

ANNA KULMALA

Kerrottuja kokemuksia leimatusta
identiteetistä ja toiseudesta

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston
yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Tampereen yliopiston
Pinni B:n luentosalissa B1097, Kanslerinrinne 1, Tampere.
16. päivänä kesäkuuta 2006 klo 12.

English abstract

TAMPEREEN YLIOPISTO

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
PL 617
33014 Tampereen yliopisto

Kannen suunnittelu
Juha Siro

Painettu väitöskirja
Acta Universitatis Tamperensis 1148
ISBN 951-44-6614-4
ISSN 1455-1616

Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2006

Puh. (03) 3551 6055
Fax (03) 3551 7685
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
<http://granum.uta.fi>

Sähköinen väitöskirja
Acta Electronica Universitatis Tamperensis 523
ISBN 951-44-6615-2
ISSN 1456-954X
<http://acta.uta.fi>

Aika kiitoksille

Väitöskirjatutkimuksen tekeminen on tarkoittanut minulle vuosien mittaan monia kohtaamisia eri tavoin tutkimukseen vaikuttaneiden henkilöiden ja yhteistyötahojen kanssa. Joskus jokin pienikin kohtaaminen tai kuulemani kommentti on voinut olla merkityksellinen. Teille kaikille erikseen mainitsemattomillekin kuuluu nyt kiitos. Kun lopulta sain käsikirjoitukseni esitarkastukseen, oli kulunut lähes kahdeksan vuotta. Minulla oli onni saada esitarkastajikseni Tuula Helne ja Anneli Pohjola, jotka kummatkin ovat olleet omien kirjoitustensa kautta minulle tärkeitä ajatusten herättäjiä. Kiitän teitä perusteellisista ja rakentavista kommentteista, joiden avulla minun oli hyvä työstää tutkimusta selkeämmäksi ja johdonmukaisemmaksi.

Tutkimukseni etenemisessä voin tunnistaa kolme vaihetta. Ensimmäinen jakso ajoittuu vuosien 1998-2000 väliselle ajanjaksolle, jolloin työskentelin tutkimusapulaisena Suomen Akatemian tutkimusprojektissa ”Sosiaalipalvelu- ja hoivamallit sekä niiden yhteiskunnalliset kontekstit viidessä maassa”. Tuota aikaa voisin kuvata hämmennyksen, mietiskelyn ja lukemisen ajaksi. Astuin tutkimuksen teon kentälle, keräsin kirjoituskilpa-aineistoni ja tutustuin siihen sekä esittelin eri yhteyksissä ideapapereita ja analyysikokeilujani. Kovinkaan paljon tuon ajan teksteistä ei ole tässä lopullisessa tutkimusraportissani jäljellä. Tutkimusprojektia johti ja silloin myös työni ohjaajana toimi Jorma Sipilä. Kiitos, että sain mahdollisuuden kypsyttellä ajatuksiani. Se oli minulle ainoa tapa edetä. Kiitän myös Anneli Anttosta ja Teppo Krögeriä yhteistyöstä projektissa.

Toisen jakson liitän Auttamisjärjestelmien reunalla -tutkimusprojektiin. Projekti ajoittui vuosille 2001-2003. Projektin johtajana toimi Kirsi Juhila, joka myös projektin alusta eteenpäin toimi työni ohjaajana. Kirsille haluan lausua lämpimät kiitokseni ohjauksesta, kannustuksesta, luottamuksesta ja tuesta. Reunalla -projektin jakson näen tiiviinä yhdessä tekemisen aikana. Aina löytyi samoista kysymyksistä kiinnostunut keskustelukumppani. Projekti tarjosi tutkijaympäristön, joka toi uusia avauksia omaan työhöni. Projektin aikana pääsin työssäni vauhtiin ja kirjoitin neljä artikkelia sen aikana. Kirsin lisäksi kiitän Arja Jokista, Marja Kauppilaa, Suvi Raitakaria, Heli Valokiveä ja Anni Vanhalaa lukuisista yhteisistä hetkistä ja keskusteluista. Annia ja Heliä kiitän myös yhteisistä artikkeleista, jotka ovat tärkeä osa tätä tutkimusta.

Kolmannen jakson aikana palasin takaisin käytännön työhön. Työympäristöni on ollut viimeiset vuodet Muotialan asuin- ja toimintakeskus ry. Jatkoin kirjoittamista käytännön työn ohella iltaisin ja viikonloppuisin, mutta ennen kaikkea kahden tutkimusvapaan aikana

yhteensä viiden kuukauden ajan. Kirjoitin jakson aikana viimeisen artikkelini sekä yhteenvetoluvun. Jaksolle on ominaista yksin tekeminen, mutta ei yksinäisyys – Reunalla -projektin tutkijat toimivat edelleen tärkeinä kiinnekohtina tutkimusmaailmaan. Pieni, lämminhenkinen työyhteisöni Sumeliuksenkadulla toi tutkimuksen teolle tärkeän vastapainon toisenlaisten keskustelujen parissa. Kiitos teille. Työpariani Anne Rynästä kiitän lisäksi johdantoartikkelin oikoluvusta ennen painoon saattamista.

Tampereen yliopiston Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos oli minulle arvokas työyhteisö usean vuoden ajan. Työyhteisönä se tarjosi turvallisen tilan jakaa niin epävarmuuden hetkiä kuin onnistumisen kokemuksia – erityinen kiitos Inkeri Eskoselle ja Johanna Korpiselle. Inkerille kiitos myös käytännön neuvoista työni loppuvaiheessa. Kiitokset Hannele Forsbergille ja Ulla Maija Kauppinen-Perttulalle käsikirjoitukseni kommentoinneista ja Seija Veneskoskelle atk-avusta. Tutkijakollegalleni ja minua juuri ennen väittelevälle Arja Ruisniemelle kiitos tunnelmien jakamisesta.

Taloudellisesta tuesta kiitän Huoltaja-säätiötä, Tampereen yliopiston tukisäätiötä, Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitosta, Suomen Akatemiaa sekä Tampereen kaupungin tiederahastoa.

Kaikkia läheisiäni ja ystäviäni minun on kiittäminen paljon – tutkimushan ei ole koko elämä ja vuosiin on mahtunut muutakin. Kiitos siitä. Ystävääni Tiina Tuurnaa kiitän väitöskirjaprojektiin innostamisesta. Vanhempiani kiitän vuosien varrella saamastani tuesta ja ymmärryksestä valintojeni edessä. Isääni Erik Anttista kiitän tekstieni lukemisesta ja keskusteluhetkistä väitöskirjaani sivuten – mutta niin monien muiden asioiden tiimoilta myös. Ne keskustelut ovat olleet usein peilauuspintoina ajatuksilleni. Elliä, Emiliaa ja Eeroa kiitän siitä, että olette vetäneet minut pois tutkimuksesta ja mukaan elämäänne. Elliä kiitän lisäksi muutamien tekstieni kielenhuollosta. Vapaa-aikana olen kävellyt paljon, usein hiljaisena. Luulen, että noiden kilometrien aikana kirjoitin useita kappaleita väitöskirjaani. Käveleminen on mitä parhain tapa järjestellä ajatuksia. Kiitos Erkki niistäkin yhteisistä kilometreistä. Kävelemisen ainoa syyhän ei ollut kuitenkaan tämä väitöskirja, vaan pikemminkin Kamomilla, Yatzy ja Telma.

Aineistosta kiitän Suomen Mielenterveysseuraa ja miesten asuntolan henkilökuntaa. Ehdottomasti suurin kiitos kuuluu kuitenkin teille – kertomusten kirjoittajat ja haastattelemani miehet – te annoitte henkilökohtaiset kokemuksenne käyttöni.

Nokialla 19.4.2006

Anna Kulmala

Tiivistelmä

Tässä tutkimuksessa paneudutaan tutkimaan identiteetin rakentumista ihmisten omakohtaisten kertomusten avulla. Tutkimuksessa identiteetti ymmärretään muuttuvana ja vuorovaikutuksessa rakentuvana. Kiinnostuksen kohteena ovat erityisesti leimatun identiteetin ja toiseuden kokemukset sekä niiden saamat merkitykset. Näitä asioita tarkastellaan mielenterveysongelmien sekä asunnottomuuden ja päihdeongelmien suunnasta, ja näin ollen nämä ilmiöt tarjoavat tutkimukselle merkittävän kontekstin. Aineistoissa tuli selvästi näkyviin, kuinka merkittävässä määrin ihminen rakentaa käsitystä itsestään suhteessa siihen, millaisia määrittäjänsä hän ulkoapäin saa tai kokee saavansa.

Sosiaalinen konstruktivismi tarjoaa tutkimukselle näkökulman, jossa todellisuutta tarkastellaan sosiaalisesti rakentuneena. Tämä tuo kielen tärkeäksi tarkastelun kohteeksi. Kielestä löydettävissä olevat merkitykset ohjaavat analyysia. Kieli tarjoaa välineen tutkia kerrottuja kokemuksia, joita lähestytään ymmärtävällä tutkimusotteella. Tutkimus on saanut lisäksi vaikutteita narratiivisen tutkimuksen suuntauksista ja kategorisoinnin tutkimisesta.

Tutkimuksessa käytetään kahdenlaista aineistoa, jotka kummatkin koostuvat omakohtaisista kertomuksista elämästä ja sen kulusta. Yhden osan aineistosta muodostavat Suomen Mielenterveysseuran ”*Kun siivet kantavat*” kirjoituskilpailuun vuonna 1996 osallistuneet kirjoitukset. Niissä ihmiset kertovat omakohtaisiin kokemuksiin perustuen mielenterveysongelmista ja psyykkisestä sairastamisesta. Toinen osa tutkimusaineistosta koostuu haastatteluista. Ensisijainen haastatteluaineisto on 14 miehen haastattelut, jotka on tehty asunnottomille ja päihdeongelmallisille miehille suunnatussa asuntolassa. Tutkimuksessa käytetään myös naisten asuntolassa ja kriminaalihuoltotyön parissa tehtyjä haastatteluja.

Vaikka aineistot poikkeavat toisistaan monin tavoin, on niillä myös yhteneväisiä piirteitä. Aineistoja yhdistää toisiinsa se, että ne ovat ihmisten omakohtaisia kertomuksia. Kummatkin aineistot on tuotettu tilanteissa, joissa ihmiset joutuvat usein vahvojen määrittelyjen kohteiksi. Näille määrittelyille on ominaista, että ne ovat ongelmalähtöisesti tehtyjä. Toisin sanoen tällaisen määrittelyn saaneet ihmiset kategorisoidaan usein kuuluviksi sellaisiin ihmisryhmiin, joihin liitetään sosiaalisia ongelmia ja ennakkokäsityksiä. Tämä kertomusten lähtökohta houkuttelee ja luo edellytykset kertoa omasta ulkopuolisuudesta, toiseudesta ja erilaisuudesta.

Aineistojen keskinäinen erilaisuus ohjasi analysoimaan aineistoja erikseen omina kokonaisuuksinaan, ja kirjoittamaan viisi erillistä artikkelia. Kirjoituskilpamateriaalia on käytetty kahdessa artikkelissa. Ensimmäinen artikkeli keskittyy metaforien käyttöön kerronnan resurssina tilanteessa, joissa kirjoittajat kertovat mielenterveysongelmiin ja psyykkisen sairastamiseen liittyvistä vaikeista kokemuksista. Artikkeli paneutuu kertomusten kohtiin, joissa kuvataan itseä sivussa ja ulkopuolella olevana, jolloin mahdollisuuksia rajoittavat niin omat henkilökohtaiset kuin ulkopuolelta asetetut esteetkin. Toisessa kilpakirjoituksiin pohjautuvassa artikkelissa tarkastellaan lääketieteellisten määritysten, diagnoosien, ja ihmisten omien mielenterveysongelmilleen antamien merkitysten välistä keskustelua identiteetin rakentumisessa.

Kolmessa artikkelissa aineistona on haastatteluja. Ensimmäisessä näistä artikkeleista tarkastellaan identiteettiä asiakkuudessa rakentuneena. Haastattelukertomuksissa olivat vahvasti mukana ammattilaisten määritykset ja käsitykset asiakkaistaan; tämän tutkimuksen haastateltavista. Toinen haastatteluaineistoista kirjoitettu artikkeli keskittyy siihen, millä tavoin asuntolassa asuvat naiset ja miehet kommentoivat sitä, kuinka asuntolan asiakkuus ja kyvyttömyys toimia vanhempana liitetään yhteen. Asuntolan asukkaat peilaavat omaa henkilökohtaista vanhemmuuttaan suhteessa ”hyvän vanhemmuuden mallitarinaan”. Kolmas haastatteluihin pohjaava artikkeli keskittyy siihen, kuinka vuorovaikutuksessa rakentuva identiteetti tarvitsee peilauspinnakseen toisia ihmisiä. Itsen erottelu toisista ja oman yksilöllisyyden esiin tuominen myös muiden samaan ryhmään määriteltyjen joukosta on merkittävää erityisesti silloin, kun tulee luokitelluksi voimakasta kielteistä leimaa kantavien ryhmään.

Tutkimuksen yhteenvetoluvussa identiteettiä jäsennetään henkilökohtaisen ja sosiaalisen identiteetin käsitteillä. Kertoessaan itsestään ja elämästään ihminen rakentaa omaa henkilökohtaista identiteettiään. Toisaalta kukin joutuu peilaamaan henkilökohtaista identiteettiään hänelle ulkopuolelta tarjottuun identiteettiin. Näin ollen omaan henkilökohtaiseen identiteettiin kietoutuu sosiaalinen, tiettyyn ryhmään liitettävä identiteetti. Ulkoapäin annetut määritelmät tuovat tullessaan käsityksiä leimatusta identiteetistä. Leimat tulevat ulkopuolelta ja ne ovat yhteydessä kielteisiin sosiaalisiin identiteetteihin ja kategorioihin. Tutkimuksessa toiseus viittaa yksilön kokemukseen erilaisuudesta, ulkopuolisuudesta, valintojen ja mahdollisuuksien rajallisuudesta ja eriarvoisuudesta. Toiseus on tutkimuksessa kokemuksellinen käsite, ja se ilmaisee kertojan suhdetta toisiin ja heistä edeten myös laajempiin yhteisöihin ja yhteiskuntaan, jotka viime kädessä koostuvat toisista.

Kategoriat ovat mukana leimatun identiteetin kokemuksissa. Koska luokitteluilla on todellisia vaikutuksia ihmisten elämään, on tärkeää, että auttamistyön ammattilaiset ovat tietoisia kategorisoimisesta ja tunnistavat sen merkitykset. Sosiaalityöhön liittyy aina kategorisointia. Erityisen haavoittavaksi luokittelun kohteina olevia ihmisiä ajatellen sen tekee kuitenkin se, että sosiaalityön kontekstissa kategoriat ovat usein negatiivisia.

Avainsanat: kerrotut kokemukset, leimattu identiteetti, toiseus, kielessä olevat merkitykset

Abstract

Narrated experiences of stigmatised identity and otherness

This study examines the construction of an identity by means of personal narratives. In the study, identity is understood as something changing and constructed in interaction. A particular focus is placed on experiences of stigmatised identity and otherness and the meanings assigned to them. These issues are studied from the perspectives of mental health problems, as well as from those of homelessness and substance abuse problems, so that these phenomena provide an important context for the study. The research data clearly shows that the self-concept constructed by an individual is significantly influenced by the definitions s/he is given or experiences as being given from outside.

Social constructionism provides an angle for the study in which reality is examined as being socially constructed. This brings in language as an important object of examination. Meanings which can be found in language are used to guide the analysis. Language provides a tool for studying the narrated experiences, using an understanding approach. In addition, the study has been influenced by narrative study and research connected with categories.

Two sets of data are used, both of which consist of personal narratives of life and life course. The first set is formed by texts submitted to the contest “Kun siivet kantavat” [When Wings Carry], arranged by the Finnish Association for Mental Health in 1996. The writers of these texts describe mental health problems and mental illness on the basis of their personal experiences. The second set of research data consists of interviews. The primary interview data includes interviews with 14 men, conducted in a shelter for homeless and substance-abusing men. Additionally, interviews conducted in a women’s shelter and in probation work are used.

Although the data sets differ from each other in many respects, they also share certain characteristics. Both sets consist of personal narratives by individuals. Both have been created in situations where people are often subjected to strong definitions. Typically, these definitions are based on problems. In other words, people who receive such definitions are

often categorised under groups associated with social problems and preconceptions. This starting point invites the individuals to present a narrative of their own outsidership, otherness and dissimilarity, and also creates the conditions for such narratives.

Because of the differences between the data sets, both sets were analysed separately, and five separate articles were written on them. The writings served as the basis of two articles. The first of them focuses on the use of metaphors as a narrative resource in a situation where the writers describe difficult personal experiences associated with mental health problems and mental illness. The article discusses passages in the narratives which describe the self as standing apart and outside, so that one's possibilities are limited by obstacles created by both the self and the outside world. The second article studies the process of dialogue between medical definitions, diagnoses, and the meanings assigned by people themselves to their mental health problems in the construction of identity.

Three articles are based on interviews. In the first of these, identity is studied as constructed within clienthood. The interview narratives were strongly permeated by professional definitions and concepts concerning the clients, i.e., those interviewed for this study. The second article based on interviews focuses on the links between shelter clienthood and inability to function as parent. The shelter residents compare their personal parenting modes with "the formula story of good parenthood". The third article based on interviews focuses on the fact that an identity constructed in interaction requires other people as a reflective surface. Distinguishing oneself from others and expressing one's own individuality even among other people defined as belonging to the same group is important, particularly when the group is associated with a strongly negative stigma.

In the summarising chapter of the study, identity is analysed by means of the concepts of personal and social identity. When presenting narratives of themselves and their personal lives, individuals construct a personal identity. On the other hand, each of us must mirror our personal identity with the identity offered for us from outside. Thus, our personal identity is intertwined with a social identity that links us with a certain group. External definitions bring in conceptions of stigmatised identity. The stigmas come from outside and are associated with negative social identities and categories. In the study, otherness refers to individual experience of dissimilarity, outsidership, a limited number of choices and opportunities, and inequality. In this study, otherness is an experiential concept which expresses the narrator's relationship to others, and proceeding from that, to broader communities and society, both of which ultimately consist of others.

Categories are involved in experiences of stigmatised identity. Since categorisations have real effects on people's lives, it is important that helping professionals are aware of categorisation and understand its meanings. Social work is always linked with categorisation. However, thinking of the persons categorised, the phenomenon is particularly hurtful because in the social work context, categories are often negative.

Keywords: narrated experiences, stigmatised identity, otherness, meanings in language

Sisällys

Aika kiitoksille	3
Tiivistelmä	5
Abstract	9
Luettelo alkuperäisjulkaisuista	15
Johdantoartikkeli: Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta	17
1. Tutkimuksen paikantaminen ja tutkimuskysymykset	19
2. Aineistot	26
2.1. Kirjoituskilpa-aineisto	27
Aineiston valinta	27
Kirjoituskilpa-aineiston erityisyys	31
2.2. Haastatteluaineisto	34
Asuntolan miesten haastattelujen syntyminen	35
Muut tutkimuksessa mukana olevat haastatteluaineistot	40
Haastatteluaineiston erityisyys	42
3. Tutkimusprosessi ja analyysiprosessi kietoutuvat toisiinsa	45
4. Identiteetti – muuttuva, vuorovaikutuksellinen ja kontekstisidonnainen	58
4.1. Henkilökohtainen ja sosiaalinen identiteetti	61
4.2. Identiteetti artikkeleissa	63
4.3. Leimautuminen	66
4.4. Toiseus	70
5. Kokemuksen tutkimisen mahdollisuuksia	75
6. Irti kahlehtivista kategorioista	81
Lähteet	84
Liite	94

Luettelo alkuperäisjulkaisuista

1. Ulkopuolisuuden paikat – Metaforat kokemusten kerronnan välineinä omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa. JANUS 4/2003 vol. 11, 319-333.
2. Anna Kulmala, Heli Valokivi ja Anni Vanhala (2003) Sosiaalityön kohtaamisia asiakkaiden kertomana. Teoksessa Mirja Satka, Anneli Pohjola & Marketta Rajavaara (toim.) Sosiaalityö ja vaikuttaminen. Jyväskylä: SoPhi, 125-146
3. Anna Kulmala ja Anni Vanhala (2004) Vanhemmuus marginaalissa: kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta. Teoksessa: Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Gaudeamus, 98-114.
4. Anna Kulmala (2004) Toiset identiteettiä rakentamassa. Yhteiskuntapolitiikka 69 (2004): 3, 231-241.
5. Kertomus mielenterveysongelmaiseksi määrittymisestä – saatu diagnoosi osana itseymmärrystä. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 4/2005: 42, 281-293.

Johdantoartikkeli: Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta

Millaisia merkityksiä mielenterveysongelmaiseksi tai päihdeongelmaiseksi ja asunnottomaksi määrittäminen saa osana omakohtaisia kertomuksia? Millaista identiteettiä on mahdollisuus rakentaa marginaaliin määritellyistä tiloista ja paikoista? Tässä tutkimuksessa keskiössä ovat identiteetin rakentuminen sekä leimatun identiteetin ja toiseuden kokemukset. Valitsin tutkimuskohteekseni ihmisten omakohtaisia kertomuksia, koska arvelin niiden johdattavan minut mahdollisimman lähelle ihmisten kokemuksia. Tietoa tutkimukselleni ovat olleet tuottamassa Suomen Mielenterveysseuran kirjoituskilpailuun osallistuneet kirjoittajat sekä asuntolassa asuvat, haastatteluhetkellä vailla asuntoa olevat miehet. Tutkimuksen aineistona ovat heidän, kirjoittajien ja haastateltavien, omakohtaiset kertomukset elämästään ja sen kulusta.

Ihmisten kertomukset ja niiden tuoma kokemustieto ovat olleet jo pitkään eri tavoin mielenkiintoni kohteena. Työskenteleminen sosiaalityöntekijänä on tarjonnut minulle mahdollisuuksia kertomusten kuuntelemiseen. Työkokemusta minulla on auttamistyön kentältä pääasiassa mielenterveyspalveluista. Olen toiminut sosiaalityöntekijänä ja myös muissa tehtävissä mielenterveyden avopalveluissa; mielenterveystoimistossa ja yhdistysten palveluksessa mielenterveyskuntoutuksen kentällä. Pidän käytännön työn kokemustaustaan itselleni merkittävänä, ja se on ohjannut paljon ajatteluni sekä kiinnostuksen kohteitani. Kirjoitan tutkimuspäiväkirjani ensimmäisillä sivuilla: ”Omaa työkokemusta ei voi jättää huomiotta. Se mikä itsellä on vahvaa, on otettava voimavaraksi. Silloin on jo jotakin, josta lähteä eteenpäin eikä tule tunnetta, että seisoo tyhjän päällä.” Muistan hyvin, kun kirjoitin noita kommentteja. Olin juuri aloittanut jatko-opintojani ja tunsin itseni epävarmaksi siinä akateemisessa maailmassa, johon olin liittymässä. Olin mukana tutkimuskeskusteluissa, jotka herättivät minussa osin ristiriitaisia tunteita. Hain paikkaani ja tapaani lähestyä tutkimuksen tekemistä. Olin ollut vahvasti suuntautunut käytännön työhön, ja siirtyminen tutkimuksen kentälle ei ollut minulle aivan ongelmatonta.

Yhtäältä käytännön työssä mukana olo tuo ilmiöiden ymmärtämiseen monimutkaisuutta. Mitä lähempää asioita katsoo, sen monimuotoisemmiksi ne näyttävät tulevan. Joka seikkaan tuntuu löytyvän se ”toisaalta asiaa voi ajatella näinkin” -ajattelutapa. Kaikissa ilmiöissä vaikuttaa olevan jatkuvasti niin monia tekijöitä, että joitain asioita ei kerta kaikkiaan pysty

asettamaan varmuudella määrättyihin muotteihin. Tunnustan kapinoineeni asioiden tiukkaa tulkintaa vastaan. Toisaalta kynnys astua tutkimuksen maailmaan tuntui korkealta myös akateemisen kielen ja keskustelukulttuurin vuoksi. Käytännön työssä oleminen tuntui turvalliselta ja siellä olemisen konventiot mielestäni hallitsin, mutta tieteen tekemisessä olin vieraalla maaperällä. Näitä epävarmuutta tuovia tekijöitä vahvemmaksi muodostui kuitenkin se, että minua kiehtoi tutkimuksen tekeminen ja tunsin vetoa lähteä miettimään minua kiinnostavia kysymyksiä tarkemmin. Halusin vahvasti yhdistää käytännön työn tuomia ajatuksia ja tutkimuksellista pohdintaa. Työkokemukseni on antanut minulle lähtökohdaksi kiinnostuksen asiakkaan ja erityisesti psyykkisesti sairastuneen näkökulmaan. Tutkimuspäiväkirjassani minulla oli paljon kysymyksiä: Millaisia asioita on liitetty psykiatriisiin potilaisiin? Miten nämä käsitykset vaikuttavat heidän kohteluunsa, kohtaamiseensa? Millä tavoin ihminen tulee määritellyksi psykiatriseksi potilaaksi? Kokeeko hän itsensä toisen luokan kansalaiseksi ja syrjäytyneeksi?

Tutkimus koostuu yhteenvetoluvusta ja viidestä artikkelista. Yhteenvetoluvussa laitan itsenäiset artikkelit omine tehtävineen ja viitekehyksineen keskustelemaan keskenään. Lähdän liikkeelle tutkimuksen paikantamisesta niille tutkimuskentille, jotka ovat tarjonneet artikkelien kirjoittamiselle innoittavan ja lähestymistapaani tukevan maaperän. Sitten esittelen tutkimusmatkani varrella muotoutuneet tutkimuskysymykset. Seuraavaksi annan tilan tutkimukseeni keskeisimmille vaikuttaneille elementeille, aineistoille. Esittelen aineistot, niiden tuottamisen ehdot sekä kummankin aineiston erityisyydet. Tämän jälkeen käyn läpi tutkimusprosessin kulun ja analyysin vaiheet, jotka ovat kietoutuneet yhteen ja vieneet toinen toistaan eteenpäin. Samalla rakennan kuvat artikkeleista ja esittelen kullekin artikkelille erikseen antamani tehtävät. Neljännessä luvussa keskityn tarkastelemaan artikkeleita niiden yhteisten näkökulmien kautta. Nämä näkökulmat ovat väitöskirjani kokoavia tutkimustuloksia ja olen siten antanut artikkeleille ikään kuin uusia tehtäviä. Artikkelit tuottavat tietoa identiteetin rakentumisesta, leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Näiden tutkimustulosten läpikäymisen jälkeen pysähdyn hetkeksi pohtimaan kokemuksen tutkimisen mahdollisuuksia ja lopuksi liitän tutkimuksen synnyttämiä ajatuksiani käytännön sosiaalityöhön.

1. Tutkimuksen paikantaminen ja tutkimuskysymykset

Tutkin leimattua identiteettiä ja toiseutta mielenterveysongelmien sekä asunnottomuuden ja päihdeongelmien kautta. Lähestymistapani ei tuo tietoa mielenterveysongelmista tai asunnottomuudesta ja päihdeongelmista sinänsä. Tutkimus ei myöskään tarjoa vastauksia esimerkiksi kysymykseen kuka ja millainen ihminen on mielenterveysongelmainen tai asunnoton, minkä takia mielenterveysongelmat ovat niin yleisiä ja aiheuttavat paljon työkyvyttömyyttä sekä miksi joku ajautuu tilanteeseen, jossa hänestä tulee asunnoton tai päihdeongelmainen. Näin ollen en myöskään käy läpi mielenterveysongelmista, asunnottomuudesta ja päihdeongelmista tehtyjä perinteisempiä tutkimuksia.

Tarkoituksena on pyrkiä ymmärtämään omakohtaisten kertomusten avulla identiteetin muotoutumista sekä leimatun identiteetin, ulkopuolisuuden ja toiseuden kokemuksen rakentumista ja niiden saamia merkityksiä. Vivien Burr (1997) esittää, että ymmärryksemme itsestämme perustuu kieleen ja sen rakentumiseen. Näin ollen omakohtaiset kertomukset tarjoavat mitä parhaan ja houkuttelevimman kentän, jossa on mahdollisuus syventyä juuri identiteetin tutkimiseen. Tutkimuksessani etsin lisäksi kokemusten kuulemisen, ymmärtämisen ja tutkimisen mahdollisuuksia. Näin kuljen myös hermeneuttisen tutkimusotteen omaksuneiden tutkijoiden viitoittamaa tietä. (Esim. Granfelt 1998; Huttunen 2002.) Työni kiinnittyy sosiaalityön tutkimuksen kenttään, mutta työllä on kosketuspintaa myös sosiaalipolitiikkaan, sosiologiaan, sosiaalipsykologiaan ja psykologiaan. Lähdekirjallisuus, jonka kanssa tutkimuksessani keskustelen, tulee kaikista näistä suunnista. Paikannan tutkimukseni sosiaalisen konstruktionismin kentälle siinä mielessä, että olen ottanut sieltä käyttööni ajatuksia todellisuuden rakentumisesta ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Tämä on tuonut kielen tutkimukseeni tärkeäksi tarkastelun kohteeksi. Kielestä löydettävissä olevat merkitykset ovat ohjanneet analyysiani. Kieli tarjoaa minulle välineen tutkia kerrottuja kokemuksia, jotka ovat tutkimukseni keskiössä. Lähestyn omakohtaisia kertomuksia ymmärtävällä tutkimusotteella. Tutkimukseeni olen saanut lisäksi vaikutteita narratiivisen tutkimuksen suuntauksista ja kategorisoinnin tutkimisesta.

Tutkimuksen kulku on ollut polveilevaa ja välillä hapuilevaakin – kuvittelin (joku voisi sanoa naiivistikin) lähteväni tutkimaan ihmisten elämää, mutta päädyin tutkimaan siitä kertovaa kieltä. Kerronnassa on mukana merkityksiä, jotka tulevat kokemuksista, tapahtumista ja elämästä, jolloin kieli on osa todellisuutta. Kertomuksissa käytetyn kielen

rakentumisen avulla minulla on ollut mahdollisuus tavoittaa kokemusten merkityksiä ihmiselle. En voi myöskään ajatella kertomuksia ilman niiden kertojia. He kulkevat koko ajan tutkimuksen mukana. Tutkimuksessani en pyri tavoittelemaan todellisuutta sinänsä, vaan kiinnostukseni kohdistuu ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja kielessä rakentuvaan sosiaaliseen todellisuuteen. Tämä lähestymistapa ei sulje kuitenkaan pois todellisuuden olemassaoloa, kuten myös muun muassa Gergen (1999) kirjoituksissaan korostaa. Auttamistyöhön kytkeytyvän yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kentällä en ole suinkaan yksin tästä näkökulmasta asioita lähestyvä tutkija, vaan useat tutkijat ovat myös viimeaikoina ottaneet viitekehykseen sosiaalisen todellisuuden kielellisen rakentumisen. (Mm. Vanhala 2005; Kurri 2005; Virokannas 2004; Strömpl 2002.) Näkökulma tarjoaa yhden tavan lähestyä kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta.

Sosiaalinen konstruktionismi on tarjonnut viitekehyksen tutkijoille, jotka ovat tutkimuksissaan hahmottaneet ilmiöitä, tapahtumia, toimintaa ja todellisuutta sosiaalisesti rakentuneina (Burr 1997; Berger & Luckmann 2002). Omalle tutkimukselleni sosiaalinen konstruktionismi on tarjonnut maaperää, josta ponnistaa pohtimaan sitä, miten inhimilliset merkitykset syntyvät tai synnytetään kulttuurin puhekäytännöissä, diskursseissa. Merkitykset eivät ole yksityisiä ja subjektiivisia, vaan julkisia ja yhteisiä. (Esim. Gergen & Gergen 1983.) Tämän ajattelutavan mukaan myös yksittäisten ihmisten elämäkerronnassa puhuvat kulttuurin eri diskurssit. Puhuessaan omasta elämästään ja kokemuksistaan ihmiset käyttävät joustavasti kulloiseenkin tilanteeseen sopivia puhetapoja ja yhteisesti ymmärrettyjä ilmauksia. Ilmentäessään omia yksilöllisiä kokemuksiaan jokainen puhuja hyödyntää samalla kulttuurissa vakiintuneita tapoja jäsentää kokemuksia. Kieleen ja sen käyttöön paneutunut ja kirjoituksistaan laajasti tunnettu M.M.Bakhtin (1981) korostaa kielen sosiaalisuutta, jolloin puhe tai teksti syntyy dialogissa ympärillä olevan kanssa. Näin ollen yksittäinen puhuja liittyy yhteiseen kieleen ja hänen kielessään on mukana toisten sanoja. Yhteinen kieli on määrittelyssä, mitä yksittäinen ääni voi sanoa. Kielet ja sanat ovat sidoksissa kontekstiin. En etsi kontekstia reaali maailmasta, vaan tärkeä tutkimuksellinen valintani on, että ymmärrän kontekstin löytyvän kulttuurisista puhekäytännöistä. Kulttuuri ja sen sisältämät merkitykset ovat Stuart Hallin (2003, 85) mukaan keskeisesti yhteydessä identiteetin muodostamiseen, ylläpitämiseen ja muuttamiseen.

Vaellallessani sosiaaliseen konstruktionismiin ja kielen tutkimukseen kiinnittyvien tekstien alueilla kohtasin siis väistämättä sellaiset toisiinsa kietoutuvat käsitteet kuin sosiaalinen todellisuus, merkitykset ja diskurssit, jotka osoittautuivat hyödyllisiksi käsitteiksi ja toimiviksi välineiksi jäsentää ymmärrystäni tässä tutkimuksessa. Mitä merkitykset oikein

merkitsevät? Mistä ne tulevat ja miten ne ovat tunnistettavissa? Näiden kysymysten avulla pääsin kiinni merkitysten tuoman tiedon kuulemiseen ja merkitysten rakentumisen löytämiseen. Kertomuksissa kieli merkityksellistää tapahtumat ja asiat, jotka ovat puheen tai kirjoittamisen kohteena. (Jokinen ym. 1993.) Bergerin ja Luckmannin (2002) mukaan kokemusten kertymisen seurauksena rakentuu sosiaalinen tietovaranto, joka välittyy jaettuna yhteisenä tietona ja siirtyy ajallisesti sukupolvelta toiselle. Kokemukset saavat merkityksiä, ja niiden muodostumisessa on vuorovaikutuksella olennainen osuus. Mikko Lehtonen (1996) tuo puolestaan esille, että merkitykset syntyvät puhujan ja lukijan vuorovaikutuksessa. Omassa tutkimuksessani puhujia ovat sekä kirjoituskilpaan osallistuneet kirjoittajat että haastatteluihin suostuneet asuntolassa asuvat miehet, ja minä toimin lukijana ja kuulijana. Mutta vuorovaikutus ei ole vain puhujan ja lukijan välistä, vaan siinä on mukana muitakin tahoja. Puhujan ja lukijan kanssakäymisessä on esimerkiksi läsnä joukko muita tutkimustekstejä sekä keskusteluita.

Lehtonen (emt.) korostaa kontekstien tärkeyttä merkitysten muodostumisessa ja myös lukemisessa. Hän tuo esille, että kontekstit eivät ole vain kirjoittamisen ja lukemisen taustoja, vaan kontekstit vaikuttavat aktiivisesti siihen, mitä konventioita kirjoittajilla on käytettävissään ja kuinka lukijat puolestaan tekstiä lukevat. (Lehtonen 1996.) Näin myöskään lukija ja tutkimuksen tekijä ei voi välttämättä nähdä tai luoda ymmärrystään merkityksistä suoraan kielen rakenteesta. Merkityksiä voidaan löytää ja ne tulkitaan suhteessa kontekstiin sekä myös lukijan ja tutkijan aikaisempiin kokemuksiin. (Gee 1991.) Päätelmät rakentuvat lukijan mielessä, ja vastauksia on haettava sanojen ja ilmausten yhteyksistä, yhteisestä sosiaalisesta tietovarannosta ja yleisistä keskusteluista sekä tutkimuskirjallisuudesta.

Lehtosen (1996) tavoin ajattelen, että konteksteja, niin tekstin tuottamiseen kuin lukemiseenkin liittyviä, voi ajatella vaihtelevina ja erityisinä kulttuurisina resursseina, joiden avulla voin tuottaa merkityksiä käytössäni oleviin kertomuksiin. Näen, että merkityksen muodostamisen prosessissa ovat erityisen tärkeitä niin kertomusten tuottajien kuin minunkin, lukija-tutkijan, arvioinnit ja arvotuskehikot. Näihin taas vaikuttavat erilaisten henkilökohtaisten lähtökohtien lisäksi monet yleisistä ja kulttuurisidonnaisista keskusteluista mukaan tulevat näkökannat. Mitkään kertomukset eivät ole irti kulttuurisista keskusteluista, vaan tätä yleistä ääntä on kuultavissa osana ihmisten kertomuksia omasta elämästään. (Riessman 1993.) Kulttuuriset keskustelut sisältävät arvolatauksia, käsityksiä muun muassa oikeasta, hyvästä ja normaalista, joiden vastinpareina painavat väärä, huono ja poikkeava. Tämänkaltaiset arvottuneet käsitykset ovat vahvasti läsnä aineistoni omakohtaisissa kertomuksissa. Vaikuttaa siltä, että heikossa asemassa olevat, marginaaliin määritellyt ihmiset, joutuvat erityisen paljon

peilaamaan elämäänsä kulttuurisiin käsityksiin ja puhumaan itseään osaksi oikeaa, hyvää ja normaalia. (Juhila 2004b.) Näin ollen kertomuksia lukiessani ja kuunnellessani en voi ohittaa aineistojen tuottamisen konteksteja, jotka ovat kirjoituksissa mielenterveysongelmat ja haastattelujen kohdalla asuntolan asiakkuus. Nämä kontekstit näyttäytyvät minulle hyvin merkittävänä niin tiedontuottamisessa kuin myös sen analysoinnissa. Mikko Lehtosen (1996, 160) mukaan konteksti ei ole ennen eikä ulkopuolella tekijää tai tekstiä. Kontekstit ovat usein myös tekstin sisällä ja sen osana. Hän esittää: ”Tällaisina tekstit ovat merkitysten raaka-aineita, jotka aktivoivat (ja myös tuottavat) lukijoiden kontekstuaalisia resursseja: kielellisiä valmiuksia, käsityksiä todellisuudesta, arvoja, uskomuksia ja niin edelleen.”

Diskurssit saavat rakennusaineensa sanoista, mutta diskurssit ovat jotain enemmänkin. Diskursseja voidaan kutsua merkityssysteemeiksi, ja Jokisen ym. (1993) esittämässä diskurssin määrittelyssä nämä merkityssuhteet rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla ovat rakentamassa sosiaalista todellisuutta. Suvi Ronkaiselta (1999) olen tutkimukseni tueksi poiminut joitain tapoja määritellä diskursseja. Diskurssit ovat vakiintuneita ja säännönmukaisia merkitysten systeemejä. Käytän tutkimuksessani tämän kaltaisia vakiintuneita puhetapoja, diskursseja, käytössäni olevien kertomusten analyysien peilauspintoina. Merkittävää on myös se, että diskurssit synnytetään sosiaalisissa käytännöissä. Ja edelleen se, että diskurssit myös tuottavat ja ylläpitävät näitä sosiaalisia käytäntöjä. Diskursseille on lisäksi ominaista, että ne ovat kiinnittyneitä aikaan ja paikkaan. Kaikki edellä oleva tuo mukanaan merkittävää tietoa siitä, miksi tietyssä tilanteessa ja tietyssä paikassa oleminen tuottaa tietynlaista kertomusta.

Tutkimuskohteena ovat kerrotut kokemukset ja niiden saamat merkitykset, joita pyrin ymmärtämään. Näin ollen en ole pyrkinyt tutkimaan kokemuksia itsessään, vaan olen ottanut näkökulmakseni kielen tutkimisen tarjoamat mahdollisuudet. Riitta Granfelt (2004, 140) on paneutunut kokemusten tutkimiseen useissa tutkimuksissaan, ja hänen kirjoituksensa ovat antaneet itselleni tukea lähestyä käytössäni olevia kertomuksia kokemuksen tutkimisen näkökulmasta. Granfelt kirjoittaa muun muassa, että vaikka hän ei ole elänyt asunnottomuutta, huume kierrettä tai vankeutta, hän on tarinoiden kautta päässyt eläytyen, tosin rajallisesti, osalliseksi tutkimukseen osallistuneiden kerrottuihin kokemuksiin. Eläytyminen tarjoaa yhden lisän kokemusten saamisen merkitysten ymmärtämiseen. Edellä esitin, että merkitykset syntyvät tutkijan mielessä, jolloin kontekstin, yhteisen tietovarannon, keskustelujen ja tutkimuskirjallisuuden lisäksi myös eläytyminen voi – sen rajallisuuden huomioiden – tarjota tulkintaresurssin merkitysten ymmärtämiselle.

Aineistoni johdatti minut myös narratiivisen tutkimuksen kentälle seminaareihin ja tutkimuskirjallisuuden pariin. Niistä sain erityisesti tutkimukseni alkuvaiheessa aineistoihin tutustuessani vaikutteita ja näkökulmia lähestyä ja kuunnella kertomuksia. (Riessman 1993; Vilkkonen 1997; Granfelt 1998; Hyvärinen 1998; Hänninen 1999.) Narratiivinen tutkimus antoi minulle rohkeutta lukea kertomuksia omalla tavallani; ymmärsin sen, että ei ole oikeaa tai väärää tapaa lukea. Mielestäni on myös tärkeää olla siinä mielessä nöyrä omakohtaisten kertomusten tulkitsemisessa, että on hyväksyttävä se, ettei voi koskaan ymmärtää tai kuvitella ymmärtävänsä täysin toisten kertomuksia ja kokemuksia. Kuten Riitta Granfelt (2004, 151) toteaa, on toisten ihmisten kokemuksia tulkitsevan tutkijan tärkeä tunnistaa ja tunnustaa oman ymmärtämisensä rajat. Se mitä ja miten ymmärrän, on minun lähtökohtani, minun taustani ja koko oman tulokulmani värittämää. Pidän myös tärkeänä nähdä sen, että ihmisillä on omasta elämästään koko joukko kertomuksia; jokaisella on elämästään, ei vain yksi, vaan useita kertomuksia. Osin kertomukset ovat limittäisiä leikaten toisiaan. En tulkitse kertomuksia suorina kuvauksina elämästä tai todellisuudesta, vaan kertomukset ovat rakentuneita, itsessään tulkitsevia ja täynnä oletuksia ja arvioita asioista ja tapahtumista. Narratiivinen tutkimussuuntaus antaa kertojille itselleen tilan rakentaa oman kertomuksensa ja esittää siihen tulevat asiat oman tulkintansa lävitse. Tämän vuoksi omakohtaiset kertomukset ovat hyvää materiaalia identiteetin tutkimiselle. (Riessman, 1993.)

Narratiivin muotoutuminen ei ole ainoastaan yksityinen tapahtuma, vaan kertomus on sosiaalisesti rakentunut (Gergen & Gergen 1983). Kertomustilanne, paikka ja tarkoitus vaikuttavat siihen, millaiseksi kertomus kulloinkin muodostuu. Samoin vaikuttaa kertomustilanteen etäisyys kerrotuista tapahtumista. Voidaan sanoa, että oman elämän esittäminen kertomuksen muodossa on yleisinhimillinen tapa, ja kerronnassaan ihmiset järjestelevät kokemuksiaan tarinallisin käsittein. (Riessman 1993; Burr 1997; Gergen 1999.) Vaikka kirjoituskilpaan osallistuneiden kirjoittajien kertomukset muotoutuvat narratiiviseen muotoon ehkä itsenäisemmin kuin haastateltavien kertomukset, niin myös kirjoituskilpakeromuksissa on mukana lukijan ja kirjoittajan välistä vuorovaikutusta. Mitkään kirjoitukset eivät synny tyhjiössä. Haastatteluissa tilanteella ja haastattelutavalla on vaikutusta siihen, miten paljon narratiivisuudelle on tilaa. Tekemissäni haastatteluissa pyrin noudattamaan periaatetta, että haastateltavilla oli mahdollisimman paljon tilaisuuksia edetä kerronnassaan omia käsitteitään käyttäen ja tuoda esille niitä tapahtumia, joita halusivat tilanteessa kertoa. Haastattelut eivät noudattaneet tiukasti rakennetta, jossa tutkijan kysymykset ja haastateltavien vastaukset olisivat rytmittäneet haastattelun kulkua. Pyrkimykseni oli pitää haastattelut keskustelunomaisina ja näin tarjota myös haastateltaville tilaisuus osallistua

keskusteluaiheiden valitsemiseen ja ainakin siihen, kuinka kauan missäkin aiheessa viivähdettiin. (Ks. Hyvärinen 1994; Saarenheimo 1997.)

Luonnollisesti näkökulmat niin kilpailuun osallistuneissa kirjoituksissa kuin haastatteluissakin muotoutuivat kontekstin mukaisiksi; mielenterveysongelmat kirjoituksissa ja asuntolan asiakkuus haastatteluissa olivat keskiöissä ja loivat omilta osiltaan puitteet kertomuksille. Aikaisemmissa tutkimuksissa on tuotu esiin, että ihmisillä on taipumus järjestellä omat kertomuksensa siten, että kertomuksen tuottama kuva itsestä on jollain tapaa johdonmukainen ja ymmärrettävä. (Gergen ja Gergen 1983.) Pyrkimys tähän on erityisesti silloin, kun elämän kulkuun on tullut jokin katkos tai muutos ennalta odotettuun. Esimerkiksi krooniseen sairauteen sairastumista – kuten jokin psyykinen sairaus – pidetään tällaisena katkoksenä, jonka yhteydessä kukin pyrkii rakentamaan koherenttia kertomusta itsestään. (Riessman 1993; Becker 1997.) Jossain mielessä voisi ajatella, että päihdeongelmallisille ja asunnottomille suunnatussa asuntolassa asuminen tarjoaa tilan, jossa myös korostuu tarve rakentaa kertomusta itsestä ymmärrettäväksi ja johdonmukaiseksi.

Leimatun identiteetin ja toiseuden kokemusten tutkiminen veti minut mukaan kategorisointiin liittyviin keskusteluihin. Laura Huttusen (2002, 24) mukaan henkilökohtaisen kertominen asettuu suhteeseen erilaisiin julkisiin identiteetteihin ja sosiaalisiin kategorioihin. Hän jatkaa: ”Mitkä identiteetit, kategoriat tai kiintopisteet nousevat kertomuksissa keskeisiksi, ja miten suhdetta niihin neuvotellaan, kertoo siitä kentästä, jolla kirjoittajat etsivät omia kuulumisen mahdollisuuksiaan.” Julkiset identiteetit ja sosiaaliset kategoriat vaikuttavat huomattavan merkittävältä silloin, kun kertomusta itsestä tuotetaan heikosta, alistetusta tai marginaalisesta asemasta käsin. Anneli Pohjola (2001) kirjoittaa nuoria käsittelevässä artikkelissaan siitä, kuinka nuoret tulevat helposti ymmärretyksi yleiskategoriana. Kategoriaan sijoitettuja luonnehditaan yhteisillä määreillä ja näin ollen nuorista rakennetaan yleistävää kuvaa, joka usein sävyttyy epäluottamusta tuottavan ongelmakielen kautta. Tämänkaltaiset yleiskategoriat ja yleistävät kuvat eivät anna tilaa yksilöllisyydelle. Lisäksi kategorioiden kuljettama tieto on niputettua ja näin johonkin kategoriaan liitetyt ominaisuudet kulkevat yhdessä. Kategorisointi luo järjestystä; se antaa välineitä löytää asioille ja ihmisille paikkansa ja suhteuttaa niitä toisiinsa. Yleistävät, kahlitsevat ja negatiivista latausta kantavat kategoriat ovat sellaisia, joista ihmisillä on usein tarve puhua itseään ulos. Vähintäänkin ihmiset koettavat luoda itsestään myös toisenlaista ja ehkä laaja-alaisempaa kuvaa toisille esitettäväksi. (Juhila 2004a.) Myös tämän tutkimuksen aineiston kertomuksissa tätä on kuultavissa – osin hyvin vahvasti.

Tutkimuskysymykseni tarkentuivat aineistojen avulla, tutkimuksen edetessä ja artikkelien kirjoitusprosesseihin kietoutuen seuraavanlaisiksi:

Miten kerrottuja kokemuksia voi lähestyä tutkimuksellisesti?

Miten omakohtaisissa kertomuksissa rakennetaan identiteettiä ja miksi identiteetti muodostuu sellaiseksi kuin se muodostuu?

Minkälaista kuvaa kerrotut kokemukset rakentavat marginaalissa tai ulkopuolella olosta, leimatusta identiteetistä ja toiseudesta?

Näitä kysymyksiä olen lähestynyt käyttäen kirjoittajien ja haastateltavien kertomuksia tietolähteinä. Tutkimukselleni tärkeä, ehkäpä keskeisin, lähestymiskulma onkin aineistolähtöisyys. Olen pyrkinyt käyttämään aineistojani niin aineistolähtöisesti kuin mahdollista, ja aineistot ovat ohjanneet sitä, miten tutkimus eteni, millaisia tutkimuksellisia valintoja tein ja mitä tutkimus lopulta sisältää. Aineistojen analyysiluvussa (luku 3) esitän tarkemmin, miten kaikki tapahtui ja mitä aineistolähtöisyys tarkoitti konkreettisesti analyysissäni. Analyysiluvussa pohdin myös niitä rajoja, joita ymmärrän aineistolähtöisyydellä olevan. Ensin esittelen kuitenkin aineistoni.

2. Aineistot

Tutkimusmateriaalina minulla on kahdenlaista aineistoa, jotka analysoin ja raportoin eriaikaisesti. Näin ollen minua kiinnostavat kysymykset tarkentuvat kummankin aineiston osalta erikseen siten, että eri aineistot tuovat osittain samoihin kysymyksiin eri näkökulmat. Kolmessa artikkelissa olen käyttänyt aineistona miesten asuntolassa tehtyjä haastatteluja. Nämä artikkelit ovat ”*Vanhemmuus marginaalissa: kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta*”, ”*Sosiaalityön kohtaamisia asiakkaiden kertomana*” ja ”*Toiset identiteettiä rakentamassa*”. Kaksi muuta artikkelia olen kirjoittanut käyttäen aineistona kilpakirjoituksia. Nämä artikkelit ovat ”*Ulkopuolisuuden paikat – Metaforat kokemuksen kerronnan välineinä omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa*” ja ”*Kertomus mielenterveysongelmaiseksi määrittymisestä – saatu diagnoosi osana itseymmärrystä*”.

Tutkimuksen teossa lähdin ensin liikkeelle kilpakirjoitusaineistosta, jonka sain käyttööni vuonna 1998. Otin yhteyttä Suomen mielenterveysseuraan, koska tiesin sen järjestämästä kirjoituskilpailusta. Ehdin tutustua tähän ensimmäiseen aineistooni hyvin ennen liittymistäni Auttamisjärjestelmien reunalla tutkimus -projektiin. Miesten asuntolan haastatteluaineisto tuli käyttööni projektin myötä vuonna 2001. Aineistoja yhdistää toisiinsa se, että ne ovat ihmisten omakohtaisia kertomuksia. Kummatkin aineistot on tuotettu tilanteissa, joissa ihmiset joutuvat usein vahvojen määrittelyjen kohteiksi. Näille määrittelyille on ominaista myös se, että ne ovat ongelmalähtöisesti tehtyjä. Toisin sanoen tällaisen määrittelyn saaneet ihmiset kategorisoidaan usein sellaisiin ihmisryhmiin kuuluviksi, joihin liitetään sosiaalisia ongelmia ja ennakkokäsityksiä. Tämä kertomusten konteksti houkuttelee ja luo edellytykset kertoa omasta ulkopuolisuudesta, toiseudesta ja erilaisuudesta.

Aineistot poikkeavat toisistaan monella tapaa. Aineistojen tuottamistapaan liittyvä lähtökohtainen ero on siinä, että toiset ovat kirjoitettuja kertomuksia ja toiset ovat haastatteluja. Kirjoitusten syntymiseen on ollut pääsääntöisesti vaikuttamassa kilpailukutsu ja siinä annettu ohjeistus. Haastatteluihin taas vaikuttaa itse haastattelutilanne ja haastattelijan läsnäolo. Haastattelut ovat mitä suurimmassa määrin yhdessä tuotettuja kertomuksia, mutta myös elämäkerrallisiin kirjoituksiin on vaikuttamassa se kenelle kirjoitetaan, kuviteltu lukija. Seuraavassa esittelen tarkemmin molemmat käytössäni olevat aineistot.

2.1. Kirjoituskilpa-aineisto

Kirjoituskilpa-aineisto ”Kun siivet kantavat” on peräisin Suomen Mielenterveysseuran vuonna 1996 järjestämästä satavuotisjuhlavuoden kirjoituskilpailusta. Kilpailukutsu oli väljä ja siinä toivottiin ihmisten lähettävän eri tavoin mielenterveyskysymyksiin liittyviä kirjoituksia. Kutsu osallistua kirjoituskilpaan tapahtui seuraavanlaisella tekstillä: *”Suomen Mielenterveysseura 100 vuotta 1997. Osallistu juhlavuoden kirjoituskilpailuun ’Kun siivet kantavat’. Millainen elämän kivijalka mielenterveys on? Onko se tärkeintä elämässä? Kirjoita omakohtaisista kokemuksistasi, sairauden voittamisesta tai terveyden menettämisestä ja yhteiskunnan tai lähipiirin suhtautumisesta. Kirjoituksesi – 2-10 liuskaa (30 riviä liuskalla – saa olla kertomus, essee tai runo, muistelma, nykytarina tai visio tulevasta.”* Tämä kutsu esitettiin muutamissa lehdissä, ja parhaat kirjoitukset luvattiin julkaista kirjana sekä Seura-lehdessä. Lisäksi kolme parasta ilmoitettiin palkittavan rahasummilla. Ilmoituksessa mainittiin myös, että kirjoitukset tallennetaan myöhempään tutkimuskäyttöön. Osa kirjoittajista osallistui kilpailuun useammalla kuin yhdellä kirjoituksella; kirjoittajia oli 726 ja he osallistuivat kilpailuun yhteensä 1560 kirjoituksella. Tästä aineistosta kilpailun tuomaristo valitsi 29 kirjoitusta, jotka julkaistiin vuonna 1997 kirjana ”Kun siivet kantavat”. (Lahti 1997; Heiskanen 1997.)

Aineiston valinta

Olen valinnut tutkimukseeni kirjoituskilpa-aineistosta 33 kirjoitusta. Saadessani kirjoitukset käyttööni vuonna 1998 ne olivat arkistoimatta ja alkuperäisissä kirjekuorissaan kahdessa pahvilaatikossa Mielenterveysseuran varastossa. Ainoastaan 29 julkaistuun kirjaan valittua kirjoitusta oli otettu erilleen. Kirjoitusten epäjärjestys tuotti minulle enemmän työtä kuin jos ne olisivat olleet lajiteltuina ja arkistoituina. Olin kuitenkin tyytyväinen siihen, että minulle avautui mahdollisuus tutustua näinkin koskemattomaan aineistoon. Minulla oli tuolloin ajatuksena, että lukisin kaikki kirjoitukset kertaalleen. Huomasin kuitenkin hyvin pian tämän olevan aikataulullisesti mahdoton tehtävä. Kirjoitusten pituudet vaihtelivat hyvin paljon. Jotkut olivat vain kaksi sivua, mutta hyvin monet huomattavasti pidempiä, osin jopa yli 20 sivua. Asian todellinen tila alkoi valjeta minulle jo heti sen jälkeen, kun olin viettänyt ensimmäisen puolipäivää Mielenterveysseuran varastohuoneessa. Minulla oli siellä kohtuullisen mukava nojatuoli ja rauhallinen paikka. Istuin tuona ensimmäisenä päivänä lähes

yhtämittaan 4 tuntia, jona aikana ehdin lukea 20 kertomusta. Luin ne läpi huolellisesti sanasta sanaan, mutta kuitenkin kohtuullisen nopeasti; ikään kuin olisin lukenut mitä tahansa kertomuksia. Tämä tarkoittaa, että tutustuin teksteihin melko vapaasti ja niitä siinä tilanteessa sen enempää pohtimatta. Jokaisesta lukemastani kertomuksesta tein muutaman sanan merkinnän ja valitsin jonkin avainsanan, jonka avulla ajattelin voivani palauttaa mieleeni tarinaa. Runoja luin ainoastaan satunnaisesti ja suurimman osan niistä laitoin suoraan sivuun runoksi havaittuani.

Totesin 20 kertomuksen määrältään ja siihen käytetyn ajan suhteen olevan maksimi yhdeksi työrupeamaksi kerrallaan. Kirjoitukset olivat pääsääntöisesti raskaita, mutta erittäin mielenkiintoisia ja vaikuttavia. Useat niistä olivat myös todella hyvin kirjoitettuja. Kuitenkaan niitä ei olisi jaksanut kerrallaan lukea yhtään enempää. Olin 20 kirjoituksen ja neljän tunnin yhtämittaisen lukemisen jälkeen uupunut. Kirjoitukset olivat sillä tavoin vahvoja ja mukaansa tempaavia, että minusta tuntui kuin olisin elänyt niissä niitä lukiessani. Vielä useita päiviä lukukokemuksen jälkeen huomasin palaavani kirjoituksiin pohtimaan jonkin kirjoittajan kertomusta.

Vietin alkuun viisi vajaan työpäivän mittaista päivää Mielenterveysseuran varastohuoneessa lukemassa. Lisäksi otin joka käynnillä mukaani kotiin nipun kirjoituksia. Päätin, että tutustun aineistoon niin kauan kuin se tuntuu mielekkäältä. Näin edeten luin satunnaisesti kirjoituksista 180 kappaletta ja sain mielestäni hyvin kuvan, millaisesta aineistosta oli kysymys. Tuossa vaiheessa kirjoitukset alkoivat sisällöllisesti toistaa itseään ja niistä oli helppo löytää yhteneväisiä piirteitä ja teemoja. Arvelin tuntevani aineistoa jo riittävästi. Olin myös koko ajan lukiessani tehnyt muistiinpanoja kirjoituksista.

Päätin aineistoon tutustumisretkien pohjalta muutamasta väljästä ehdosta, jotka tarvitsemiä kirjoitusten tulisi täyttää. 1) Ensinnäkin lähdin siitä, että kertomuksen tuli olla kirjoittajan omakohtainen tarina ja siis minä-muodossa kirjoitettu. Näin laitoin sivuun kirjoitukset, jotka olivat omaisen, läheisen sukulaisen tai ystävän kirjoittamia. Kertomusten joukossa oli myös joitakin hoitohenkilökuntaan kuuluvien kirjoittamia tarinoita, jotka myös jätin pois tutkimusaineistostani. Olen tietoinen siitä, että siinä joukossa, jonka otin tutkimukseeni omakohtaisina kirjoituksina, saattoi olla omakohtaisiksi tekaistuja tarinoita mukana. Pelkästään tarinoita lukemalla minulla ei ole todisteita, että minämuodossa kirjoitetuissa kertomuksissa, kirjoittajalla itsellään on ”oikeasti” mielenterveyden ongelmia tai että hän kirjoittaa omakohtaisista kokemuksista. Käsittelin ja kuuntelin kuitenkin kaikkia valitsemiä tarinoita kuin ne olisivat aitoja ja omakohtaisista kokemuksista rakentuneita. Anni Vilkko (1997) viittaa tutkimuksessaan Lejeunen tekstiin, jonka mukaan kirjoitetuissa

omaelämäkertoissa noudatetaan joitakin periaatteita ja sopimuksia. Nämä liittyvät yhtäältä siihen, että lukija voi luottaa kirjoittajaminän ja tekstissä esiintyvän minän olevan keskenään sama henkilö. Toisaalta periaatteet ja sopimukset liittyvät siihen, että kertomuksen kuvaukset ovat kokemuksina aitoja. Vilkkoo sanoo omaan tutkimukseensa viitaten: ”Yhtä kaikki, sopimuksellisuutta korostamalla asetan ehtoja sille, kuinka kirjoittaja voi odottaa omaelämäkertansa tulevan ymmärretyksi ja kuinka lukija puolestaan voi olettaa ymmärtävänsä kirjoittajan kuvausta elämästä omaelämäkertana” (emt., 93). Mielestäni minun tutkijana on luettava omaa aineistoani siten, että olen valmis myös ottamaan aineistoni ainoana tietolähteenä, joka minulla on kirjoittajan elämäntapahtumista. On ollut minun tutkimuksellinen valintani, että olen ottanut aineistokseni omaelämäkerrallisia kirjoituksia. Tämän valinnan jälkeen ei ole enää mielekästä lähteä pohtimaan kertomuksessa esiintyvien tapahtumien totuudellisuutta sinänsä. En näe yksittäisten tapahtumien tai asioiden totuudellisuuden selvittämistä oman tutkimukseni kannalta keskeisenä. Olen kiinnostunut niistä tapahtumista ja kokemuksista, jotka kirjoittajat ovat valinneet kertomuksiinsa. (Ks. Huttunen 2002, 36.)

2) Toisena kriteerinä valintaprosessissa pidin kirjoitusten pituutta. Mukaan otettavien kertomusten tuli olla tarpeeksi pitkiä, jolloin niissä olisi riittävästi tietoa kirjoittajan elämästä ja kokemuksista. Päätin lukukokemusteni perusteella vaadittavaksi pituudeksi vähintään kolme konekirjoitusliuskaa ja viisi käsinkirjoitettua arkkia, joiden arvioin vastaavan pituudeltaan toisiaan. Päädyin näihin pituuksiin, koska aineistoon tutustuessani olin huomannut, että niitä lyhyemmät kirjoitukset olivat yleensä luonteeltaan lähinnä kommentoivia. Niistä jäi puuttumaan kertomuksen juonellisuus, jota pidin tärkeänä. Ajattelin, että tarvitsen juonta peilauspinnaksi kerrotuille kokemuksille. Käytössäni oli niin suuri määrä kertomuksia, että minulla oli hyvin varaa laittaa sivuun osa kirjoituksista.

3) Kolmas ja 4) neljäs ehto liittyivät kirjoitusten luettavuuteen. Käsinkirjoitetuissa kertomuksissa ehdoksi asetin sen, että käsialan piti olla melko vaivattomasti luettavaa. Lukemisen tuli olla sillä tavoin mahdollista, että sisältöä ei joutunut arvailemaan tai keksimään yhteyteen parhaiten sopivia sanoja. Edelleen, paitsi käsialasta, tuli myös tapahtumien kulusta saada selvää. Tapahtumien tuli olla siis ainakin jossain määrin johdonmukaisesti eteneviä, jolloin jätin sivuun muun muassa hyvin tajunnanvirtamaiset tekstit.

5) Viides ehto oli kirjoituksen muotoon kuuluva. Kirjoitusten joukossa oli paljon runoja. Tämän lisäksi materiaalissa oli jonkin verran kirjoituksia, jotka luonnehdin proosaksi, mutta

ne olivat ikään kuin runollisesti tai edellä mainitulla tavalla tajunnanvirranomaisesti kirjoitettuja. Näihin ryhmiin sijoittamiani kirjoituksia en ottanut mukaan tutkimusaineistooni.

Näiden kriteerien pohjalta tein kahteen otteeseen eräänlaisen satunnaisotannan käytettävissäni olevasta materiaalista. Käytännössä etenin molemmissa otantavaiheissa seuraavasti. Kirjeet, joita en ollut vielä lukenut, olivat kolmessa korkeassa kasassa. Otin aina joka 5. kirjeen, tarkistin että se täyttää etukäteen antamani ehdot ja mikäli se ei niitä täyttänyt, laitoin kirjoituksen syrjään ja otin taas uuden viidennen kertomuksen. Näin etenin kunnes minulla oli ensimmäisellä kerralla 15 ja toisella kerralla 21 kertomusta koossa. Ensimmäisen 15 kirjoituksen tarkoituksena oli toimia alkuun aineistona, jonka avulla lähdin käytännössä kokeilemaan, mitä kilpikirjoitusmateriaalista kykenen löytämään ja vastaako se tutkimuskysymyksiini, miten osaan lukea aineistoa ja tavoitanko teksteistä jotain muuta mielenkiintoista viestiä, johon tarttua. Toisaalta mietin myös, että mikäli tällä tavoin suoritettu valinta ei toimikaan odottamallani tavalla, saatan joutua miettimään mahdollisesti kirjoitusten tarkempaa valitsemista. Ensimmäinen 15 kirjoituksen ryhmä osoittautui mielenkiintoiseksi materiaaliksi, mutta kaipasinkin vielä laajempaa aineistoa ja sen vuoksi palasin Mielenterveysseuraan ja valitsin vielä 21 kertomusta samoin periaattein kuin edellisellä kerralla. Nyt minulla oli 36 kirjoitusta käytössäni. Osa kirjoituksista oli nimimerkeillä varustettuja ja osassa oli näkyvillä nimi ja yhteystiedot. Kopioidessani kirjoituksia peitin nimen ja osoitteen, jotta voisin käsitellä kirjoituksia hieman vapaammin ja kuljettaa näin myös mukanani paikasta toiseen. Numeroin kirjoitukset ja niiden alkuperäiset kirjekuoret, jotta minulla olisi mahdollisuus saada tarvittaessa yhteystiedot käyttööni. Tuollainen tarve olisi muodostunut esimerkiksi silloin, jos olisin tarttunut yhteen suunnitelmavaihtoehtooni ja lähtenyt haastattelemaan osaa kirjoittajista. Tutkimukseni edetessä päädyin kuitenkin melko nopeasti käyttämään tämän aineiston kohdalla ainoastaan kirjoitettuja kertomuksia.

Tämän aineiston valinnan tein vuonna 1999. Kolme kirjoitusta jouduin lopulta pudottamaan pois aineistostani. Kaksi sen vuoksi, etten saanut lopulta käsialasta selvää ja jouduin arvailemaan sanoja jatkuvasti niitä lukiessani. Kolmas, jonka jätin pois, oli sellainen kertomus, jonka vasta tarkemmin luettuani ymmärsin käsittelevän pääasiassa aviopuolison mielenterveysongelmaa ja näin ollen se ei täyttänyt asettamiani kriteereitä. Näin minulla oli käytettävissä 33 kirjoitusta. Sivumääräksi kertyi yhteensä 228 sivua tekstiä. Valitsemistani 33 kirjoituksesta 27 oli naisen kirjoittamaa, neljä miehen ja kaksi sellaista, joiden sukupuoli ei kertomuksessa varmistunut tai sitä ei ainakaan kerrottu sellaisin sukupuolisidotuin määrein kuin ”vaimo”, ”mies”, ”äiti” tai ”isä” jne. tai nimimerkki ei viitannut kumpaankaan sukupuoleen. Näistä kahdesta kertomuksesta on melko mahdotonta sanoa aivan varmasti,

kumpaa sukupuolta kirjoittaja on. Lähes kaikista kirjoituksista löytyisivät yhteystiedot, joista sukupuoli todennäköisesti selviäisi, mutta en katsonut tarpeelliseksi palata näihin tietoihin enää jälkeempään.

Kirjoituskilpa-aineiston erityisyys

Aineistoni on kilpakirjoitukseen osallistuneita kertomuksia, ja siksi erityistä materiaalia. Vilkon (1997, 98-99) mukaan kirjoituskilpailuissa tuotettu materiaali on monin tavoin toisenlaista kuin esimerkiksi haastattelujen tuotoksena syntyneet kertomukset. Hän tuo esille, että kilpailuihin osallistuvissa kertomuksissa on pyrkimystä johdonmukaisuuteen, yhtenäisyyteen, aloitusten ja lopetusten harmoniaan. Vilkon sanoin: ”Ne ovat harkittuja, kuin hitaasti puhuttuja” (emt. 1997, 98-99). Tämä on näkyvissä myös omassa aineistossani; kirjoitukset ovat pääasiassa hyvin harkiten laadittuja sekä johdonmukaisesti eteneviä ja useiden kohdalla tulee tuntuma, että ne on kirjoitettu nimenomaan lukijajleisölle.

Joissakin kirjoituskilpaan osallistuneissa tarinoissa näkyy, että kyseessä on kokenut kirjoittaja, joka on myös tarkoin harkinnut tekstinsä muodon. Tällaisten tarkoin suunniteltujen kertomusten lisäksi kirjoituksissa on kuitenkin myös sellaisia, joista saa vaikutelman, että ne on laadittu nopeasti eikä niitä juuri ole suunniteltu etukäteen eikä rakennetta mietitty paljoakaan. Viimeksi mainitun tyyppiset kirjoitukset ovat yleensä melko lyhyitä, ikään kuin kommentin omaisia tai kantaa ottavia eikä niissä ole ehkä pyrittykään elämäkerralliseen ja tarinoivaan tapaan. Kolmantena tyyppinä kirjoituksissa ovat runot, runolliset tai tajunnanvirtamaiset tekstit, jotka yleisesti ottaen vaikuttavat hyvin kokeneiden kirjoittajien laatimilta. Kilpailuun osallistuneiden kirjoitusten joukossa oli lisäksi päiväkirjoja, dokumentteja, pakinoita, piirroksia ja äänikasettekin (Heiskanen 1997, 11). Tämän moninaisen ja vaihtelevan aineiston mahdollisti se, että toimeksianto kirjoituskilpaan oli väljä niin aiheen kuin kirjoituksen muodonkin suhteen.

Aineistoni kohdalla olen kiinnittänyt huomiota seuraaviin seikkoihin. Ensimmäkin kirjoituskilvan toimeksiannolla on merkitystä sille, millaisia kertomuksia kilpailuun lähetetään. Toimeksiannolla tarkoitan sitä, kuinka ja millaisella kutsulla kilpailuun haettiin osallistujia. Mielenterveysseuran kilpakirjoituskutsun otsake oli ”Kun siivet kantavat”. Tämä johdattelee kirjoittajat kertomaan tarinaansa siten, että elämän kulussa edetään, vaikka ehkä suurtenkin vaikeuksien kautta, kohti tilannetta, jossa mielenterveysongelmat on voitettu tai ainakin niiden kanssa on opittu tulemaan toimeen ja elämä on vähintäänkin kohtuullisen

tasapainossa. Tähän kutsuun on tunnut todellakin vastattavan ja vaikuttaa siltä, että suurin osa tarinoista on luonteeltaan selviytymistarinoita. On kuitenkin huomattava, että joukossa on värisävyiltään toisenlaisiakin kirjoituksia. Osa kertomuksista on kirjoitettu oman sairauden suhteen hyvin keskeneräisessä tilanteessa, jolloin tulevaisuus on avoin ja paikoin jopa epätoivoinen ja synkkä.

Toiseksi kertomusten rakentumiseen vaikuttaa se, kenelle henkilö kirjoittaa tarinaansa. Yhtäältä kirjoittaja saattaa kertoa tarinaansa itseään varten, jolloin on ehkä kyse siitä, että henkilöllä on tarve jäsentää omaa elämäänsä, etsiä syitä mielenterveysongelmilleen tai sairastumiselleen ja että kirjoittaminen itsessään tuottaa tyydytystä. Toisaalta tarina saatetaan myös haluta kirjoittaa lukijoille ja nimenomaan julkaistavaksi, jolloin kirjoittajalla on halu kertoa elämästään muillekin ja sitä kautta saada lukijakuntaa tarinalleen ja ehkä toivomaansa ajattelunaihetta sellaisille ihmisille, jotka eivät itse omalla kohdallaan ole kohdanneet mielenterveysongelmia. Osa kirjoittajista ilmaisee kertomuksessaan halun auttaa ja tukea vastaavassa tilanteessa olevia ja tuoda esille ikään kuin rohkaisuna sen, että kaikesta huolimatta elämässä voi selvitä. Vielä yhden kohderyhmän kertomuksille voi ajatella olevan tuomaristo ja sitä kautta kilpailuun osallistuminen sekä näin omien kirjoitustaitojen kokeileminen.

Muita kirjoitusten rakenteeseen, tyyliin ja sisältöön vaikuttavia asioita ovat ainakin kirjoittajan ikä, sukupuoli, tausta, mielenterveysongelman laatu, kirjoittamishetken tilanne, koulutus ja kirjoituskokemus. Joissain kertomuksissa mainitaan ikä selkeästi numeroilla. Läheskään aina ei ikä selviä suoraan kirjoituksissa. Joissain sen voi kuitenkin suurin piirtein päätellä elämän kulkuun liittyvien yleisten ja yhteiskunnallisten asioiden esiintulosta. Tällaisia selkeitä merkkejä ovat esimerkiksi sota-ajan lapsuuden, nuoruuden ja aikuisuuden kuvaukset. Joistakin kirjoituksista ikä näkyy tai sitä voi päätellä myös kirjoitustyylistä, käsialasta ja kielestä. Kuten edellä totesin, kirjoittajista valtaosa on naisia. Osassa kirjoituksia sukupuoli tulee suoraan esiin esimerkiksi siten, että kirjoittaja kertoo olevansa sen ja sen ikäinen nainen. Hyvin monet kirjoittajat käyttävät nimimerkkiä, jolloin yhteystiedot ovat erillisellä paperilla ja halutessa ne voi myös jättää huomiotta, kuten itse tämän aineiston kanssa tein. Sukupuolesta voivat kertoa nimimerkki ja sukupuolisidonnaiset käsitteet, joita kirjoittaja käyttää itsestään. Lisäksi joitain kirjoituksia voi tulkita miehen tai naisen kirjoittamiksi kirjoituksen sisällön, kielen ja tyylin avulla. Kirjoituksia lukiessaan väistämättä piirtää kuvaa kirjoittajista ja löytää useimmiten heille mielessään iän ja sukupuolen. Samoin lukijana miettii muitakin edellä mainittuja taustatekijöitä, vaikka niitä ei aina kirjoituksista olekaan suoraan luettavissa. Ihmisten omakohtaiset kertomukset lähtevät luonnostaan

laajenemaan ja elämään lukijan mielessä ohi luettavissa olevan tekstin. Tutkijana en ole käyttänyt kirjoituksista ilmeneviä taustatietoja hyväkseni analyysia tehdessäni. Osaltaan valintaani oli vaikuttamassa se, että kaikista kirjoituksista ei ollut mahdollista löytää toisiaan vastaavia tietoja. Aineistoni vahvuus on siinä, että kirjoittajat ovat voineet kirjoittaa suhteellisen vapaasti, ilman etukäteen esitettyjä kriteereitä ja ulkopuolelta asetettuja kysymyksiä. Näin voin olettaa, että kirjoittajat ovat kertoneet ne asiat, jotka he itse ovat nähneet itselleen merkittäviksi ja jotka he ovat halunneet tarjota lukijoille tärkeiksi taustatiedoiksi.

Aineistoani voisi luonnehtia kertomuksiksi elämästä, kerrotuiksi kokemuksiksi, ihmisen omiksi pohdinnoiksi mielenterveysongelmiensa synnystä ja syistä sekä ongelmien tai sairauden voittamisesta ja selviytymisestä tai sitten ei-selviytymisestä. Monet kertomukset ovat ikään kuin elämän tilitystä ja arviointia. Taina Ukkonen (2000, 33-34) jäsentää elämäkerrallisen kerronnan ja muistelun tutkimukseen liittyviä käsitteitä. Hän avaa muun muassa elämäkertomuskäsitettä, joka tuntuisi osin sopivan kuvaamaan käytössäni olevia kertomuksia. Kuten kirjoituskilpa-aineistossa, elämäkertomuksissakin kertoja valitsee asioita ja tapahtumia, joita hän pitää merkittävänä osina elämäänsä, ja kertomukset ovat muotoutuneet määrättyssä kontekstissa. Aineistoni kirjoituksilla ei, kuten ei elämäkertomuksillakaan, ole konventionaalista muotoa, jolloin ne saattavat olla juonellisia ja edetä kronologisesti, mutta usein ne kuitenkin koostuvat toisiinsa kiinteästi tai löyhästi liittyvistä katkelmista sekä eri aikatasojen vuorottelusta. Kertojan näkökulmasta elämäkertomus on keino tehdä itseä ja omaa elämää ymmärrettäväksi sekä kertojalle itselleen että muille. Tämä vaikutelma tulee minulle myös kirjoituskilpailuun osallistuneista kertomuksista. Ukkosen mukaan elämäkertomus syntyy kuitenkin aina vuorovaikutuksessa. Kirjoituskilpa-aineistossa kertomusten tuottaminen ei ole niin selvästi vuorovaikutuksessa tapahtunut kuin esimerkiksi haastatteluissa, mutta toisen osapuolen, lukijan, olemassaolo on kyllä kertomuksissani kuultavissa. Selvimmin vuorovaikutuksellisuus on esillä silloin, kun kirjoittaja puhuttelee lukijaa tai tutkijaa suoraan tekstissään. Mutta kirjoittajilla on myös muita keinoja käytössään, jotka luovat vaikutelman siitä, että ne on osoitettu lukijayleisölle.

Yksi useissa kirjoituksissa läsnä olevista teemoista on taustatekijöiden tai syiden löytäminen omille mielenterveysongelmille. Näitä ovat muun muassa lapsuuden ja nuoruuden vaikeat kokemukset, sota-aika, ihmissuhdevaikeudet, taloudelliset ongelmat ja työpaikkakiusaaminen. Toinen teema-alue kirjoituksissa on erilaisten selviytymiskeinojen pohtiminen. Mielenterveysongelmista selviytymistä tukevia asioita ovat esimerkiksi hyvä ihmissuhde sekä läheiset ihmiset yleensäkin, lapset, työ, itselle sopivan hoidon löytyminen ja

saaminen sekä ymmärrys menneiden sukupolvien yhteydestä nykyisyyteen eli jollakin tavalla sen ketjun näkeminen, johon itse ja oma elämä liittyy. Itselle merkittävät toiset ihmiset ovat usein kirjoituksen keskiössä – mukana niin mielenterveysongelmien synnyssä ja ylläpidossa kuin vaikeuksien voittamisessa ja psyykkisestä sairaudesta toipumisessakin.

Lähes kaikki aineistoni kirjoittajat ovat jossain elämänsä vaiheessa olleet tekemisissä virallisen hoitojärjestelmän kanssa ja saaneet sitä kautta todennäköisesti diagnoosin mielenterveysongelmilleen tai ainakin jonkin ammattiauttajan antaman selityksen oireilleen. Vain muutamassa kertomuksessa ei mainita yhteydenotosta mielenterveysongelmien vuoksi mihinkään terveydenhuollon tai muuhun hoitavaan organisaatioon. Suuri osa kirjoittajista käyttääkin ongelmistaan tai sairaudestaan kertoessaan lääketieteellisiä termejä. Tutkimuksessani mukana olevissa kertomuksissa nimettyjä mielenterveyden ongelmia ovat masennus, paniikkihäiriö, skitsofrenia, psykoosi, maanis-depressiivinen mielisairaus, alkoholismi, rajatila ja syömishäiriö. Terveydenhuollon tai jonkin muun hoidollisen organisaation mahdollinen mukanaolo ei aina kuitenkaan laita kirjoittajia käyttämään kertomuksissaan lääketieteellisiä termejä, vaan jotkut kuvaavat ongelmiaan kertoen psyykkisistä ja fyysisistä oireistaan ja tuntemuksistaan. He eivät näissä tapauksissa tuo esille saamaansa lääketieteellistä diagnoosia, vaikka sellainen todennäköisesti on heidän mielenterveysongelmilleen annettu.

2.2. Haastatteluaineisto

Käytössäni oleva haastatteluaineisto koostuu 14 haastattelusta, jotka on tehty asuntolassa, joka on tarkoitettu asunnottomille ja päihdeongelmallisille miehille. Haastatteluaineisto¹ on kerätty Suomen Akatemian Syreeni-tutkimusohjelmaan kuuluneessa Auttamisjärjestelmien reunalla -tutkimusprojektissa. Tutkimusprojekti² oli kolmevuotinen ja se ajoittui vuosille

¹ Haastattelin itse kymmenen asuntolan miestä ja neljä haastattelua suoritti projektin tutkimusapulainen. Hän myös käytti haastatteluja aineistona pro gradu -tutkielmassaan. (Kauppila 2002).

² Projekti toteutui Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitoksella. Tässä sosiaalityöhön liittyvässä tutkimushankkeessa tarkasteltiin auttamisjärjestelmien reunalla elämistä eri näkökulmista: miten reunalle on päädytty, miten eri auttamisjärjestelmät kytkeytyvät ihmisten elämään ja millaisia ovat heidän tulevaisuuden näkymänsä ja mahdollisuutensa. Tutkimussuunnitelman mukaisesti haastattelujen avulla pyrimme hahmottamaan reunalla elämistä kolmesta toisiinsa kytkeytyvästä näkökulmasta: 1) menneisyys – elämätarinat, 2) nykyisyys – institutionaalinen kohtaaminen ja 3) tulevaisuus – asiakasurat ja selviytymisstrategiat. Tutkimuksen kiinnekohtina toimivat auttamisjärjestelmät olivat tämän tutkimuksen ko. miesten asuntolan lisäksi asunnottomille ja väkivallan kohteeksi joutuneille naisille suunnattu asuntola, nuorten tukiasumisprojekti sekä ehdonalaisissa olevien ihmisten kanssa tehtävä kriminaalihuoltotyö. (Vanhala 2005; Raitakari 2004; Valokivi 2002 ja 2004.)

2001-2003. Käytän tässä tutkimuksessa myös naisten asuntolassa ja kriminaalihuoltotyön parissa tehtyjä haastatteluja, jotka ovat osa projektin koko aineistosta. Auttamisjärjestelmien reunalla -projektissa oleva aineisto on kerätty organisaatioista, jotka voi määritellä yhteiskunnan tukiverkoston viimesijaisen auttamistyön paikoiksi, joissa ihmisille tarjotaan peruspalveluita (asumismahdollisuus, ruoka, puhtaus, vaatehuolto), suojaa, apua ja tukea monenlaisten asioiden hoidossa. Näiden asioiden lisäksi organisaatiot hoitavat esimerkiksi kontrollitehtävää ja asiakkaan tilanteen arviointia. Näin myös mahdollinen ohjaus toisaalle sisältyy usein näiden organisaatioiden toimintaan. (Ks. lisää mm. Hassi-Nuorluoto 2000; Kärkkäinen 2000; Vanhala 2005.) Paikkojen viimesijaisuus tarkoittaa sitä, että niissä oleville asiakkaille on hyvin vähän tarjota muita vaihtoehtoja ja että he ovat näin ollen usein tulleet määritellyiksi ulos niin sanotuista normaaleista palvelujärjestelmistä. Organisaatioihin liitetään monenlaisia mielikuvia, stereotypioitakin niiden asiakaskunnasta, ja ehkä nämä ovat juuri niitä paikkoja, joiden asiakaskunnasta käytetään yleisessä ja julkisessa puheessa määritelmää ”todella syrjäytyneet”.

Näihin organisaatioihin liittyy se, että niissä asiakkaana oleminen on usein jatkoa monenlaisille ja toistuville laitos- sekä hoitajaksoille. Tutkimuksen kohteena olevissa paikoissa ihmisillä on lähes poikkeuksetta pitkä asiakkuuden tausta takanaan ja paljon kontakteja eri auttamistyön ammattilaisiin esimerkiksi sosiaalitoimistoissa, perheneuvoloissa, mielenterveystoimistoissa, psykiatrisissa sairaaloissa, A-klinikoissa, katkaisuhoidoissa, päihdetyön organisaatioissa, erilaisissa muissa asuntoloissa, lasten- ja nuorten laitoksissa, kriminaalihuollon organisaatioissa sekä terveydenhuollossa.

Asuntolan miesten haastattelujen syntyminen

Käytännön yhteistyö ja yhteydenpito tutkimuspaikkojen kanssa Auttamisjärjestelmien reunalla -projektissa jakautui siten, että minun vastuulleni tuli asunnottomille ja päihdeongelmallisille miehille suunnattu asuntola.³ Tein myös pääosan siellä tapahtuvasta aineiston keruusta. Merkittävimmäksi aineistoksi niin koko projektille kuin omalle tutkimuksellenikin miesten asuntolan osalta muodostuivat siellä tehdyt 14 haastattelua. Haastattelut suoritettiin vuosien 2001 ja 2002 aikana. Haastateltavia miehiä oli 12, ja kaksi

³ Asuntola sijaitsee suuren kaupungin keskustassa. Asuntola on tarkoitettu asunnottomille ja päihdeongelmallisille henkilöille. Lähes kaikki asuntolan asukkaat ovat miehiä, mutta siellä on varattuna tila myös naisasukkaille. Asuntola on jakautunut kahteen osastoon: ensisuojaan voi hakeutua päihtyneenäkin, paikkoja siellä on 18 ja hoitokodin puolella on 15 paikkaa raittiina oleville henkilöille.

heistä haastateltiin kahteen kertaan, jolloin haastattelujen lukumääräksi kokonaisuudessaan tuli 14 kappaletta. Niiden lisäksi keräsin aineistoksi projektia varten nauhoitteita työntekijöiden keskinäisistä palavereista ja asiakas-työntekijä -tapaamisista sekä kirjallista dokumenttiaineistoa. Tässä tutkimuksessa en ole analysoinut palaveri- ja asiakirja-aineistoa, vaan ne ovat enemmänkin toimineet taustoittavana tietolähteenä – lisänneet ymmärtämystäni haastatteluissa esille tulleista asioista.

Kävimme koko projektin tutkijaryhmän kanssa esittäytymässä ja esittelemässä tutkimusprojektia asuntolassa keväällä 2001. Mukaan tapaamiseen olimme pyytäneet niin henkilökuntaa kuin asukkaitakin. Kerroimme siinä tilanteessa tutkimuksesta; sen lähtökohdat ja keskeisimmät tavoitteet. Tunnistan informaation antamisen etukäteen tutkimuksesta vaikeaksi – erityisesti silloin, kun haluaisi jättää monet asiat avoimiksi ja tutkittavien tuottamalle aineistolle riittävästi tilaa olla mahdollisimman aito ja monipuolinen. Jos tutkijana annan liian tarkat ohjeet ja rajat sille mitä haen, voi olla, että sillä tavoin suljen jo etukäteen aineistosta paljon merkittävää tietoa pois tai ohjeistan esimerkiksi haastattelujen sisältöjä liiaksi. Sitä en halunnut tapaamiseltamme. Pyrimmekin kertomaan tutkimuksesta riittävästi, mutta siten, ettemme lähtökohtaisesti tarjonneet valmista ja tiukasti määriteltyä ymmärrystä esimerkiksi syrjäytymisestä. Tuossa tapaamisessamme myös ensimmäisen kerran toimme esille, että toiveenamme oli saada haastatteluja asukailta. Tarvittavat luvat tutkimusta varten hoidimme asioista päättävältä elimeltä ja tutkimuslupapyyntöissä esitimme tarvittavan aineiston koostuvan asiakas- ja työntekijähaastatteluista, työntekijöiden palavereista ja dokumenttiaineistosta.

Tutkimushankkeen aineiston olisin voinut kerätä erillisenä asuntolan arjesta. Olisin voinut esimerkiksi pyytää informaatiotapaamisessa asuntolan miehiä ilmoittamaan henkilökunnalle halukkuutensa osallistua haastatteluun ja sopimaan heidän kanssaan ajankohdan, jonka olisin saanut tietooni. Vaihtoehtoisesti olisin voinut laatia kirjallisen tiedotteen haastatteluun osallistumismahdollisuudesta ja liittää siihen ohjeet yhteydenotosta. Sitten olisin voinut käydä asuntolassa ainoastaan suorittamassa sovitut haastattelut. Nämä vaihtoehdot eivät kuitenkaan tosiasiallisesti käyneet siinä vaiheessa edes mielessäni. Halusin lähteä aineiston keruussa liikkeelle siitä, että viettäisin mahdollisimman paljon aikaa asuntolassa. Vaikka tutkimukseni ei olekaan etnografinen, näin tärkeänä voida tutustua asuntolan elämään, päivärytmiin, työkäytäntöihin, henkilökuntaan ja ennen kaikkea asukkaisiin. Olen työskennellyt asuntoloissa tai virallisilta nimiltään kuntoutuskodeissa, jotka ovat peruslähtökohdiltaan nimensä mukaisesti kuntouttavia paikkoja. Olin utelias tutustumaan ennako-oletukseni mukaan hyvin toisen tyyppiseen asuntolaan. Olen myös näin jälkikäteen sitä mieltä, että nuo

päivät asuntolassa antoivat minulle paljon tietoa ja ymmärrystä artikkelien kirjoittamisen ja haastatteluanalyysien pohjaksi. Asuntolassa vietetty aika on varmasti vaikuttanut myös itse haastatteluihin. Asuntola ja sen toiminta muodostavat merkittävän kontekstin niin aineiston tuottamiselle kuin analyysin tekemisellekin tässä tutkimuksessa.

Ensimmäinen päiväni asuntolassa ajoittui toukokuun alkupuolelle 2001. Siitä eteenpäin kävin asuntolassa noin 25 kertaa vuosien 2001 ja 2002 aikana. Yleensä olin siellä useita tunteja kerrallaan; osin lähes työpäivän mittaisia päiviä. Osallistuin asuntolan yhteisiin palavereihin, työntekijöiden keskinäisiin keskustelutuokioihin ja joihinkin sovittuihin työntekijä-asiakas -palavereihin. Yleensä keskustelutuokiot niin työntekijöiden välillä kuin asukkaidenkin kanssa olivat suunnittelemattomia ja erilaisten tilanteiden, äkkinäistenkin, sanelemia. Otin osaa myös ruokailu- ja kahvitteletuksiin asuntolan päivittäisen ohjelman mukaisesti.

Asuntolaan tullessani huomioni kiinnittyi siihen, että pihapiirissä oli lähes aina ihmisiä. Yleensä he olivat sillä hetkellä asuntolassa asuvia henkilöitä, mutta hyvin usein asuntolan ulkopuolella oleskeli myös ihmisiä, jotka eivät olleet asuntolan kirjoilla. Lähes poikkeuksetta he olivat kuitenkin asuntolan henkilökunnalle tuttuja. Edessä olevalla kuistilla istui lähes aina joku tupakalla, ja tullessani asuntolaan tuli minunkin helposti jäätyä siihen hetkeksi keskustelemaan. Kaiken kaikkiaan minut otettiin asuntolassa kohtuullisen hyvin vastaan heti ensimmäisestä päivästä lähtien. Sain vaikutelman, että osa asukkaista ja moni henkilökunnastakin olivat kiinnostuneita tutkimuksesta. Kiinnostuneet kyselivät siitä paljon. Mikä on tämän tutkimuksen tarkoitus? Mitä siitä tulee ja onko tutkimuksella vaikutuksia asuntolan toimintaan? Miksi olen kiinnostunut asuntolasta ja siellä asuvista ihmisistä? Toinen osa niin asukkaista kuin henkilökunnastakin suhtautui lähinnä välinpitämättömästi tutkimukseen ja minun läsnäolooni asuntolassa. Hyvin kielteisiä kannanottoja en suoraan itse kohdannut. Vietin aikaa niin valvomossa kuin asukkaille tarkoitettussa oleskelutilassakin. Valvomo vaikutti olevan asuntolan keskus; siellä tiedettiin koko ajan missä mennään, keitä oli kulloinkin asuntolassa ja keitä pyrkimässä sinne. Valvomossa tuli aina olla jonkun henkilökunnasta paikalla. Valvomo oli avoin tila sillä tavoin, että yleensä valvomon ovi oli avoinna asuntolan yleisiin tiloihin. Asuntolan oleskelutilassa oli nojatuoleja, sohva, kirjoja, lehtiä ja televisio. Päiväaikaan siellä istui usein asukkaita, jotka eivät olleet lähteneet kaupungille tai jotka eivät viettäneet aikaansa omissa huoneissaan. (Ks. myös Kauppila 2002.)

Osa asukkaista oli aina valmiita keskustelemaan kanssani. Melko pian uskaltauduin kyselemään haastateltavia, ja lähes kaikki, joilta asiaa kysyin, olivat valmiita myös haastatteluun. Joku haastateltava tarjoutui myös itse haastateltavaksi ennen kuin ehdin häntä

edes pyytää. Ainoastaan yksi henkilö kieltäytyi järjestelmällisesti haastattelupyynnöistäni. Kysyin häntä useammankin kerran, koska hän oli hyvin aktiivinen ottamaan minuun kontaktia ja oli myös innokas keskustelemaan. Haastateltavakseni hän ei kuitenkaan suostunut. Pyynnöistäni huolimatta pidin tärkeänä kunnioittaa hänen omaa toivettaan enkä houkutellut häntä sen enempää. Niin asuntolan johtaja kuin sosiaalityöntekijäkin arvelivat etukäteen, että minun voisi olla vaikea saada haastateltavia. Käytännössä en kokenut haastateltavien löytämistä juurikaan ongelmalliseksi. Asukkaat olivat hyvin halukkaita puhumaan ulkopuolisenkin kanssa. Toiveeni oli, että voisin itse lähestyä asukkaita ja sopia haastattelut heidän kanssaan sopivissa tilanteissa ja sitten, kun aika kunkin kohdalla tuntui olevan siihen kypsä. Tällä pyrin välttämään sitä, että asukkaat kokisivat haastattelut heille pakollisiksi ja henkilökunnan ohjaamiksi. Toivoin myös, että haastateltavat voisivat puhua mahdollisimman vapaasti minulle, eikä heille tulisi sellaista tunnetta, että edustan henkilökuntaa. Minulle annettiin ohjeeksi, että turvallisuussyistä olisi hyvä, että kertoisin aina jollekin henkilökunnan edustajalle, milloin ja ketä haastattelen. Näin henkilökunta voisi informoida minua, mikäli minun olisi noudatettava erityistä varovaisuutta jonkun henkilön suhteen. Haastattelut tein asuntolan sairaanhoitajan huoneessa, koska sairaanhoitaja oli tuohon aikaan osa-aikainen asuntolassa ja hänen huoneensa oli usein tyhjiään. Kaikki haastateltavat antoivat luvan nauhoittaa haastattelut. Haastattelut, joita tässä yhteydessä kuvaan, ovat minun suorittamiani (10 haastattelua).

Miehet olivat pääsääntöisesti puheissaan hyvin vuolaita ja keskustelut etenivät joustavasti. Koin, että minua ei pidetty henkilökuntaan kuuluvana, vaan todellakin ulkopuolisena tutkijana. Luulen, että olin myös joillekin haastateltaville hyvä kohde, jota he käyttivät omien kriittisten kommenttiansa ja melko raflaavienkin kertomustensa kuulijana. Eräissä haastatteluissa minuun kohdistui odotus, että voisin toimia omalta osaltani sanansaattajana viemässä muun muassa kuulemiani epäkohtia julkisempaan keskusteluun tai päättäjien tietoon. Muutama miehistä toi esille, että he olivat aiemminkin olleet tutkijan haastateltavana. Tutkimukseen liittyvään haastatteluun osallistuminen ei ollut näille miehille uutta. Itsestä ja omasta elämästä kertominen ei ole ylipäättäenkään vierasta haastattelemilleni miehille – heille, jotka ovat paljon kiertäneet erilaisia auttamistyön paikkoja ja joutuneet selvittelemään elämänsä kulkua eri ammattilaisille. Yleisesti ottaen monet haastateltavat olivat hyvin kantaaottavia yhteiskunnallisiin asioihin sekä asuntolan toimintakäytäntöihin. Tämän lisäksi he puhuivat myös henkilökohtaisista asioistaan.

Edustin haastateltaville naista, hyvin erilaisesta elämäntilanteesta tulevaa henkilöä sekä sosiaalityöntekijää. En voi välttää itseäni tulkitsemasta joitain kohtia kertomuksissa ja niiden

esittämistapaa suhteessa asuntolan miesten ja minun, haastattelijan, välisiin merkittäviin eroihin. Uskon, että miehet olisivat rakentaneet kertomusta itsestään ja omasta elämästään eri tavoin, mikäli kuulijana olisi ollut esimerkiksi kaveri tai vaikkapa mieshaastattelija. Tämänkaltainen kontrasti haastateltavien ja haastattelijan välillä tuo selvästi esille haastattelujen tilannesidonnaisuuden. Catherine Riessmaniin (1993, 11) tukeutuen tulkitsen haastattelujen osoittavan minulle, kuinka haastateltavat kertoessaan kokemuksistaan tuntuivat samalla rakentavan myös kuvaa itsestään sellaiseksi kuin halusivat minulle näyttäytyä. (Ks. myös Miller & Glassner 1997, 101.) Yhtä kaikki, olin usein vaikuttunut miesten värikkäistä kertomuksista ja heidän tavastaan puhua. Minua oli etukäteen varoitettu, että en ehkä saa miehistä mitään irti, ja olin varautunut pitämään keskustelua tarvittaessa yllä. Varoitukset osoittautuivat lähes turhiksi. Miehet puhuivat. Tekemäni haastattelut vaihtelivat pituudeltaan puolesta tunnista kahteen tuntiin; keskimäärin haastattelut kestivät noin tunnin kerrallaan. Nauhat purettiin sanatarkasti ja litteroituja sivuja kertyi kaiken kaikkiaan 871, mukaan lukien tutkimusapulaisen suorittamat haastattelut. Miehet olivat iältään vajaasta kolmestakymmenestä lähemmäs kuudenkymmenen vuoden ikäisiä. Asuntolassa he olivat olleet tällä erää eripituisia jaksoja. Joku haastateltava oli vain muutama viikko aikaisemmin saanut asuntola-paikan, ja toinen taas oli haastatteluhetkeen mennessä viettänyt asuntolassa useita vuosia.

Tehdyissä haastatteluissa on piirteitä biografisesta haastattelusta, syvähaastattelusta, jolloin tutkittavan elämää ja ajatuksia ei pakoteta strukturoidun haastattelun tapaan tutkijan ennalta määrittelemään kehikkoon. Pyrkimyksenä on, että tutkittavan oma ääni saa kuulua ja hänen omat jäsennyksensä saavat tulla vapaasti esiin. (Saarenheimo 1997, 60.) Näin ollen pyrin rakentamaan haastattelut siinä mielessä keskustelunomaisiksi, etten haastattelijana tarjoaisi valmiita käsitteitä enkä tarkkoja etukäteen päättämiäni teemoja puheeseen. Matti Hyvärinen (1994, 47-48) esittää tähän ratkaisuksi narratiivista haastattelua. Narratiivisessa haastattelussa on ajatuksena edetä yleisten käsitteiden varassa tarjoamatta tutkijan valmiita käsitteitä keskustelun pohjaksi. Tällä tavoin haastateltava voi mahdollisimman paljon tuoda keskusteluun omia käsitteitään ja käsityksiään asioista – hän valitsee sanat ja sen mistä kertoo ja mitä jättää kertomatta. Myöskin tapa, jolla kerrotaan on merkityksellinen, ja se jo sinänsä voi sisältää merkittävää tietoa (Parton & O’Byrne 2000, 80-81). Etenin haastatteluissa käyttäen tätä narratiivisen haastattelun ideaa.

Lisäksi haastatteluja voi luonnehtia narratiivisiksi siltä osin, että käytin haastattelujen yleisenä kehikkona keskustelujen suuntaamista ajallisesti menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaan. (Ks. Lillrank 1998, 65). Lähdin haastatteluissa liikkeelle kysymällä kyseiseen asuntolaan tulemisesta; sen hetkisestä tilanteesta, asuntolaan tulon syistä ja konkreettisista

tapahtumisista asuntolaan hakeutumisen ja sisälle tulon yhteydessä. Kysyin: ”Miten olet tähän paikkaan tullut?” Haastattelut olivat osa Auttamisjärjestelmien reunalla -projektin aineiston keruuta, ja haastatteluja tässä esitellyllä lähestymistavalla tehtiin paitsi miesten asuntolassa myös naisten asuntolassa. Laadimme projektikokouksissa väljän haastattelurungon, jotta asuntoloiden haastatteluaineistoja voitaisiin analysoida joustavasti yhdessä ja käyttää niitä materiaalina samoissa artikkeleissa. Kerätty aineisto oli kaikkien projektin tutkijoiden käytössä. Haastattelurungon mukaisesti olimme kiinnostuneita haastateltavien kiinnittymisestä heille merkityksellisiin henkilöihin, paikkoihin ja asioihin. Haastattelurunko tuki pyrkimystämme pysyä haastatteluissa yhtenäisellä linjalla, mutta väljyydessään runko antoi myös mahdollisuuden liikkua keskusteluissa joustavasti ja valita konkreettiset kysymykset tilanteen ja esille tulevien teemojen mukaan. Teemojen alle mietimme etukäteen kysymysvaihtoehtoja, joita käytin vaihtelevasti eri haastatteluissa. Käyttämäni haastattelurunko on esitetty tutkimuksen liitteessä. Haastattelurunko oli samankaltainen miesten ja naisten asuntolan haastatteluissa, mutta yksittäisissä kysymyksissä on jonkin verran eroavaisuutta.

Muut tutkimuksessa mukana olevat haastatteluaineistot

Käytän tutkimuksessa aineistoina myös haastatteluja, joita on tehty sekä naisten asuntolan että kriminaalihuoltotyön asiakkaille. Kaksi tutkimukseni artikkeleita olen kirjoittanut yhdessä Auttamisjärjestelmien reunalla -projektissa mukana olevien toisten tutkijoiden kanssa. Nämä artikkelit ovat Sosiaalityön kohtaamia asiakkaiden kertomana ja Vanhemmuus marginaalissa: kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta. Ensin mainitussa artikkelissa käytimme kolmenlaista aineistoa: haastatteluja miesten ja naisten asuntoloista sekä kriminaalihuoltotyön asiakashaastatteluja, ja jälkimmäisessä artikkelissa aineistona olivat haastattelut naisten ja miesten asuntoloista. Koska nämä kaikki aineistot ovat tasavertaisesti olleet artikkelien lähtökohtana, on tärkeää esitellä asuntolan miesten haastattelujen ohella muut kaksi haastatteluaineistoa.

Kriminaalihuoltotyön asiakkaiden haastattelut

Kriminaalihuollon palveluohjauskokeiluhankkeessa mukana olleiden haastattelut on tehnyt Heli Valokivi vuosina 1999-2000. Palveluohjauskokeilu tapahtui Kriminaalihuolto-

yhdistyksen (vuodesta 2001 Kriminaalihuoltolaitos) ja Tampereen kaupungin järjestämänä vuosina 1998-2000. Tämä tutkimus- ja kehittämishanke oli suunnattu organisaatioiden yhteisille asiakkaille, jotka tarvitsivat tiivistä tukea ja monien auttajien verkostoa elämäntilanteisiinsa. Hankkeessa rakennettiin yksilöllisiä ja tarpeenmukaisia palvelukokonaisuuksia rikoksiin syyllistyneille henkilöille ja heidän läheisilleen. Valokivi kuvaa projektissa mukana olevia niin sanotun normaalin palvelujärjestelmän reunalla tai kokonaan sen ulkopuolella oleviksi henkilöiksi. Heidän elämäänsä leimaavat mm. rikoksiin kiinnittynyt elämäntapa, päihteiden käyttö, työttömyys, taloudelliset vaikeudet, ihmissuhdeongelmat ja asunnottomuus. Nämä asiat tuovat tullessaan intensiivisen, vastuullisen ja jatkuvan sosiaalityön tarpeen heidän elämäänsä. Palveluohjauskokeiluun ohjattiin moniongelmaisia asiakkaita, joilla ei siinä vaiheessa ollut toimivaa asiakkuutta missään palvelujärjestelmän auttamistyön paikassa. Hankkeessa mukana olleiden haastatteluja, joita käytimme yhteisessä artikkelissamme, oli 18 kappaletta. Haastateltavissa oli sekä mies- että naisasiakkaita. Haastattelut tutkija suoritti teemahaastatteluina. Keskeisinä teemoina, joista haastateltavat puhuivat, olivat itse projektiin liittyvät kokemukset sekä projektia edeltäviltä ajoilta kohtaamiset paikallisten palvelujärjestelmien työntekijöiden kanssa. Haastatteluissa valotettiin mm. haastateltavien reittejä palveluohjauskokeilun asiakkaiksi, onnistuneita kokemuksia hankkeessa ollessa, millaisia esteitä eteen oli tullut sekä minkälaisia muutoksia asiakkaiden elämäntilanteessa oli tapahtunut. (Valokivi 2002 ja 2004.) Haastattelut oli nauhoitettu ja artikkelia kirjoitettaessa meillä oli käytössämme sanatarkasti puretut ja litteroidut tekstit.

Naisten asuntolan haastattelut

Auttamisjärjestelmien reunalla -projektissa naisten asuntolassa tehdyt haastattelut suoritti Anni Vanhala. Haastattelut ajoituivat keväälle 2001. Virallisesti asuntola määrittyy päihdeongelmallisille, asunnottomille, perheväkivallasta ja mielenterveysongelmista kärsiville naisille suunnatuksi paikaksi. Tarvittaessa nainen voi ottaa asuntolaan tullessaan mukaan myös lapset. Asuntolaa tarjotaan elämänkriisissä olevien paikaksi, joka tarjoaa asiantuntija-apua sekä ympärivuorokautista tukea ja turvaa sitä tarvitseville. Asuntola on melko pieni vajaan 30 asiakkaan laitossyksikkö. Naisten haastatteluja oli käytössämme yksitoista. Haastattelujen tekemisessä kummassakin asuntolassa, jotka olivat mukana tutkimusprojektissa, tukeuduimme yhdessä suunniteltuihin raameihin. Olimme laatineet haastattelurungon yhdessä. Haastattelurungon oli tarkoitus olla väljä, ja jätimme melko avonaiseksi sen, kuinka kumpikin meistä haastattelijoista runkoon nojaa; missä järjestyksessä etenee tai

millaisin kysymyksiin haastateltavan kanssa haastattelussa etenee. Liitteessä olen esitellyt miesten asuntolassa käyttämäni haastattelurungon. Yhteistä oli myös se, että pyrimme pitämään haastatteluja mahdollisimman vapaamuotoisina ja keskustelunomaisina. Tarkoituksena oli olla tarjoamatta tutkijoiden valmiita käsitteitä ja keskusteluaiheita haastateltaville. Yhteisesti olimme myös sopineet, että haastatteluilla pyrimme kartoittamaan haastateltavien asiakkuutta ja kiinnittymistä heille merkityksellisiin paikkoihin, asioihin ja ihmisiin. Ajallinen juoni kulki haastatteluissa menneisyydestä nykyisyyteen ja kohti tulevaisuutta. Anni Vanhala kirjoittaa haastatteluistaan näin: ”Haastattelukeskusteluja ja niissä muotoutuvia tarinoita voidaan pitää narratiivisina ainakin paikkaan, aikaan ja asiakkuuteen liittyvässä mielessä. Tarinan juoni rakentuu esittämipaikan mukaisesti naisten asiakkuuden ympärille. Asiakkuudella on ajallinen jatkumo, tapahtumat ennen Asuntolaa, Asuntolaan tuleminen, nykyhetki ja poistuminen Asuntolasta, tulevaisuus. Asiakkuuden päätöksen sijasta puhun tulevaisuudesta, vaikka keskustelu tulevaisuudesta sisältää usein myös asiakkuuden tarinallisuuden loppumisen.” (Vanhala 2005, 189-190.) Artikkeleita kirjoittaessamme meillä oli käytössämme nauhoituksista sanatarkasti puretut ja litteroidut tekstit asuntolan naisten haastatteluista.

Haastatteluaineiston erityisyys

Haastattelun käytöstä aineistonkeruumenetelmänä on kirjoitettu laadullista tutkimusta käsittelevissä metodologisissa yleisteoksissa (ks. esim. Silverman 2000; Eskola & Suoranta 1998) ja haastattelumateriaalia käyttävissä yksittäisten tutkimusten raporteissa (ks. esim. Hyväri 2001; Pösö 2004). Elina Oinas (2004) avaa haastattelun käyttöä erityisesti naistutkimukseen kiinnittyvänä menetelmänä. Hän pohtii haastattelujen, naisten kokemusten kuuntelemisen, olevan hyvä tapa paneutua teemoihin, jotka eivät ole olleet laajemmin kiinnostuksen kohteena. Haastatteluilla, jotka antavat tilaa harvemmin kuulluille ryhmille, voidaan tuottaa toisenlaista tietoa kuin mitä ehkä on ollut yleisesti tutkimuksissa käytössä. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että edellä mainitun kaltaisten haastattelujen avulla pyritään tekemään kantaa ottavaa tiedettä, jossa myös kyseenalaistetaan vallitsevaa käsitystä siitä, kuka tietää ja kenen tieto on totuus. (Oinas 2004.) Nämä pyrkimykset ovat samansuuntaisia oman tutkimukseni keskeisen tavoitteen kanssa, joka on marginaaliin asetettujen ihmisten kokemusten kuunteleminen.

Olen edellä tuonut esille pyrkimykseni haastattelujen pitämisestä keskustelunomaisina. Tämän en kuitenkaan ajattele tarkoittavan sitä, että haastattelutilanne olisi arkipäiväisen, enemmän tai vähemmän keskenään tuttujen ihmisten välisen keskustelutilanteen kaltainen ja että se olisi asetelmaltaan sellainen, jossa olisimme haastattelijana ja haastateltavana tasaveroisia. Näin ei asia luonnollisestikaan ole. Tiedostan sen, että edellä mainituista pyrkimyksistä huolimatta minulla oli valta siihen, mitkä asiat nostin keskustelun kohteeksi ja miten valitsin jatkokysymykset. Näin johdattelin haastateltavia puhumaan minua kiinnostavista asioista. Keskustelunomaisuuden elementin haastatteluihin toi mielestäni yhtäältä se, että kysymykset muotoutuivat ja tarkentuivat keskustelun kuluessa. Keskustelun eteneminen johdatteli myös minun toimimistani haastattelijana ja valitsemaan kysymyksiä tilanteen mukaisesti. En päättänyt yksin teemoista, jotka olivat esillä. Näin ollen toisaalta keskustelunomaisuutta oli myös se, että pyrin antamaan tilaa haastateltavalle tilanteen vapaamuotoisuudella. Näin ajattelin miehillä olevan edes jonkin verran tilaisuutta valita itse aiheet, joista he kertoivat ja käsitteet, joita käyttivät. Tarja Pösö (2004, 29) kirjoittaa haastattelujen erityisyydestä kuvaten niitä samanaikaisesti vahvoiksi ja ongelmallisiksi. Vahvuus tulee haastatteluihin siitä, että haastattelu voi tarjota haastateltavalle avoimen tilaisuuden kertoa omin sanoin asioista, joista tutkija on kiinnostunut. Tunnistan myös hyvin Pösön esittämän kannan haastattelujen ongelmallisuudesta: ”Ongelmallisuus johtuu tavallisesti siitä, että tutkija viime kädessä valitsee kysymykset, tulkitsee vastaukset ja yleensä myös hallitsee haastattelutilannetta.”

Haastateltavat tiesivät, että tutkimus käsittelee syrjäytymiseen liittyviä kysymyksiä ja näin ollen he saattoivat pyrkiä olemaan ”hyvä tutkimuskohde” ja kertoa niitä asioita, joiden arvelivat kiinnostavan tutkijaa. Tähän lievennystä tuo toisaalta se, että haastattelut olivat melko pitkiä ja haastateltavat pääasiassa hyvin innostuneita puhumaan, jolloin tämä tutkijan miellyttäminen ei ehkä koko ajan ollut päällimmäisenä haastateltavan mielessä. Laura Huttusen (2002) mukaan ajatus tutkittavien ”autenttisesta” äänestä tai tutkimuksesta tasavertaisena dialogina on monin tavoin ongelmallinen. Näin myös minä ajattelen. Haastatteluissa ovat läsnä edellä mainitut tutkijan ja tutkittavan epätasa-arvo ja tutkijan valinnat (mukaan ottamiset ja poisjättämiset). Tutkimuksen raportointi edustaa minun tapaani kertoa ja rakentaa tekstiä. En siis ajattele, että käyttämällä asiakkaiden haastatteluja voisin suoraan toimia ”äänien antajana” sellaiselle ihmisryhmälle, jonka ääni ei liiemmin ole kuuluvissa. Oma ajatukseni kuitenkin on, että otan totena ja vakavasti sen mitä haastateltavat kertovat elämästään. Mutta toisaalta olen myös tietoinen, että haastateltava kertoo tarinaansa tietynä aikana, tietyssä paikassa ja tiettyyn tarkoitukseen tietylle ihmiselle; tässä tapauksessa

minulle tutkijalle haastattelijana, jolloin kertomukseen vaikuttavat myös kuvitellut odotukset ja pyrkimys täyttää esimerkiksi ”hyvän haastateltavan” ominaisuudet. Ihmiset valikoivat mitä kertovat, unohtavat asioita, jättävät pois asioita, ottavat mukaan tiettyjä asioita ja muistavat myös ”väärin”. Ei ole sinänsä tärkeää, ovatko tietyt yksittäiset tapahtumat todella tapahtuneet vai eivät, vaan se miksi henkilö kertoo juuri näistä asioista, millainen merkitys ja mieli kerrotuilla asioilla on ihmisen elämän kannalta, ja millaista ymmärrystä minulla on mahdollisuus saada ihmisen elämästä. (Ks. Huttunen 2002, 36.)

Haastatteluissa syntyneissä kertomuksissa on kuultavissa niin haastateltavan kuin haastattelijankin ääni. Ymmärrän syntyneet haastattelukertomukset meidän molempien osapuolien yhdessä rakentamiksi. (Ks. lisää Mishler 1986; Miller & Glassner 1997.) Puheessa tämä yhdessä rakentaminen näkyi muun muassa miesten tavassa tarkentaa kysymääni. Yleensä he myös muotoilivat vastauksensa siten, että niissä oli jollain tavoin kuultavissa pyrkimys vastavuoroiseen ymmärtämiseen. Vastaavasti minä, haastattelijana, uudelleen muotoilin tarvittaessa kysymykseni ja tuin haastateltavia edelleen jatkamaan kertomusta jonkun aiheen ympärillä tekemällä lisäkysymyksiä miesten keskusteluun tuomista teemoista. Lisäkysymysten ohella erilaiset lyhyet kommentit tai äännähdykset, kuten ”mm”, ”joo” ja ”niin”, olivat osoituksena siitä, että toivoin haastateltavan jatkavan aiheesta. Tämän lisäksi haastattelutilanteisiin liittyi paljon sellaista viestintää, joka ei ole nauhalta kuultavissa. Sillä oli kuitenkin osuutensa yhteisen kertomuksen rakentumiseen. Mishlerin (1986, 53-54) mukaan haastattelut muodostavat kysymysten, vastausten ja niiden merkitysten toisiinsa kietoutuvan prosessin, jossa haastattelija ja haastateltava pyrkivät löytämään keskusteluun punaisen langan ja ymmärryksen siitä, mistä puhutaan.

Korostan tässä yhteydessä vielä sitä, että näen erityisen merkittävänä aineiston tuottamisen kontekstina paikan, jossa haastattelut tein. Asuntolassa asuvat miehet kertoivat itsestään ja elämästään nykyisyydestä käsin, asuntolan asukkaan näkökulmasta. Tätä näkökulmaa olin myös itse haastattelijana tarjonnut heille kertoessani olevani kiinnostunut muun muassa siitä, mitä tämä asuntola ja siellä asuminen heille merkitsee. Aloitinhan kaikki haastattelutkin asuntolaan liittyvällä kysymyksellä. Ja vaikka en olisi näin suoraan tuonutkaan kiinnostustani paikkaa kohtaan sanallisesti haastatteluun mukaan, niin jo se, että tutkimuspaikaksi oli valittu miesten asuntola, tarjosi haastateltavia yhdistäväksi tekijäksi paikan. Tarja Pösön (2004, 19) mukaan tutkimuspaikan valinta on merkittävä tutkijan tekemä rajausta, ja se määrittää ainakin osin sitä, mitä elämästä tai omasta asiakkaana olemisesta kerrotaan haastattelussa.

3. Tutkimusprosessi ja analyysiprosessi kietoutuvat toisiinsa

Olen kuvannut käytössäni olevia aineistoja, niiden tuottamisen ehtoja ja aineistojen erityisyyksiä yksityiskohtaisesti. Tämä sen vuoksi, että aineistot ovat tutkimuksen keskeisimmät elementit, ja kuitenkin niistä jää valtaosa valmiissa tutkimuksessa pimentoon. Artikkeleihin päässeet otteet ovat vain pieni osa niistä aineistoista, joiden kanssa olen todellisuudessa työskennellyt. Aineistot kokonaisuudessaan ovat olleet vaikuttamassa siihen, millaiseksi tämä tutkimus on muodostunut. Tutkimukseni on aineistolähtöinen. Tällä tarkoitan sitä, että olen lähtenyt mahdollisimman pitkälle liikkeelle siitä, mitä aineistosta pystyn löytämään. Kaksi toisistaan monin tavoin eroavaa aineistoa ohjasi minut analysoimaan aineistoja erikseen omina kokonaisuuksinaan ja kirjoittamaan aineistoista erilliset artikkelit. Kummatkin aineistot ovat ihmisten omakohtaisia kertomuksia. Tämä on lähtökohta, mutta se ei tarkoita sitä, että aineistot olisivat vain ja ainoastaan kyseisten ihmisten omia kertomuksia. Haastattelut ovat luonnollisesti molempien osapuolten, haastateltavan ja haastattelijan, yhdessä tuottamia. Näen myös kirjoituskilpamateriaalissa olevan mukana lukijan, ja näin sekin aineisto on eräällä tapaa vuorovaikutuksellista. Tutkimuksen lopputulokset, artikkelit ja tutkimusraportti, rakentuvat osin analyyseista ja tulkinnoista, jolloin valmiissa tutkimuksessa on mukana myös muiden kuin tutkittavan ääni – tutkijan ääni on vallitseva. (Hänninen 1999, 34.)

Kunkin artikkelin kirjoittaminen lähti liikkeelle jonkin teeman tai näkökulman innoittamana. Mistä sitten löysin niitä? Alkuperäiset ideat ovat aineistoista, vaikka niiden löytämiseen ja valitsemiseen olen saanut varmastikin vaikutteita monelta suunnalta. Palattuani nyt jälkeensä ensimmäisiin merkintöihini, joita olin kirjoittanut keväällä 1998 tutkimuspäiväkirjaani, olin oikeastaan hieman yllättynyt – sieltä nimittäin löysin samoja näkökulmia, jotka ovat minulle tärkeitä edelleenkin. Päiväkirjassa toistuvat käsitteet: leimautuminen, stigma, tasavertainen kansalaisuus, mahdollisuudet, marginaalisuus, syrjäytyneisyys, eristäminen, syyllisyys, häpeä, ja syyllisyys siitäkin että tuntee häpeää, kokemus ja sosiaalinen todellisuus. Pohdin päiväkirjassani myös sitä, että krooninen psyykinen sairaus nähdään sosiaalisena roolina – näin sen näkee niin potilas itse kuin ihmiset hänen ympärilläänkin. Näitä asioita olin siis jo miettinyt ennen kumpaankaan aineistoon tutustumistani. Käsitteiden ja näkökulmien minussa herättämää kiinnostusta voin jäljittää

käytännön työtaustaani. Kysymyksenäni oli tutkimuksen tekemistä aloittaessani, miten edellä mainittuja asioita voisin tutkia ja millaisella aineistolla pääsisin näihin aiheisiin käsiksi.

Olen poiminut edellä esille tuodut näkökulmat tutkimuspäiväkirjasta monien muiden siihen kirjaamieni teemojen joukosta. Suuren osan alkuperäisistä teemoista olen jättänyt sivuun tutkimuksen edetessä, mutta edellä mainittu osa on kulkenut matkassani alusta alkaen. Palaamalla tutkimuspäiväkirjaani ja työtaustaani haluan tuoda esille sitä, että vaikka pidän omaa lähestymistapaani aineistolähtöisenä, en voi missään tapauksessa väittää lähteväni tyhjältä pöydältä liikkeelle. (Ks. Lehtonen 1996.) Vuosien työkokemus käytännön työstä tuo väistämättä jo lähtökohtaisesti ajatuksia ja käsityksiä asioista. Niitä olen halunnut lähteä tarkastelemaan perusteellisemmin tutkimuksen avulla.

Osin tunnistan etsimieni teemojen taustaksi edellä kuvaamani työkokemuksesta kumpuavat kysymykset ja ihmettelyn aiheet. Näkökulmat kuitenkin löysin tai ne tarkentuivat vasta aineistoon tutustuttuani. Oman merkittävän panoksensa näkökulmien muodostumiseen antoivat ne monet keskustelut, joissa olin mukana Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitoksella toimineessa Auttamisjärjestelmien reunalla -tutkimusprojektissa vuosina 2001-2003. Projekti tarjosi tutkimusympäristön, jossa oli mahdollisuus kuulla, kokeilla, kehittää ja löytää ajatuksia, jotka liittyivät monipuolisesti muun muassa syrjäytymisen, leimautumisen ja auttamisjärjestelmien asiakkuuksien kysymyksiin.

Lähtökohtaisesti koin vaikeaksi sitoutua tiukasti yhteen analyysitapaan. Näen aineiston analyysin alkaneen jo ensi kosketuksessa aineistojeni kanssa, ja niin haastattelujen tekeminen, aineiston luenta kuin omat tutkimuskysymyksenikin kietoutuivat alusta alkaen toisiinsa ja synnyttivät tulkintoja, osin tahtomattanikin. Nyt jälkeenpäin uskallan ajatella, että aineiston analyysivälineet voivat olla moninaisia, ja olen pyrkinyt ottamaan käyttööni kunkin aineiston ja artikkelin tehtävän mukaan tarkoituksenmukaiset keinot. Tähän olen saanut tukea muun muassa Norman K. Denzinin ja Yvonna S. Lincolnin (1998) teksteistä. He toteavat, että laadullisessa tutkimuksessa analyysin välineitä ja tutkijan tapaa työskennellä aineiston kanssa ei voi asettaa etukäteen. Tutkija valitsee keinonsa sen mukaisesti, mitä tutkittavat kysymykset ja kontekstit tarjoavat ja mahdollistavat. Laadullinen tutkimus tarjoaa moninaisuudellaan mahdollisuuden paneutua, selvittää ja tulkita tutkittavaa ilmiötä sille annettujen merkitysten kautta. Näin ollen asioiden ja tapahtumien saamat merkitykset, kirjoituksissa ja haastatteluisissa, ovat tutkimukseni kannalta keskeisiä. Merkitysten tunnistaminen on analyysin ydin.

Analyysissa olen ottanut käyttööni näkökulmia sosiaalisesta konstruktionismista, joka on tarjonnut minulle kehyksen kielen, haastattelukertomusten ja kirjoitettujen kertomusten tutkimukseen. Sosiaalisen konstruktionismin mukaisesti olen kiinnostunut siitä, miten

merkitykset syntyvät tai miten niitä tuotetaan sosiaalisissa tilanteissa ja kulttuuriin sidoksissa (vallalla) olevissa diskursseissa. Deborah Lupton (2000, 11) on tutkinut sairauteen liittyviä kokemuksia ja tuo siinä yhteydessä esille, että sosiaalinen konstruktionismi ei kyseenalaista sairaustilaa sinänsä tai siihen liittyviä kokemuksia. Koska kokemukset kuitenkin tulevat ymmärrettäviksi ja jaetuiksi sosiaalisen toiminnan, esimerkiksi kielen, avulla, kokemusten tutkimisessa on mielekästä käyttää analyysin resursseina sosiaalisten tilanteiden ja kulttuuristen diskurssien tuomaa tietoa. Myös Catherine Riessman (1993, 61) korostaa, että analyysissa tulee ottaa käyttöön tulkintaresursseina sosiaaliset, kulttuuriset ja institutionaaliset diskurssit, koska ne ovat aina mukana jo kertomusten tuottamisessa ja näin vaikuttamassa siihen, millaiseksi kertomus muodostuu.

Kuvaan seuraavassa aineistojen kanssa työskentelemistä artikkelien valmistumisjärjestyksessä. Tosin osin niiden kirjoitusprosessit limittyivät pitkin matkaa keskenään. Tutkimusprosessin aikana artikkelit saivat kutsumanimet, jotka muodostuivat jokaisesta artikkelista poimimani ydinkäsitteen mukaisesti. Jatkossa käytän välillä artikkeleista yksinkertaisuuden vuoksi näitä nimilyhennelmiä.

Aineistoistani tutustuin ensin Suomen Mielenterveysseuran kilpakirjoitusmateriaaliin ja siitä kirjoitin ensimmäisen artikkelini: *Ulkopuolisuuden paikat – Metaforat kokemusten kerronnan välineinä omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa* (Metafora-artikkeli). Lähtökohtana artikkelille oli kiinnostukseni löytää keinoja, joilla voisin tavoittaa jotain ymmärrystä kokemuksesta, vaikka toisen ihmisen kokemukseen itsessään ei olekaan pääsyä. Luin käytössäni olevia kirjoituksia useita kertoja läpi. Osallistuin erilaisiin seminaareihin ja aineiston kanssa työskenteleviin työryhmiin, ja niiden avulla harjoittelin käytännössä kertomusten tarkempaa luentaa. Aineistosessiot, joihin kukin osallistuja toi vuorollaan raakamateriaalia tutkimuksestaan, antoivat minulle paljon. Aineiston analyysiharjoitukset yhdessä toisten tutkijoiden kanssa rohkaisivat minua tarttumaan juuri niihin kohtiin omassa aineistossani, jotka olivat herättäneet minussa ihmetystä. Huomioni oli kiinnittynyt kirjoitusten tyylillisiin seikkoihin. Tämä tapahtui varmasti osin sen vuoksi, että välillä minulle tuli tunne, että eräiden kirjoitusten vahva tyylipiitti allensa tutkimuksen kannalta tärkeitä asioita. En saanut niistä kiinni. Arvelin tyylillisiä keinoja käytettävän ikään kuin tehostamaan kirjoitusten vaikuttavuutta, ja myöhemmin tulkitsin niiden käytön tarjoavan apua vaikeiden asioiden ja kokemusten kerrontaan. Yksi tällainen keino, jota jäin miettimään oli se, että kirjoituksissa käytettiin paljon kuvainnollista kieltä, metaforia. Lähdin tutustumaan metaforien käyttöön ja yllätyksekseni löysinkin siitä kirjoituksia eri tieteiden aloilta, myös yhteiskuntatieteistä (mm. Ortony 1993; Brown 1992; Aro 1999). Ilmeni, että metaforien

käyttö ei ole ominaista vain kaunokirjallisille teksteille, vaan kuvainnollinen kieli on myös runsaasti käytettyä ja merkityksellistä niin puhutuissa ja kirjoitetuissa kertomuksissa arkikielessä kuin tieteellisissä teksteissäkin (ks. Hautamäki 2002, 109 ja 113; Harvilahti ym. 1992, 7). En ollut oikeastaan aikaisemmin kiinnittänytkaan huomiota siihen, kuinka paljon metaforia käytetään eri yhteyksissä. Minulle oli myös uutta katsoa tarkemmin metaforien taakse. Metaforien käyttö on varmasti kaikille tuttua, mutta itse en juuri ollut niiden käyttöä tarkemmin miettinyt. Tämä sai minut etsimään sanakirjasta metaforan määritelmän. Erään sanakirjan mukainen lyhyt määritelmä kertoo, että metafora eli kielikuva on vertaukseen perustuva lausekuvio, jossa sanaa tai lausetta käytetään kuvaamaan aivan toista kuin mitä se tavanomaisesti kuvaa. (Aikio 1998, 408.) Lisäksi analyysini meni eteenpäin saatua kiinni ajatuksesta, että usein abstrakteja asioita kuvataan metaforissa konkreettisilla käsitteillä (Onikki 1992, 33-34).

Kävin 33 kertomusta systemaattisesti läpi ja merkitsin kynällä kaikki löytämäni metaforiset ilmaukset. Löysin niitä jokaisesta kertomuksesta. Jotkut kertomukset olivat täynnä metaforia, ja niitä oli lähes joka lauseessa, jolloin ne värjivät kertomuksen kokonaan. Toisena ääripäänä olivat kertomukset, joista löysin yhden tai vain muutaman metaforan. Kertomuksissa, joissa metaforia oli käytetty vähän, oli ehkä kyseessä kirjoittajan satunnainen valinta. Sen sijaan niissä kirjoituksissa, joissa metaforat hallitsivat kertomusta, tuli kertomusta lukiessa tuntuma vahvasta sitoutumisesta tämän ilmaisukeinon käyttöön. Metaforia oli paljon ja minun oli tehtävä rajausta. Temaattisesti olin kiinnostunut kokemuksista sivussa tai syrjässä elämisestä, ulkopuolisuudesta, toiseudesta ja erilaisuudesta. Näistä kokemuksista tuntuivat kertovan paikkaa ja tilaa kuvaavat käsitteet. Sivussa, syrjässä ja ulkopuolella ovat jo itsessään paikkoja ja tiloja, ja näin ollen teemani tuntuivat keskustelevan hyvin joidenkin metaforien kanssa. Seuraavaksi poimin jo merkitsemistäni metaforista ne kuvainnolliset ilmaukset, joissa käytettiin paikasta ja tilasta kertovia sanoja.

Paikat, joihin itseä kertomuksessa sijoitettiin, olivat osin hyvin konkreettisia kuten karuselli, vankila, loukku, tunneli tai kuilu. Niiden tunnistaminen teksteistä oli kohtuullisen helppoa. Näiden konkreettisten paikkojen avulla kirjoittajat kuvasivat paikkaansa yhteiskunnassa tai suhteuttivat omaa itseään tai elämäänsä toisiin, ”normaaleihin” ja terveisiin ihmisiin. Paikat ja tilat saavat merkityksiä suhteessa toisiin ihmisiin ja kuulumiseen tai pikemminkin ei-kuulumiseen. Kaikkia löytämiäni paikan ja tilan ilmauksia en voinut suoraan tunnistaa näin selkeästi paikoiksi. Nämä ilmaukset tuntuivat kuitenkin kertovan minua kiinnostavista teemoista ja ne liittyivät jollain tavoin paikkoihin. Analyysissäni minun oli jälleen astuttava yksi askel eteenpäin, ja tulkitsin näiden ilmausten kertovan ikään kuin

kirjoittajan sisäisestä olotilasta. Nämä metaforat sisälsivät rinnastuksia konkreettisiinkin paikkoihin, mutta ne rakentuivat ihmisen sisäiseksi ja olivat yhteydessä olotilaan tai tunteeseen siitä, millainen ihminen koki olevansa. Jännitettä syntyi paikassa olon mahdottomuuden ja sieltä pois pyrkimisen välille. Ympärillä olevat muut, ehkä oman kokemuksen mukaan toisenlaiset ihmiset, ovat ajatuksellisesti läsnä näissäkin metaforissa. Usein ilmaukset kuvasivat pois lähtemistä, katoamista, häviämistä, huomaamattomana olemista tai kuihtumista. Tämänkaltaisten käsitteiden avulla tunnistin metaforia kirjoituksista. Metaforien analyysin syventämisen välineinä käytin lisäksi liikkeen ja orientaation näkökulmia. Useat aikaisemmat tutkimukset (Lakoff & Johnson 1980; Coffey & Atkinson 1996; Becker 1997; Frank 1997; Krone & Morgan 2000) antoivat minulle ymmärrystä siitä, miten metaforissa paikat voivat olla liikkeessä tai liikkumatta, kuinka orientaatio muodostaa suhteen ja asennon paikkaan nähden sekä miten tähän kokonaisuuteen vaikuttavat vahvasti kulttuuriset käsitykset ja arvot.

Kertomusten uudelleen lukeminen metaforien kautta oli itselleni oppimisprosessi jo sinänsä. Aloin miettiä, että se miten asioista kerrotaan, voi olla merkityksellistä itsessään (Coffey & Atkinson 1996). Erityisesti silloin, kun kerrotaan kokemuksellisesti vaikeista ja monimutkaisista asioista, sanojen ja ilmausten valintaan kiinnitetään paljon huomiota. Nyt koetin kuunnella juuri kertomisen tapaa. Olin kiinnostunut siitä, millaisia tilanteita metaforat kuvaavat ja mistä asioista kerrottaessa niitä käytetään, mitä metaforat kertojalleen merkitsevät ja miksi hän niitä käyttää sekä mitä hän niiden avulla mahdollisesti pyrkii kertomaan. Kokemuksista kertominen kirjoittamalla on hyvin selvästi aktiivinen teko, jolloin kielellä rakennetaan tarkoituksellisesti myös sanomaa. (Huttunen 2002, 24.) Metaforien käyttö antaa tilaisuuden kuvata vaikeita kokemuksia, joiden avaamiseen tavalliset kuvaukset ja sanat eivät tunnu riittävän. Metaforat toimivat kertomisen resursseina, joiden avulla ihmisten on mahdollista jakaa keskenään yhteistä ymmärrystä. Metaforat tarjoavat tässä yhteydessä kirjoittajille keinon, jolla he voivat helpottaa myös lukijoita pääsemään edes osin siihen kokemusmaailmaan, jossa he mielenterveysongelmaisina ovat. (Hautamäki 2002, 111; ks. Sontag 1991, 65.)

Toisen artikkelin, *Sosiaalityön kohtaamia asiakkaiden kertomana* (Asiakkuus-artikkeli), kirjoitin yhdessä Auttamisjärjestelmien reunalla -projektin kahden muun tutkijan, Heli Valokiven ja Anni Vanhalan, kanssa. Artikkelimme aineistona oli 39 asiakashaastattelua. Haastattelut oli tehty kriminaalihuollossa sekä miehille ja naisille suunnatuissa asuntoloissa. Olen edellä olevassa aineistoluvussa kuvannut kaikki tässä artikkelissa käyttämämme haastatteluaineistot. Tutkimusprojekti antoi minulle uuden ja kiinteän tutkimus- ja

keskustelu ympäristön. Jaoimme projektissa osittain yhteisiä kiinnostuksen kohteita ja lähestymiskulmia. Eräs näistä oli asioiden tarkasteleminen asiakkaasta järjestelmän, instituution ja auttamistyötä tekevien suuntaan.

Paikat, joissa haastattelut teimme, olivat monin tavoin keskenään erilaisia. Samoin haastattelutilanteet poikkesivat toisistaan jo senkin suhteen, että haastattelija oli joka paikassa eri henkilö. Olimme jokainen haastatelleet oman tutkimuspaikkamme asiakkaita. Kriminaalihuoltotyön asiakashaastattelut oli tehty teemahaastatteluina ja asuntoloiden haastattelut pyrkivät olemaan narratiivisen haastattelun omaisia. Tästä huolimatta haastatteluista löytyi samankaltaisia piirteitä. Kaikissa aineistoissa oli paljon kuvauksia haastateltavien ja työntekijöiden tapaamisista. Tämä oli silmiinpistävästä runsasta, ja halusimme tarttua tähän aineistosta löytämäämme näkökulmaan. Itselleni aihe oli kiinnostava myös siksi, että se antoi mahdollisuuden minussa olevalle käytännön sosiaalityöntekijälle kuunnella, mitä meistä auttamistyön ammattilaisista kertovat he, joihin työmme kohdistuu. Susanna Hyväri (2001, 44-45) kuvaa tutkimuksessaan, kuinka hän käytti omassa analyysissään myöhemmin hyväkseen kohtia, jotka herättivät hänen mielenkiintoaan haastattelutilanteissa. Haastattelujen kuluessa haastattelija väistämättä samanaikaisesti analysoi ja järjestee kuulemaansa laittaen joitain kuvauksia mielessään kohtaan ”erittäin mielenkiintoista”. Haastatelllessani jotkin kertomuksen kohdat koskettivat tai hämmästyttivät minua erityisesti, ja arvelin palaavani niihin jatkossa. Tällaisia olivat muun muassa eräät kuvaukset haastateltavien ja ammattilaisten tapaamisista. Osin näitä kuvauksia sävytti hyvinkin kriittinen arviointi työntekijöiden toimintaa kohtaan, mutta joukossa oli myös positiivisia kokemuksia työntekijöiden kanssa asioimisista.

Haastateltavat kertoivat kohtaamistilanteista, joihin he olivat joutuneet oltuaan asiakkaina eri auttamistyön paikoissa. Näitä paikkoja tuntui olevan useimmilla haastateltavilla runsaasti. Artikkelissa katseemme kiinnittyivät asiakkaan ja työntekijän välisiin kohtaamisiin. Olimme kiinnostuneita erityisesti sosiaalityön, mutta myös muun auttamistyön, vaikuttamisesta apua tarvitsevien ihmisten elämään. Analyysia ohjaava ajatuksemme oli, että kohtaamisilla auttamistyön ammattilaisten kanssa on seurauksia asiakkaille. Osa kohtaamisista luonnollisesti unohtuu hyvinkin pian merkityksettömydessään ja ajan myötä paljon ihmiselle itselleen tärkeitäkin tilanteita painuu muistissa taka-alalle. Lähtökohtaisesti tulkitsimme kuitenkin haastateltaville jollain tapaa merkityksellisiksi ne kohtaamiset, joista he haastattelutilanteessa kertoivat. Tämä ei tarkoita kuitenkaan, että nämä kohtaamiset olisivat aina myönteisessä mielessä tärkeitä. Kerrotut kohtaamistilanteet voivat olla myös epäonnistuneita, seurauksiltaan ei-toivottuja ja asiakkaan tilanteeseen kielteisesti vaikuttavia.

Varsinaiseen analyysiin päästäksemme meidän oli ensin luettava aineistot keskittyen kohtaamistilanteiden kuvauksiin. Jokainen artikkelin kirjoittaja kävi läpi oman tutkimusaineistonsa ja poimi koko ryhmän käyttöön kohdat, joissa haastateltavat kertoivat kohtaamisistaan jonkun auttamisen ammattilaisen kanssa. Rajasimme vielä luentamme näkökulmiksi haastateltavien oman toimijuuden ja osallisuuden sekä heidän kohtaamisille antamansa merkitykset. (Morgan 2000; ks. Brechin & Siddell 2000, 20-23; Gordon ym. 2000; Juhila 1999.) Toisin sanoen olimme kiinnostuneita haastateltavien kertomista kokemuksista avun saamisesta tai sitä vaille jäämisestä, mahdollisuudesta toimia ja osallistua omien asioiden hoitoon sekä siitä, millaista vuorovaikutus tilanteissa oli ollut. Jaoimme toisillemme kerätyt otteet, joita oli paljon yli sen, mitä oli artikkelissa mahdollista käyttää. Tässä vaiheessa emme vielä tehneet tarkempaa rajausta otteiden määrän suhteen. Lähdimme työskentelemään aineisto-otteiden kanssa keskustellen ja kirjoittaen alustavia analyysseja niistä. Otteiden analyysseja työstimme useaan otteeseen. Kommentoimme toistemme analyysseja ja sovitelimme niitä vähitellen yhtenäiseksi juoneksi artikkelillemme. Artikkelin juoni rakentuu siten, että nostamme kertomuksista esiin haastateltavien sosiaalityölle asettamia tehtäviä, jotka olimme poimineet kohtaamistilanteiden kuvauksista. Haastateltavat antavat työntekijöille kaksi tehtävää, jotka ovat sosiaaliasioiden hoitaminen ja sosiaalinen kanssakäyminen. Asiakkaan ja työntekijän välisiä kohtaamistilanteita tulkitsemme liittoutuman käsitteen avulla (ks. Jokinen & Suoninen 1999, 230; Metteri ym. 2000, 69, 81; Wahlström 2000). Jäsennämme liittoutuman jatkumona, jonka toisena päänä on vahva liittoutuminen ja näin sitoutuminen työntekijä-asiakassuhteeseen. Toisena päänä on irtisanoutuminen suhteesta ja oman asiantuntijuuden ottaminen. Juonen rakentumisen jälkeen pääsimme myös valitsemaan lopullisia aineisto-otteita artikkeliin.

Osallistuimme kaikki kolme artikkelin kirjoittamiseen tasapuolisesti, jolloin yhdessä kirjoittaminen oli monella tavoin työlästä ja aikaa vievää. Jouduimme joustamaan, luopumaan ja yhtenäistämään niin käsityksiämme kuin analyysiammekin. Myös raportoinnissa oli pakko ainakin jollakin tasolla alistua yhteiseen kirjoitustapaan ja -tyyliin. Kaikki tämä pakotti kuuntelemaan toisia, hyväksymään ja hylkäämään ehdotuksia ja suostumaan leikkauksiin myös omien tekstien kohdalla. Yhdessä analysoiminen ja kirjoittaminen olivat silti myös mitä opettavaisinta ja antoisinta. Kontrolli ja tuki olivat molemmat kirjoittamisessa läsnä. Lisäksi näen, että yhdessä kirjoittamisessa on mahdollisuuksia tuoda osin laajempaa näkökulmaa asioihin kuin yksin tehden. Jos näin tapahtuu, yhdessä kirjoittamisen vaiva kannattaa.

Naisten ja miesten asuntoloissa tehtyjä haastatteluja pohdimme paljon niin projektikokouksissa kuin epävirallisemminkin. Huomiomme kiinnittyi eroihin naisten ja

miesten kertomuksissa. Eroja oli kertomisen tavassa, asuntolalle annetuissa merkityksissä (Jokinen 2004) ja esille otetuissa teemoissa. Tartuimme projektissa mukana olevan toisen tutkijan, Anni Vanhalan, kanssa pohtimaan vanhemmuuden teemaa. Vaikutti siltä, että miehet puhuivat vain vähän lapsista ja isyydestä. Sen sijaan naisten haastatteluissa äitiyden teema nousi usein esille. Halusimme pureutua tähän tarkemmin ja siitä syntyi artikkeli *Vanhemmuus marginaalissa: kulttuurinen mallitarina osana henkilökohtaista vanhemmuutta* (Vanhemmuus -artikkeli). Vanhemmuus ja siihen liittyvät asiat eivät olleet etukäteen rakentamassamme väljässä haastattelurungossa mukana, vaan äitiys ja isyys tulivat haastatteluihin keskustelujen kuluessa eri yhteyksistä. Näin ollen artikkelin teeman löysimme aineistoihin tutustuttuamme.

Olimme kiinnostuneita siitä, millaisesta vanhemmuudesta asuntoloissa asuvat naiset ja miehet puhuvat. Mielenkiintoista oli myös se, jos vanhemmuudesta puhuttiin vain hyvin vähän tai ei lainkaan. Haastattelussa oli saattanut tulla esille kuin ohimennen, että haastateltavalla oli lapsi tai lapsia ilman, että se olisi herättänyt sen enempää kertomisen tarvetta. Kävimme käytössämme olevat 21 haastattelua (10 miesten ja 11 naisten) systemaattisesti läpi. Merkitsimme litteroiduista haastatteluista kaikki kohdat, joissa lapsista puhuttiin tai viitattiin lyhyestikin lapsiin tai haastateltavan omaan vanhemmuuteen. Teeman tunnistaminen aineistosta oli kohtuullisen helppoa ja selkeää. Vanhemmuudesta puhuttaessa käytettyjä käsitteitä ei ollut kovin monenlaisia. Miesten haastatteluissa kohtia, joissa isyys tai lapset olivat esille, oli määrällisesti vähän. Naiset puhuivat paljon omaan vanhemmuuteensa ja äitiyteensä liittyvistä kysymyksistä ja kokemuksista sekä lapsistaan. Teimme alustavaa analyysia yhdessä keskustellen, mutta myös siten, että kumpikin meistä kirjoitti poimituista otteista omien haastateltaviensa kohdalla tarkempaa pohdintaa. Keskustellen, analysoiden, kirjoittaen ja taas toistemme tekstejä kommentoiden löysimme otteista juonen artikkelin rakenteeksi.

Äitiyteen ja isyyteen liitetään usein arvotettuja tai latautuneita merkityksiä, jolloin jännitteitä syntyy toisaalta kulttuuristen odotusten ja toisaalta henkilökohtaisen vanhemmuuden toteuttamismahdollisuuksien välillä (Böök 2001; Pösö 2002). Lähdimmekin kysymään, miten äitiys ja isyys ja paikan marginaalisuus ovat yhdistettävissä. Yhden merkittävän osan keskustelusta muodostaa kulttuurinen vanhemmuuden mallitarina. (Ks. Jokinen ym. 2004, 16.) Se muodostuu julkisesta, yleisemmästä puheesta sekä erilaisten järjestelmien luomista ja ylläpitämistä käsityksistä. Yhteiskunnallisesti marginaalisessa paikassa ja asemassa elävän ihmisen henkilökohtainen vanhemmuus on suhteessa laajempaan kulttuuriseen puheeseen, jossa keskeisinä elämää määrittävinä asioina ovat esimerkiksi normaali elämä suhteessa syrjäytyneisyyteen. Toinen osa keskustelusta rakentuu

hoitopaikkojen ja ammattilaisten luomasta kuvasta, jossa asiakkaat asetetaan asuntolan toimintaan ja tehtävään sopivaan paikkaan. Yhtäältä kulttuuristen ja toisaalta asiakkuuden kautta tarjottujen vanhemmuuksien rinnalla kulkee ihmisten henkilökohtainen käsitys itsestään. Ihmiset itse näkevät sosiaalisen, ulkoapäin annetun vanhemmuuden taakse ja kyseenalaistavat sitä sekä rakentavat toisenlaista kuvaa itsestään. (Morgan 2000.) Artikkelin pohjalta nostamme merkittäväksi sen, että kulttuurisesti määrittyvät hyvän vanhemmuuden kriteerit ovat niinkin paljon mukana asuntolan asukkaiden kertomuksissa. Pohdimme artikkelissa sitä, että asuntolakonteksti sinänsä – paikan marginaalisuus – tuottaa mahdollisesti asiakkailleen erityisen tarpeen puhua itseään osaksi mallitarinan vanhemmuutta. Asuntolan asukkaat, miehet ja naiset, puhuvat heille annettua, lähtökohtaisesti kielteisesti määrittyvää vanhemmuutta vastaan ja pyrkivät tuomaan itsensä esille hyvään vanhemmuuteen kykenevinä ja lapsistaan välittävinä äiteinä tai isinä myös niissä tilanteissa, joissa lapset eivät elä ja asu yhdessä heidän kanssaan.

Artikkeli *Toiset identiteettiä rakentamassa* (Toiset-artikkeli) oli ollut muotoutumassa jo kahden muun haastatteluista kirjoitetun artikkelin aikana. Kirjoitin artikkelin käyttäen aineistona haastattelemieni miesten kertomuksia (10 haastattelua), ja lisäksi sain käyttööni Auttamisjärjestelmien reunalla -projektissa työskennelleen tutkimusapulaisen, Marja Kauppilan, samaisessa asuntolassa tekemät miesten haastattelut (4 haastattelua). Olin mielestäni yksinkertaisesti kiinnostunut siitä, millä tavoin ihmiset itsestään kertovat. Vaikka haluaisin sanoa, että paneuduin aineistoon tietämättä, mitä sieltä tarkalleen ottaen haen, minun on myönnettävä itselläni olleen joitain ennakko-odotuksia. Ajattelin, että jotain erityisyyttä kertomuksille antaa se, että haastattelut on tehty marginaaliin määrittyvässä paikassa, jossa asuviin ihmisiin liitetään vahvoja ja lataukseltaan usein negatiivisia ennakkokäsityksiä. Tällä ajattelin olevan vaikutuksia siihen, millä tavoin kuva itsestä rakentuu.

Olin tehnyt suurimman osan haastatteluista itse ja sen lisäksi kuunnellut nauhoja ja lukenut litteroituja haastatteluja lukuisia kertoja. Aineisto oli minulle tässä vaiheessa jo hyvin tuttu. Ainoastaan Kauppilan tekemät neljä haastattelua olivat uusia. Näistäkin haastatteluista kolme miestä oli minulle entuudestaan tuttuja – kaksi heistä oli minunkin haastattelemieni joukossa. Kun on tavannut haastateltavat ja vielä suorittanut haastattelut, ovat haastattelut enemmän kuin pelkkiä litteroituja tekstejä. Riitta Granfeltin (2004) mukaan kasvokkainen haastattelutilanne tuo tulkinnan tekemiseen oman lisänsä. Lukiessani haastatteluja kirjoitettuina palautuivat mieleeni haastattelutilanne, miehen ääni, tapa puhua, olemus, ulkonäkö ja muut keskustelut, joita olimme käyneet haastattelujen ulkopuolella. Riitta Granfelt (1998, 23) kirjoittaa: ”Kun kirjoitetulla kertomuksella on ääni, kasvot ja etunimi, on helpompi välttää

omasta mielestä nousevien fantasioiden sijoittumista tekstiin.” Näin ollen tutkimuskohteitaan itse haastatellen voi olla mahdollista ainakin jonkin verran minimoida ylitulkintaa. Ajattelen, että haastattelutilanteessa itse mukana oleminen tarjoaa tukea analyysin tekemiselle; tutkija voi käyttää hyödykseen muutakin informaatiota haastattelukertomuksen rakentamiseen kuin litteroitua tekstiä. Ja ainakin kasvokkainen haastattelu antaa itselle lisää mielenkiintoa aiheeseen, ja käytännössä työskennelleelle sosiaalityöntekijälle kosketusta elävään elämään, jota aina välillä kaipaa papereita ja tietokoneen näyttöä tuijottaessa.

Ihmiset, joita pyydetään kertomaan itsestään ja elämästään haastattelijalle, puhuvat luonnollisesti paljon itsestään. Sehän on haastattelun tarkoituskin. Mutta haastateltavat eivät puhuneet vain itsestään, vaan he kertoivat runsaasti myös muista. Tämä kiinnitti huomioni kertomuksissa siihen, miten itsestä puhutaan suhteessa toisiin kertomuksessa esiintyviin ihmisiin. Lähdin taas lukemaan haastatteluja läpi, mutta nyt keskityin kohtiin, joissa itsestä puhuttaessa olivat mukana toiset ihmiset. Käytössäni olevista kertomuksista poimin kahdenlaisia toisia, joihin ihmiset itseään suhteuttavat. Kutsun näitä ryhmiä artikkelissa Erilaisiksi Toisiksi ja Samanlaisiksi Toisiksi. Erilaiset Toiset edustavat niitä muita, jotka viettävät erilaista elämää kuin haastateltavat. Tähän ryhmään kuuluvat ihmiset ovat heitä, jotka toimivat ja elävät ”normaalissa” yhteiskunnassa sopien ainakin jollakin tavalla sen kehyksiin ja joiden elämäntilanne on sujunut ”normaaleja” polkuja kulkien. Samanlaiset Toiset ovat heitä, jotka vähintäänkin osin jakavat kertojien kanssa elämäntilanteen ja -tavan. Samantyyppistä elämää elävien ihmisten kanssa haastateltavilla on ainakin osittain yhteinen näkökulma elämään. Tämän haastateltavat tunnistavat ja tunnustavat, mutta vaikuttaa siltä, että he eivät ole valmiita näkemään itseään ainoastaan ”asuntoloiden miehet” -ryhmän edustajina, vaan haastateltavat pyrkivät kertomuksissaan erottelemaan itsensä asuntolan muista asukkaista. Erityisen merkittävää on se, millaisia Toisia auttamisen ammattilaiset tarjoavat ihmisille, jotka ovat monin tavoin riippuvaisia auttamistyön tarjoamasta tuesta. Ammattilaisten käyttämät kategoriat ovat usein ongelmalähtöisesti rakentuneita, jolloin niihin kategorioihin sijoitetut ihmiset tulevat myös määritellyksi ongelmien pohjalta. (Juhila ym. 2003.) Tämä voi johtaa kapea-alaiseen määrittelyyn, jolloin on vain luonnollista, että itseä halutaan puhua ulos ennakkokäsitysten värittämästä määrittelystä ja tarjota kuulijalle toisenlainen kuva arvioitavaksi. Tämän artikkelin tarkastelu liittyy vahvasti keskusteluihin, joissa kategorisoinnin nähdään osaltaan tuottavan leimautumista ja toiseutta. (Ks. Goffman 1986; Kitzinger 1989.)

Ammattilaisiin viittaaminen tapahtui kertomuksissa kahdella tapaa. Yhtäältä haastateltavat toivat selkeästi esille ammattilaisten esittämiä arveluja siitä, minkälaisia ihmisiä haastateltavat

ovat. Toisaalta ammattilaiset olivat haastateltavien puheessa mukana implisiittisesti, jolloin haastateltavat käyttivät ikään kuin ammattilaisilta lainattua kieltä. Sinänsä ei ole kummallista, että haastateltavien kertomuksista löytyi muiden puheesta tulleita sanoja. Bakhtinin (1981, 293) mukaan kielessä on aina käytössä puolet toisten puhetta. Erityiseksi asian tässä yhteydessä tekee se, että vaikuttaa siltä, että auttamistyön ammattilaisten puhe saa korostuneen merkityksen haastattelemini miesten kertomuksissa. Tulkitsen tämän juontavan juurensa siitä, että asuntolan miehet ovat kiertäneet paljon auttamistyön paikkoja, ja että he ovat olleet myös monin tavoin riippuvaisia siitä, kuinka ammattilaiset heitä määritelevät. Tätä ulkoapäin tulevien määritysten valtaa lähdin miettimään myös viimeisessä artikkelissani.

Viimeisessä artikkelissa *Kertomus mielenterveysongelmaiseksi määrittymisestä – saatu diagnoosi osana itseymmärrystä* (Diagnosointi-artikkeli) palasin Suomen Mielenterveysseuran kirjoituskilpa-aineistoon. Olin kiinnostunut siitä, kuinka vahvat ulkoapäin tulevat määritykset vaikuttavat siihen, miten ihminen rakentaa kuvaa itsestään, identiteettiään. Ulkoapäin tulevien määritysten yhtenä ääripäänä voi pitää diagnoosin saamista. Se on ihmisen kategorisoimista virallisesti johonkin ryhmään kuuluvaksi. Keskitin tarkasteluni kertomuksissa siihen, kuinka kirjoittajat kuvaavat itseään mielenterveysongelmaisina. Millaisia asioita ja käsitteitä kirjoittajat liittävät itseensä mielenterveysongelmaisina, ja käyttävätkö he saamiaan diagnooseja kertomuksissaan? Kysymykseni olivat alussa hyvin väljiä, koska halusin ennen kaikkea kuunnella aineistoa ensin. Lähdin poimimaan aineistosta kohtia, joissa kirjoittajat käyttivät annettuja diagnooseja tai muita virallisia määrittämiä sairaudestaan tai mielenterveysongelmistaan. Näitä löysin usein kohdista, joissa kirjoittaja kertoi kohtaamisistaan hoitoalan ammattilaisten kanssa tai käynneistään hoitopaikoissa. Lisäksi diagnooseja käytettiin sellaisissakin yhteyksissä, joissa alan ammattilaiset eivät olleet mukana. Etsin alkuun myös kirjoittajien omin sanoin luonnehtimia kuvauksia mielenterveysongelmistaan. Sairaudet ja niihin liittyvät oireet ovat erottamaton pari, joten tulkitsin kirjoittajien omat määritykset tai ymmärrykset mielenterveysongelmista psyykkisten ja fyysisten oireiden kuvausten avulla. Näiden lisäksi katseeni kiinnittyi ilmauksiin, joissa itsestä käytetään sellaisia määrittämiä, jotka ovat sidoksissa psyykkiseen sairastamiseen. Aineisto tuntui olevan täynnä edellä mainitun kaltaisia kuvauksia. Niitä kertyi minulle yhteensä 22 sivua. Päästäkseni eteenpäin juonen löytämisessä artikkelille ryhmittelin poimimani pätkät niiden sisällöllisen viestin mukaisesti. Tekstien viesteiksi tulkitsin pääkohdittain seuraavia: minulla on diagnoosi; olenko hullu ja hulluus pelottaa; mielenterveysongelmiin liittyvät häpeä, ennakkoluulot ja leima; normaalin elämän edellytykset; olen epäonnistunut ja elämäni on rajoittunut; koetut sairauden oireet.

Ryhmittelyn myötä alkoi hahmottua narratiivinen juoni, joka lähti liikkeelle ajasta ennen diagnoosin saamista, niistä vahvoista ennakkoluuloista ja peloista, joita erityisesti kertojat itse liittivät mielenterveysongelmiin. Juoni kulki diagnoosin saamisen prosessiin ja siitä tilanteeseen, jossa diagnoosi otettiin osaksi omaa ymmärrystä itsestä. Lopulta kertomus päättyi ennakkoluuloihin, mutta ei enää sairastuneen omiin, vaan toisten ihmisten antamiin leimoihin. Tämä rakentamani juoni mielessäni palasin vielä aineistoon ja valitsin siitä lopulta artikkeliin 22 kertomusta, joihin paneuduin tarkemmin. Tämän rajauksen tein siten, että otin mukaan kertomukset, joissa kirjoittajat kertoivat olleensa jossain elämänsä vaiheessa tekemisissä virallisen hoitojärjestelmän kanssa ja saaneensa sitä kautta nimiä, määritelmiä ja diagnooseja mielenterveysongelmillensa tai ainakin ”virallisia selityksiä” oireilleen. Artikkelissa analysoidut otteet ovat peräisin tähän yhteyteen valitsemistani 22 kertomuksesta.

Artikkelin keskiössä ovat annetun diagnoosin, omien kokemusten ja leimatun identiteetin väliset suhteet. Mielenterveysongelmaiseksi määrittäminen ja diagnoosin saaminen haastavat ihmistä muokkaamaan ymmärrystään itsestään. Oman kertomuksen avulla on mahdollisuus sovittaa identiteettiään jollain tapaa järjestyneeseen ja ymmärrettävään tilanteeseen. (Gubrium & Holstein 2001; Becker 1997; Hänninen & Valkonen 1998.) Diagnoosin voi ajatella olevan kategorisoinnin äärimmäinen muoto. Vaikka diagnosointi on yksilön kannalta tärkeä ja välttämätönkin useissa tilanteissa, voi kategorisointi tuoda mukanaan myös kielteisiä asioita. Kategorioihin liitetään usein yleisiä ominaisuuksia ja piirteitä, joita ei välttämättä kyseenalaisteta puhuttaessa yksittäisistä ihmisistä. Kategoriat, kuten psykiatriset potilaat ja mielisairaat, voivat olla kahlitsevia, mustavalkoisia ja leimaavia. Vaikka asianosaiset itse hyväksyisivätkin annetun diagnoosin sinänsä, he vastustavat ympäristön esittämiä ennakkokäsityksiä.

Kaiken kaikkiaan työskenteleminen aineiston kanssa on alkuun aineiston toistuvaa lukemista, ja sen toivoisi tapahtuvan mahdollisimman avoimin mielin. Teeman tai näkökulman valinnassa ovat mukana omat kiinnostuksen kohteet; kukin tutkija tarttuu niihin kohtiin, joita aineistosta näkee. Siten tutkija tarkentaa tutkimustehtävää tutkimuksen edetessä. Aineistolähtöisessä tutkimuksessa ei tutkija voi vapautua omista mielikuvistaan, odotuksistaan ja lähtökohdistaan. Heti ensi metreiltä alkaen, aineiston keruusta lähtien, tapahtuu tulkintaa, joka jatkuu koko aineiston luennan ajan. Miten hyvin tahansa etsimänsä rajaakin ja ohjeistaa itsellensä aineiston systemaattisen läpikäymisen, aina on mukana tulkintaa. Kriittinen lukija voi kyseenalaistaa tulkinnan oikeutusta, mutta tulkinnan mahdollisuudet ja siihen liittyvät valinnat ovat vain ja ainoastaan tutkijan vallassa ja vastuulla.

Olen edellä käynyt artikkelit läpi niiden rakentumisen sekä kunkin artikkelin saaman erityisen tehtävän avulla. Seuraavassa keskityn tarkastelemaan artikkeleiden tuomia yhteisiä näkökulmia. Pidän näitä näkökulmia tutkimukseni keskeisinä tuloksina, joiden kautta artikkelit ovat saaneet uudet tehtävät.

4. Identiteetti – muuttuva, vuorovaikutuksellinen ja kontekstisidonnainen

Aineistoissa tuli selvästi näkyviin, kuinka merkittävässä määrin ihminen rakentaa käsitystä itsestään suhteessa siihen, millaisia määrityksiä hän ulkoapäin saa tai kokee saavansa. Artikkelien kirjoittamisen prosessissa identiteetti kehittyi tutkimukselleni tärkeäksi käsitteeksi. Ymmärrykseni identiteetistä on muokkautunut artikkeli artikkelilta. Näin olen antanut artikkelien uusiksi yhteisiksi tehtäviksi tuottaa tietoa identiteetin rakentumisesta, leimatusta identiteetistä ja toiseudesta.

Identiteetti monimuotoisuudessaan on ollut runsaasti eri tieteenalojen tutkijoiden tarkastelun kohteena vuosikymmenten kuluessa. Identiteetin tutkimisen suuntaa ohjaavat merkittävästi ne lähtökohdat, joihin nojautuen kukin tutkija ymmärtää yhtäältä identiteetin muodostumisen ja toisaalta sen pysyvyyden luonteen. Oma tutkimukseni liittyy keskusteluun, jossa identiteetti ymmärretään muuttuvana ja vuorovaikutuksessa rakentuvana; identiteetin rakentaminen on mitä suurimmassa määrin sosiaalinen tapahtuma. (Mead 1952, 135, 225-226; Kurvinen 1999, 45; Hänninen 1999, 60.) Kuten Stuart Hall (2002, 223) asian ilmaisee: ”...se (identiteetti) tulisi ymmärtää ’tuotannoksi’, joka ei ole koskaan valmis, vaan aina prosessissa ja muotoutuu aina pikemminkin esittämisessä kuin sen ulkopuolella”. Ajattelen, että identiteetin juuret eivät välttämättä ole nähtävissä suoraan menneisyydessä, vaan identiteettiä tuotetaan vuorovaikutuksessa toisten kanssa kertomalla oman elämän menneitä kokemuksia ja tulevia tapahtumia suhteessa ympäröivään maailmaan. Vaikka identiteetti rakentuukin tai se esitetään tietyssä tilanteessa, ajallisesti ja paikallisesti, identiteetin esittäminen ei ole kuitenkaan irrallinen ja vailla kytkentöjä menneisyyteen. (Gergen & Gergen 1983; Hänninen 1998, 7.)

Hall (2002, 21-23) jakaa tavat määritellä identiteetti kolmeen kategoriaan, jotka sijoittuvat eri aikakausiin. Hän nimeää esittämänsä käsitykset valistuksen, sosiologisen ja postmodernin subjekteiksi. Valistuksen subjekti -käsityksen mukaan ihmisen sisäinen ydin sai alkunsa ihmisen syntyessä. Ihminen nähtiin yhtenäisenä yksilönä, jonka ydin kehittyi syntymän jälkeen pysyen kuitenkin olemukseltaan samana koko yksilön olemassaolon ajan. Tämän minän olemuksellinen keskus oli sama kuin ihmisen identiteetti. Sosiologisessa subjektikäsitteessä näkyi modernin maailman kasvava mutkikkuus. Identiteetti muodostui minän ja yhteiskunnan vuorovaikutuksessa. Subjektilla oli yhä sisäinen ydin, ”tosi minä”,

mutta se muotoutui ja muokkautui jatkuvassa dialogissa ”ulkopuolella” olevien maailmojen ja niiden tarjoamien identiteettien kanssa. Postmoderni subjekti koostuu useista identiteeteistä. Tarkastelen tässä tutkimuksessa identiteettiä Hallin esittämän postmodernin subjektin kaltaisena, jonka mukaisesti kukin ottaa eri aikoina ja eri tilanteissa eri identiteettejä ilman, että muodostuu kiinteää, olemuksellista tai pysyvää identiteettiä. (Emt. 21-23.) Sakari Hänninen (1998) esittää, että tutkijat pyrkivät käyttämään identiteettiä yhä useammin kriittisessä mielessä, jolloin ei kysytä mitä identiteetti on, vaan pikemminkin miten se toimii. Hänninen tuo esille muun muassa, että omaa itseä määritellään, jotta vältettäisiin toiseutta. Ja edelleen hän tuo esille, että ihmiset haluavat itse nimittää ja määritellä itseään. Lähestyn identiteetin tuottamista tämänkaltaisena aktiivisena tekona, jossa itsestä kertomisella on omat tarkoituksensa.

Sosiaalinen konstruktionismi tarjoaa näkökulman identiteetin tutkimiselleni. Näin voin tarkastella itseymmärrystä kielellisesti rakentuvana ilmiönä. (Burr 1995.) Sosiaalinen konstruktionismi avaa mahdollisuuden tavoitella jotakin sellaisista ”sisäisistä” asioista kuin esimerkiksi identiteetti tai kokemukset, joita on vaikeaa, ellei mahdotonta tutkia ontologisena kysymyksenä. En siis pyri tavoittelemaan identiteetin olemusta sinänsä. Etsin sen sijaan sitä, miten identiteetti on sosiaalisesti ja kontekstisidonnaisesti rakentunut diskursseissa eli tutkimukseni keskiössä ovat ne merkitykset, joita itsestä puhuminen kertomuksissa saa. (Ks. Kurri 2005; Virokannas 2004.)

Oman identiteetin rakentamista tapahtuu jatkuvasti tilanteissa, joissa ihmisille tarjoutuu mahdollisuus puhua tai kirjoittaa suoraan itsestään, mutta myös sellaisissa yhteyksissä, joissa itsestä kertominen ei ole näkyvästi tarkoituksena. Identiteetti rakentuu dialogissa, jonkun konkreetin tai kuvitellun keskustelukumppanin kanssa. Kertomistilanne, paikka, aikaisemmat elämäntapahtumat ja kokemukset ovat kaikki mukana vaikuttamassa siihen, millaiseksi kertomus itsestä juuri sillä kerralla muodostuu. (Ks. Hall 2002, 224; myös Gubrium & Holstein 2001, 16.) Sakari Hänninen (1998) käyttää käsitettä kronotooppinen, joka kuvaa identiteetin rakentumista ajassa ja tilassa. Hän tuo esille myös menneisyyden ”identiteetin paikkana”, johon omaa aineistoani ajatellen liitän menneet elämäntapahtumat ja aikaisemmat kokemukset. Omasta elämästään kertoessaan henkilö voi rakentaa itselleen useammanlaisia identiteettejä. Ja voisi ehkä myös sanoa, että omakohtaisia kertomuksia voi identiteetti-näkökulmastakin lähestyä monin tavoin, jolloin tutkija aineistoaan analysoidessaan on omalta osaltaan mukana rakentamassa ja löytämässä tutkittavalleen useita identiteettejä. (Edwards 1998; Hänninen 1999, 60-62.) Aineistoni antoivat myös minulle hyvän tilaisuuden löytää yksittäisenkin kertomuksen sisältä erilaisia identiteettejä.

Konteksti, jossa identiteettiä kulloinkin rakennetaan, on siis keskeinen. Oman aineistoni kohdalla kertomisen konteksteja voi lyhyesti kuvata seuraavasti: Suomen Mielenterveysseuran kirjoituskilpa-aineiston sisällön, muodon ja myös identiteettien rakentumiseen ovat vaikuttaneet niin kullakin kirjoittajalla Mielenterveysseurasta ennakkoon oleva tieto kuin myös kilpailuun kutsun sisältö. Kummatkin tarjoavat mahdollisuuden ja jopa johdattelevat kirjoittamaan mielenterveysongelmista, psyykkisestä sairastamisesta tai sairastumisesta ja näiden asioiden merkityksistä elämässä. Aineistoksi valitsemani kirjoitukset ovat omakohtaisia mielenterveyden ongelmiin ja sairauksiin liittyviä kertomuksia, jolloin kunkin kirjoittajan elämäntilanne suhteessa omiin kokemuksiin toimii kirjoittamisen lähtökohtana. Asuntolassa tehdyissä haastatteluissa taas omasta elämästä kertomiselle tärkeä ympäristö on paikka. Miesten asuntola, jossa haastateltavat haastatteluhetkellä ovat, on ollut vaikuttamassa siihen, kuinka kukin haastateltava itsestään kertoo. (Jokinen 2004.) Tärkeää on siis kerrontahetken paikka ja asiakkuus siellä ja sen merkitys siellä oleville ihmisille. Määrätynlaisessa paikassa olo tuottaa tietynlaista puhetta. Kun ihminen esimerkiksi asuntolassa eläessään kertoo itsestään, hän puhuu tuosta asemasta käsin, ”asuntolan asiakkaana” tietäen, että yleisessä kulttuurisessa puheessa, mutta myös ammattilaisten keskusteluissa, on mukana odotuksia ja käsityksiä siitä, millainen ihminen asuntolan asiakas on. Asuntolakonteksti laittaa ihmisiä määrittelemään itseään suhteessa sekä asuntolan asiakkaisiin julkisessa puheessa liitettyihin määrittelyihin että suhteessa niihin käsityksiin, jotka ovat keskeisiä puhuttaessa heistä, joilla on mahdollisuus asua omatoimisesti ja jotka kykenevät itsenäiseen elämään.

Molempien aineistojen kontekstit houkuttavat kertojia tuottamaan puhetta ja kertomusta marginaalissa olosta, ulkopuolisuudesta ja toiseudesta sekä kokemuksista eri sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkuuksiin liittyen. Asiakkuuteen kietoutuu myös se prosessi ja se matka, jonka kautta siihen tilanteeseen on tultu. Näin ollen asiakkuus ei ole irrallinen olotila, ja ei ainoastaan mennyt, vaan myös nykyhetki ja tulevaisuus kulkevat ihmisen mukana monella tapaa kerrostuneena. Niin haastattelut kuin kirjoituskilpaan osallistuminenkin ovat aivan erityisiä tilanteita, joissa ihmisiä houkutellaan kertomaan itsestään. Kummassakaan tilanteessa ei kuitenkaan pyydetty erityisesti kertomaan siitä, ”kuka minä olen” tai ”millainen minä olen”, eikä kumpaakaan aineistoa suoranaisesti tuotettu identiteetin tutkimiseksi. Juuri tämän seikan vuoksi käytössäni olevat aineistot ovatkin mielenkiintoista materiaalia identiteetin tutkimiselle. Identiteetti tulee kertomuksiin kuin varkain, oheistuotteena. Kuten Charles Antaki ja Sue Widdicombe teoksessaan *”Identities in Talk”* (1998), myös minä olen pyrkinyt

tarkastelemaan sitä, miten identiteetti on käytössä puheessa ja kielessä, vuorovaikutus-tilanteessa, joka muodostuu oman tarinan kertojan sekä haastattelijan tai lukijan välille.

4.1. Henkilökohtainen ja sosiaalinen identiteetti

Tarkastelen identiteettiä käyttäen apuna käsitteitä henkilökohtainen ja sosiaalinen identiteetti. Kuvaan seuraavassa, mitä kummallakin käsitteellä tarkoitan tässä yhteydessä ja sidon ymmärrystäni aikaisempiin tutkimuksiin sekä tuon esille, miksi tarvitsen kumpaakin käsitettä. Korostan vielä tässä yhteydessä sitä, että näen kullakin ihmisellä olevan useita identiteettejä, jotka rakentuvat kertomukseen tilanteen ja tarkoituksen mukaisesti. Tämä poikkeaa siitä perinteisestä identiteetikäsityksestä, jossa identiteetillä ymmärretään olevan sisäinen yhtenäinen ydin. Henkilökohtainen identiteetti on se identiteetti, jonka kukin itsestään määrättyssä tilanteessa tuo tai haluaa tuoda esille. Toisin sanoen kertoessaan itsestään ja elämästään ihminen rakentaa omaa henkilökohtaista identiteettiään. Identiteetin muodostumiselle ovat yhtäältä merkittäviä toiset ihmiset, joita vasten omaa identiteettiä jatkuvasti peilataan. Ihmisen on myös kerronnassaan huomioitava se, millaisen version hänen kertomuksessaan esiintyvät muut henkilöt samoista tapahtumista mahdollisesti rakentavat (ks. Burr 1995, 136-137). Toisaalta kukin joutuu peilaamaan henkilökohtaista identiteettiään hänelle ulkopuolelta annettuun tai tarjottuun identiteettiin. Siis vaikka henkilökohtainen identiteetti on määrättyllä tavalla omaa kokemusta siitä kuka ja millainen minä olen, on henkilökohtaisen identiteetin rakentumisessa koko ajan mukana myös muita ja heidän käsityksiään. (Gubrium & Holstein 2001, 10; Helne 2002).

Näin ollen oman henkilökohtaisen identiteetin mukana kulkee sosiaalinen, tiettyyn ryhmään liitettävä identiteetti. Käytän tästä ulkoapäin tarjotusta identiteetistä nimitystä sosiaalinen identiteetti. Ymmärrän sosiaalisen identiteetin ulkoapäin tuotetuksi määritelmäksi, jossa ihmiseen liitetään ennakkokäsityksiä ja hänelle annetaan ominaisuuksia, jotka ovat yleisesti johonkin ryhmään liitettäviä. Ulkoapäin tuotettu ja eri tavoin henkilölle tarjottu identiteetti on yhtenä rakennusosana henkilökohtaisessa identiteetissä. Näin ollen sosiaalinen identiteetti ja henkilökohtainen identiteetti eivät ole eri ulottuvuuksia, vaan ne kietoutuvat toisiinsa ja ovat kummatkin mukana rakentamassa kuvaa itsestä. Niitä ei voi täysin erottaa toisistaan. Sosiaaliseen identiteettiin liitetyt ennakkokäsitykset ja ominaisuudet tulevat aikaisemmista kokemuksista ja kohtaamisista erilaisten ihmisten kanssa sekä myös yleisestä puheesta koskien ihmisryhmiä ja sosiaalisia tilanteita. (Edwards 1998.) Sosiaalinen

identiteetti tulee tällä tavoin tarkastellen lähelle stereotypioita, mutta poikkeaa niistä ehkä suuremman joustavuuden ja vaihtuvuuden vuoksi ja ainakin sen suhteen, että stereotypiat käsitetään yleensä negatiivisiksi (Gans 1995, 12). Sosiaalinen identiteetti voi olla ihmiselle kielteinen, mutta se voidaan nähdä myös häntä vahvistavana. Harvey Sacks (1992) rinnastaa sosiaalisen identiteetin ja kategoriat toisiinsa. Olen päätenyt identiteetin ja kategorioiden välistä suhdetta pohtiessani siihen, että sosiaalinen identiteetti ja kategoria toimivat tutkimuksessani hyvin rinnakkaisina käsitteinä. Tarvitsen käsitettä sosiaalinen identiteetti kuvaamaan sitä osaa henkilökohtaisesta identiteetistä, jossa on mukana ulkopäin annettuja ja kategorioihin liitettyjä määrittäjiä.

Annettu sosiaalinen identiteetti vaikuttaa eri tavoin ihmiseen itseensä ja hänen toimintaansa. Kun hän joutuu tai ehkä valintojen kautta haluaakin ottaa sosiaalista identiteettiä osaksi henkilökohtaista identiteettiään, hän liittyy samalla johonkin yleiseen kategoriaan. Tämä kategoria voi olla positiivinen ja ihmisen arvostusta korostava tai negatiivinen, alentava ja ei-toivottu. Jälkimmäisistä esimerkkejä ovat alkoholisti, asunnoton, mielenterveysongelmainen, sosiaalihuollon asiakas tai syrjäytynyt. Näihin kategorioihin sijoitetaan tai niille annetaan persoonallisia ja yksilöllisiä piirteitä, kuten esimerkiksi kykenemättömyys huolehtia raha-asioistaan, asumisestaan tai jokapäiväisestä elämästään. Toisaalta kategorioihin liitetään myös yleisempiä asioita kuten työttömyys ja perheettömyys. (Goffman 1986.)

Kategoriat ovat siinä mielessä hallitsevia, että niihin nojaten ulkopuoliset muodostavat käsityksiä ihmisistä. Usein kategoriaan asettaminen tapahtuu näkyviin piirteisiin perustuen, kuten esimerkiksi vaatetuksen tai muun ulkoisen olemuksen pohjalta. Kategoriaan asettamiseen voivat myös vaikuttaa paikka ja tilanne, jossa henkilö on. Tällainen vahvasti sosiaalista identiteettiä ihmiselle rakentava paikka on esimerkiksi päihdeongelmaisille ja asunnottomille tarkoitettu asuntola. Mielenterveysongelmaiseksi määritelty ja psyykkisesti sairaaksi diagnosoitu ihminen kohtaa myös näille ryhmille yleisesti annetut kategorioiden tuomat ennakkokäsitykset. Edellä mainittuja seikkoja miettiessä ei ole ihme, että henkilökohtaisen identiteetin esiintuominen ja rakentaminen ovat niin paljon mukana tutkimukseni aineistossa. Identiteettityö tai identiteetin rakentaminen henkilökohtaisella tasolla ja omasta elämästä kertominen tai oman elämän järjestäminen tarinalliseen muotoon ovat kaikki eräänlaisia mahdollisuuksia tehdä oma elämä, sen kulku, valinnat ja ajautumiset ymmärrettäviksi. (Gubrium & Holstein 2001, 11.) Elämä täytyy tehdä ymmärrettäväksi muille, mutta myös itselle. Ymmärrettävyys ja ehkä jollakin tasolla hyväksytyksi tuleminen kokemus tarjoavat alkuja selviytymiselle.

4.2. Identiteetti artikkelieissa

Kaikissa artikkeleissani identiteetin rakentuminen on ollut merkittävänä kiinnostukseni kohteena. Artikkelit ovat kuitenkin muodostuneet kukin eri prosessien mukaisesti, ja niissä niin temaattiset kuin metodologisetkin seikat ovat vaikuttaneet siihen, kuinka identiteetti on minulle näyttäytynyt. Kuvaan seuraavassa sitä, miten identiteetti rakentuu artikkelien yhteydessä.

Identiteettiin pääsemiseksi on tarpeellista katsoa ensin hieman tutkimukseni etenemisprosessia ja artikkelien syntymistä, koska identiteetti ei ole ollut lähtökohtaisesti tutkimukseni keskiössä. Tutkimukseni alkuvaiheessa pyrin lähestymään tutkimusmateriaaliani mahdollisimman aineistolähtöisesti. Aineistot tulivat käyttöni siinä järjestyksessä, että ensin minulla oli mahdollisuus tutustua perusteellisesti kirjoituskilpamateriaalista valitsemini kirjoituksiin. Tämän aineiston valinnan suoritin toukokuussa 1999. Toista aineistoani, haastatteluja, aloin kerätä vuoden 2001 keväällä Auttamisjärjestelmien reunalla -tutkimusprojektissa. Olen edellä esitellyt kummatkin aineistot, niiden tuottamisen ehdot sekä aineistoihin liittyvät valinnat ja hankintaprosessit (Luku 2 *Aineistot*). Luvussa 3 olen pyrkinyt näyttämään yksityiskohtaisesti, millä tavoin aineiston kanssa työskentelemiseni kulki ja miten tutkimusprosessi ja analyysiprosessi kietoutuvat toisiinsa pitkin matkaa. Nyt keskitän katseeni erityisesti identiteettiin ja jatkossa leimattuun identiteettiin ja toiseuteen. Nämä tutkimukselliset käsitteet olivat minulle alkuun ikään kuin analyysia tukevia, mutta tutkimuksen edetessä käsitteet ovat vahvistuneet ja syventyneet. Näin ollen artikkelien uudeksi tehtäväksi tutkimuksen kokonaisuudessa on tullut tutkimuskäsitteiden edelleen avaaminen ja niiden merkitysten näkyväksi tekeminen.

Metafora-artikkelissa keskityn metaforien käyttöön kulttuurisina resursseina tilanteissa, joissa kirjoittajat kertovat mielenterveysongelmiin ja psyykkiseen sairastamiseen liittyvistä vaikeista kokemuksistaan. Tämänkaltaisia metaforia kirjoituksissa käytetään paljon, ja rajatakseni tarjontaa etenin siten, että poimin käyttöni ne metaforat, joissa ihmiset kuvaavat elämänsä paikkaan ja sisäiseen olotilaan liittyvien käsitteiden kautta. Kavensin edelleen tarkastelukulmaani paikkoihin ja olotiloihin, jotka viestittävät ei-toivottavasta ja hyvinvointiin kielteisesti vaikuttavasta tilanteesta. Näin pääsin kohtiin, joissa kuvataan itseä sivussa ja ulkopuolella olevana, toisenlaisena ihmisenä, jonka mahdollisuuksia ja valintoja rajoittavat niin omat henkilökohtaiset kuin ulkopuoleltakin asetetut esteet. Tämänkaltaiset asiat olen tulkinnut osaltaan identiteetin rakennusaineiksi.

Asiakkuus-artikkelin kirjoitimme (yhdessä Heli Valokiven ja Anni Vanhalan kanssa) käyttäen aineistoina kolmessa auttamistyön organisaatiossa, miesten ja naisten asuntoloissa sekä kriminaalihuoltotyössä, tehtyjä asiakashaastatteluja. Asiakkuus ja kohtaamiset auttamistyön ammattilaisten kanssa olivat paljon esillä kaikissa näissä paikoissa tehdyissä haastatteluissa. Artikkelissa identiteettiä tarkastellaan suhteessa asiakkuuteen. Ihmisillä on takanaan usein jo paljon kontakteja eri paikoissa niin sosiaali- kuin terveydenhuollon kentällä. He tietävät, miten noissa paikoissa puhutaan, millaisia tavoitteita asiakkaille asetetaan, millaisia odotuksia heille henkilökohtaisesti annetaan, mitä suunnitelmia ja millaisia mahdollisuuksia heillä arvellaan olevan. Usein näitä asioita on käsitelty erilaisissa palaverissa, kohtaamisissa ja vastaanottotilanteissa. Nämä asiakkaille asetetut odotukset ja annetut mahdollisuudet sekä niihin liittyvä kieli ja puhetapa ovat mukana myös haastateltavien kertomuksissa. Ne antavat ainekset siihen prosessiin, missä ihminen rakentaa omaa identiteettiään. Artikkelin kertojat rakentavat identiteettiään järjestelmän asiakkaina, ja ottavat osin myös kantaa niihin käsityksiin, joita heidän kohtaamansa ammattilaiset heidän asiakkuuteensa liittävät. Tällaisia asiakkaille tarjottuja ominaisuuksia olivat esimerkiksi kykenemätön hoitamaan asioitaan tai aineiden käyttäjä.

Vanhemmuus-artikkelissa, jonka olen kirjoittanut yhdessä Anni Vanhalan kanssa, kysymme pitävätkö asuntolassa asuvat äidit ja isät kiinni vanhemman identiteetistään, jos he joutuvat luopumaan arjen jakamisesta lapsen kanssa ja huolehtimisvastuu hänestä on siirtynyt jollekin toiselle. Kun ihminen kertoo itsestään ja kuvaa elämäänsä, vanhemmuus tai vaihtoehtoisesti lapsettomuus on usein yhtenä itseä määrittävänä asiana. Tämä tuli esille naisten asuntolan haastatteluissa. Sen sijaan asuntolassa asuvat miehet eivät juuri kertoneet lapsistaan tai isyydestään. Tämä asetelma sai meidät pohtimaan vanhemmuutta asuntolakontekstissa. Artikkelini vahvistaa sitä käsitystä, jonka mukaan lapset ja äitiys ovat vahvasti mukana naisten identiteetin rakentumisessa. Asuntolassa asuminen tai lasten huostaanotto ei poista sitä, että nainen sovittaa itsestään kertoessaan omaa identiteettiään ja äitiyttä toisiinsa. Asuntola ja asiakkuuden tuoma leima kyvyttömyydestä hyvään vanhemmuuteen liittyvät yhteen, ja tätä myös useat haastateltavamme kommentoivat omalta osaltaan. Miesten ja naisten määrältään ja laadultaankin erilainen puhe vanhemmuudesta antaa aiheita kysyä, millä tavoin auttamistyön ammattilaiset ovat mukana tukemassa tätä eroavuutta. Ammattilaisilla on valta valita kohtaamisten keskusteluteemat ja painottaa kunkin asiakkaan kohdalla asioita, joihin keskitytään. Näin ammattilaiset voivat olla tarjoamassa naisille äitiyttä yhdeksi identiteetin rakennusaineeksi. Naisten on ehkä siksi erityisesti

rakennettava omaa henkilökohtaista identiteettiään suhteessa annettuun marginaaliseen asemaan ja lähtökohdiltaan kielteisesti määrittävään vanhemmuuteen.

Vuorovaikutuksessa rakentuva identiteetti tarvitsee peilauspinnakseen toisia ihmisiä. Nämä kullekin merkitykselliset toiset välittävät tietoa sosiaalisesta ja kulttuurisesta järjestelmästä ja järjestyksestä. (Berger & Luckmann 2002.) Asuntolan miesten haastatteluissa tämä oli selkeästi kuultavissa. Toiset-artikkelin Erilaisten Toisten elämänkulku on sujunut yleisen kulttuurisen käsityksen mukaisesti ”normaaleja” polkuja kulkien ja he eroavat siten haastateltavista. Yleisessä puheessa tunnutaan tiedettävän, millaisia nämä asuntolan miehet ovat. Heihin liitettävät ennakkokäsitykset ovat melko lailla yleisesti jaettuina. Vaikka haastatellut miehet tunnustivatkin kertomuksissaan monenlaisia yhteneväisiä piirteitä itsessään ja toisissa asuntolan asukkaissa, haastateltavat pyrkivät tuomaan myös omia yksilöllisiä piirteitään esille. Halu erottautua yksilönä muiden samaan ryhmään määritelyjen joukosta on yleistä – jopa silloinkin, kun ryhmään kuulumisen voi luonnehtia olevan itselle erityisen merkittävää ja toivottavaa. Sue Widdicombe ja Robin Wooffitt (1995) keskittyvät tutkimaan muun muassa sitä, kuinka henkilökohtainen ja sosiaalinen identiteetti rakentuvat ja säilyvät jokapäiväisessä kielessä. Tutkijat tarkastelivat joihinkin omiin kulttuureihin kuuluvien nuorten kertomuksia. Tutkimuksessa merkille pantavaa oli, miten nuoret korostivat kertomuksissaan omaa yksilöllisyyttään siitä huolimatta, että he pukeutumisen ja muiden ulkonaisten merkkien avulla toivat selkeästi esille kuulumisensa määrättyyn ryhmään. Vielä vahvemmin eron tekoa toisista vaatii ehkä tilanne, jolloin tulee luokitelluksi kuuluvaksi ulkonaisesti hyvin erottautuvaan ja voimakasta kielteistä leimaa kantavien ryhmään, kuten tämän artikkelin asunnottomat, päihdeongelmaiset miehet.

Diagnosointi-artikkelissa tarkastelen lääketieteellisten määritysten, diagnoosien, ja ihmisten omien mielenterveysongelmilleen antamien merkitysten välistä keskustelua identiteetin rakentumisessa. Olen kiinnostunut siitä, millä tavoin ihmiset kertovat omista mielenterveysongelmistaan tai psyykkisestä sairaudestaan ja millaisia merkityksiä niihin liittyvät kokemukset saavat. Aineistona artikkelissa käytän mielenterveysseuran kilpakirjoituksia. Mielenterveysongelmaksi määritellyt ja diagnosoidut ihmiset eivät voi välttyä käyttämästä oman identiteetin rakentamisessa ulkopuolelta annettuja vahvoja määrityksiä. Voisi sanoa, että diagnoosit ovat äärimmäisen tiukasti ihmisiä kategorisoivia. Annetuilla diagnooseilla on monin tavoin seuraamuksia ihmisille. Osittain kirjoittajat käyttävät lääketieteellistä kieltä tai käsitteitä ja diagnooseja välineinään rakentaessaan omaa identiteettiään tässä yhteydessä. Kirjoittajat eivät turvaudu kuitenkaan ainoastaan virallisiin määritelmiin, vaan he rakentavat käsitystä itsestään myös käyttäen ehkä enemmän

kokemuksellisiksi ymmärrettäviä kuvauksia omista mielenterveysongelmista ja niiden merkityksistä itselle. Mielenterveysongelmien tuomat oireet ja aika ennen diagnoosin saamista ovat kertomusten valossa hämmentäviä omalle identiteetille. Hämmennykseen liittyvät pelot ja omat ennakkoluulot psyykkisiä sairauksia, ”hulluksi” tulemista, kohtaan. Siinä tilanteessa joutuu vahvasti kamppailemaan ja neuvottelemaan käsityksistään itsestään. Diagnoosin saaminen näyttäytyi käytössäni olevassa aineistossa identiteettiä selkiyttävänä ja jossain mielessä vahvistavanakin. Diagnoosi otettiin osaksi omaa itseymmärrystä – kertomuksissa diagnoosin saamista sinänsä ei yleensä vastustettu voimakkaasti. Sen sijaan käsitystä itsestä joudutaan muokkaamaan suhteessa niihin ulkopuolelta tuleviin ennakkoluuloihin, joihin mielenterveysongelmaiseksi tunnustautuva ihminen törmää. Diagnoosin saamisen jälkeen omaa identiteettiä rakennetaan mielenterveysongelmaisena, ja identiteetin peilauspinnaksi muodostuvat erityisesti kielteiset ja osin alistavat ulkopuolelta tulevat ennakkokäsitykset mielenterveysongelmaisista.

4.3. Leimautuminen

Tarttuessani aineistossa erityisesti niihin kohtiin, jossa ulkoapäin annetut määritelmät ovat mukana identiteetin rakentumisessa, pääsen tarkastelemaan leimattua identiteettiä. Se liittyy vahvasti sosiaalisen identiteetin rakentumiseen – leimattu identiteetti ja leimautuminen tarvitsevat käyttöönsä muiden puhetta kyseessä olevasta ihmisestä. Leimat tulevat ulkopuolelta, ja ne ovat rakentamassa kielteisiä sosiaalisia identiteettejä, jotka puolestaan kietoutuvat henkilökohtaiseen identiteettiin. Sosiaalisiin ongelmiin liittyvät identiteetit, siis leimatut identiteetit, kuten esimerkiksi asunnoton, alkoholisti ja mielisairas, ovat tulleet käyttöön yleiseen kulttuuriseen puheeseen, kun kyseiset ilmiöt on nimetty ongelmaksi. Vasta sen jälkeen on ollut mahdollisuus käyttää näitä kielteisiä kategorioita. (Loseke 2001, 107; Jokinen & Juhila 1996, 21-24.)

Ei kuitenkaan ole niin, että kielteisiä sosiaalisia identiteettejä otettaisiin kyseenalaistamatta osaksi henkilökohtaista identiteettiä. Kummassakin aineistossani oli runsaasti kommentointia kategorioihin liittyviä ennakkokäsityksiä vastaan. Tästä tavasta tuoda vaihtoehtoisia määrittelyjä itsestä on käytetty nimitystä vastapuhe. Laajasti ottaen vastapuhe pitää sisällään niin kommentoivan puheen, kirjoituksen kuin teonkin (esimerkiksi vaikenemisen tai vetäytymisen). Erityistä vastapuheelle on, että se toimintona kohdistuu yleisiä, usein vallitsevia ja kulttuurisidonnaisia käsityksiä vastaan ja antaa näin mahdollisuuden erottautua

annetusta tai oletetusta kategoriasta. Tämä on mahdollista oikeastaan kenelle tahansa, ja vastapuhetta on kuultavissa ja tulkittavissa yleisesti hyvin monissa, arkisissakin tilanteissa. (hooks 1989; Juhila 2004b; Morgan 2000.) Haastattelu- ja kirjoitusaineistoni antavat minulle mahdollisuuden tarkastella vastapuhetta kielellisenä toimintona. Vastapuhe toimii myös analyttisenä käsitteenä siinä mielessä, että tunnistaessani vastapuhetta kertomuksista se on johdattanut minut löytämään kerronnassa kohtia, joista voin tulkita kokemuksia leimatusta identiteetistä.

Kategorisointi on yleismaailmallinen ja yleisinhimillinen tapa järjestellä maailmaa ja ottaa erilaisia elämän ilmiöitä ikään kuin hallintaan. Kategoriat pitävät yllä järjestystä kaikilla elämän alueilla. Myös ihmisiä ja ihmisryhmiä kategorisoidaan. Hyvin nopeasti, kun kuulemme puhuttavan jostakin henkilöstä, olemme valmiita saamiemme tietojen pohjalta liittämään hänet johonkin kategoriaan. Kun kuulemme määritelmän tai kategorian mainittavan tilanteessa, jossa kerrotaan jostakin henkilöstä, muodostamme usein käsityksen siitä, millainen hän on tai miltä hän näyttää. Mikäli taas emme löydä hänelle sopivaa kategoriaa, voimme olla hämmentyneitä ja mietimme ehkä kuinka suhtautua häneen. Kategoriat kuljettavat mukanaan yhteisesti jaettua tietoa. Tieto on usein paitsi kulttuurisidonnaista myös aikaan ja paikkaan liittyvää. (Ks. Juhila 2004b.) Kuten edellä toin esille, käytän kategoria-käsitettä rinnakkain sosiaalisen identiteetin kanssa. Mikäli kategoria on jollakin tapaa kielteinen ja liittyy ihmiseen ei-toivottavia ennakkokäsityksiä, voidaan sanoa, että ihmisen on rakennettava omaa henkilökohtaista identiteettiään suhteessa leimattuun identiteettiin.

Kategorioiden sisältämä tieto antaa mahdollisuuden arvioida ja vetää johtopäätöksiä kyseessä olevasta henkilöstä. Tämä helpottaa löytämään suhtautumistavan tilanteeseen ja antaa turvallisuutta kohdata toinen ihminen. Tässä piilee myös kategorioiden ansa. Yhtäältä kategorioiden kuljettama yleinen tieto ei anna tilaa yksilöllisyydelle, vaan kaikki kategorioiden sisälle laitettut ihmiset nähdään jossain mielessä samanlaisina. Toisaalta kategorioiden kuljettama tieto on niputettua eli johonkin kategoriaan liitetyt ominaisuudet kulkevat ikään kuin aina yhdessä. (Juhila 2004a; Pohjola 2001.)

Nämä seikat ovat näkyvissä Toiset-artikkelin aineisto-otteissa, joissa päihdeongelmallisille miehille tarkoitettujen asuntolan asiakkaat ottavat identiteetin rakentamisessaan käyttöönsä ammattilaisten heille tarjoamia identiteettejä.

Esille tulee jännite yksilöllisyyden ja asunnottomiin alkoholisteihin liitettyjen yleisten ominaisuuksien välillä. Näin ollen haastateltavat kertovat niistä tilanteista, jolloin kokevat tulleensa kohdelluiksi enemmänkin jonkin kategorian edustajana kuin omana henkilökohtaisena itsenään.

Tämä yhdenmukaisena näyttäytymisen painolasti koskettaa erityisen vahvasti ihmisiä, jotka ovat monin tavoin riippuvaisia ammattilaisten tarjoamista mahdollisuuksista ja päätöksistä. Kategorisoinnin kohteena olevat ihmiset eivät ota kyseenalaistamatta vastaan heille annettuja määräytyksiä. Tämän tekee hyvin ymmärrettäväksi se, että auttamistyön paikkojen asiakkaiden kategoriat kuljettavat mukanaan määräytyksiä, jotka ovat pääsääntöisesti ongelmalähtöisiä.

Kategorioiden tuoman yleistävän kuvan ja kategorioihin liitettävien piirteiden yhteen niputtamisen lisäksi kategorisoinnin kielteisenä puolena on myös se, että jotkut kategoriat määrittelevät ihmistä kokonaisvaltaisesti. Esimerkiksi jonkin paikan tai järjestelmän asiakkuus voi luoda koko kuvan kyseisestä ihmisestä. Asiakkuus-artikkelissa pohdimme tätä seuraavasti:

Vuosia jatkunut sosiaalityön asiakkuus saattaa myös luoda kuvaa parantumattomasta ihmisestä. Ihmiset, joilla on paljon ja pitkään kokemuksia asiakkuuksista auttamistyön kentällä, voivat saada matkaansa ”sosiaalihuollon asiakas” -leiman ja sen mukanaan tuomat ennakkokäsitykset itsestään.

Näiden ennakkokäsitysten kanssa ihmiset joutuvat vastakkain tilanteissa, joissa heidän odotetaan kertovan itsestään tai tekevän selvitystä elämäntilanteestaan, kuten useissa auttamistyön paikoissa edellytetään avun saamiseksi. Aina ei edes tarvita tätä omaa selontekoa, vaan ennakkokäsitys asiakkaasta voi kulkea jo pelkän kategorian sisältämän yleisen tiedon mukana. (Vanhalta 2005; ks. Pohjola 1998.) Ennakkokäsitykset voivat vaikuttaa siihen, kuinka ihmistä kohdellaan. Voi myös olla mahdollista, että leimaa kantavalta asiakkaalta sulkeutuu ovia tai hänellä ei ole kaikkia niitä mahdollisuuksia tarjolla, joita vastaavassa tilanteessa jollain toisella voisi olla.

On ilmeisen merkittävää, että asianosainen voi löytää ja rakentaa keinoja suhteuttaa leimattua (sosiaalista) identiteettiä ja henkilökohtaista identiteettiä keskenään (Gubrium & Holstein 2001, 11). Oman identiteetin esiintuominen ja vastapuhe voivat toimia välineinä tässä. Kirsi Juhila (2004b) esittää eräässä artikkelissaan kaksi tapaa, joilla leimattua identiteettiä voi jollakin tapaa tehdä itselleen siedettäväksi. Näitä tapoja Juhila kutsuu tavallisuusretoriikaksi ja eron politiikaksi. Tavallisuusretoriikassa ihmiset tietyn ryhmän edustajina joutuvat erityisen vahvasti tuomaan esille omaa tavallisuuttaan. Diagnostiikka-artikkelissa viitataan tavallisuusretoriikkaan vastapuheen keinona.

Jatkossa Minna sai kuulla sairastaneensa vakavaa masennusta jo useita vuosia. Sairastumiseen ja koko prosessiin sen ympärillä liittyivät Minnan kokemukset itsestään nöyryytettynä, väärinymmärrettynä ja epäonnistuneena. Erityisesti näitä

kokemuksia tuki se, miten hoitotaho häntä kohteli. ... Minna kommentoi myös annettua diagnoosia vastaan rakentaen omaa uupumus- ja masennusreagointiaan pikemminkin normaaleina vastauksina elämän tilanteeseensa kuin sairautena.

Eron politiikka toimii siten, että ihmiset eivät ota annettuina yhdenmukaisia määräytyksiä, joita etuoikeutetut heille tarjoavat. Toisenlaisen, yksilöllisen kuvan luominen itsestä on merkittävää. Tämänkin vastapuheen strategian olen tunnistanut diagnosointi-artikkelissa, jonka analyysiosassa kirjoitan asiasta seuraavasti:

Laura kertoo vajonneensa lapsivuodemasennukseen pian toisen lapsensa syntymän jälkeen. Hänen kertomustaan leimaa pyrkimys oikaista niitä monia väärinymmärryksiä, joita hän joutuu kohtaamaan sairautensa kuluessa... Laura muistuttaa lukijaa siitä, että sorrumme liian usein yleistyksiin ja olisi tärkeää ymmärtää jokaisen, kriisissäkin olevan, yksilöllisyys. Jälkimmäinen ennakkoluulo on sellainen, joka on ollut esillä muissakin kirjoituksissa. Mielenterveysongelmista kärsivä joutuu kohtaamaan ehkä ylihuolehtimista sekä tietojensa ja taitojensa sivuuttamista. Kokemuksena se on kelle tahansa nöyryyttävää.

Yleisessä kulttuurisessa puheessa yhteisesti jaettavien normaaliuden ja tavallisuuden käsityksiä vasten erilaisuus korostuu ja marginaalistuu. Vanhemmuus-artikkelissa käytämme ilmausta vanhemmuuden mallitarina, joka syntyy osin keskusteluissa, joissa kasvatus-, perhe- ja auttamistyön ammattilaiset esittävät näkemyksiään vanhemmuudesta. Kun vanhemmuus ei täytä mallitarinan riittävän hyvän vanhemmuuden kriteerejä, joudutaan keskustelemaan lasten huostaanotosta. Kirjoitamme:

Nämä keskustelut ylläpitävät ja tuottavat normaaliin kuulumista tai siitä poikkeamista. Yhtäältä keskustelut vahvistavat kulttuurista mallitarinaa hyvästä vanhemmuudesta ja toisaalta sulkevat jotkut sen ulkopuolelle.

Instituutioiden ja auttamistyön järjestelmien käytännöillä ja sopimuksilla on aina seurauksia ihmisille. Osa näistä seurauksista leimaa erilaisuuden ja työntää asianosaiset marginaaliin. Anneli Anttonen (2000, 329-330) kirjoittaa Iris Marion Youngin ajatuksia käsittelevässä artikkelissaan siitä, kuinka arvoyhteisyys ei jätä tilaa erilaisuudelle. Vanhemmuuden mallitarinaan liittyvät keskustelut, joissa arvioidaan ja arvotetaan vanhemmuutta monin määräyksin ja kriteerein. Tartuin tässä yhteydessä siihen, kuinka vanhemmuuden mallitarinasta poikkeava marginalisoituu. Tätä ei kuitenkaan pidä lukea puheenvuorona huostaanottoja vastaan; en halua väittää, etteivät esimerkiksi huostaanotot määrättyissä tilanteissa ole tarpeenmukaisia. Pyrin kuitenkin tuomaan esille sitä, kuinka instituutioiden työkäytännöt ja niiden ylläpitämät keskustelut ja määritelmät ovat omalta osaltaan tarjoamassa aineksia leimatun identiteetin rakentumiselle.

4.4. Toiseus

Syvennän artikkelien avulla identiteetin tarkastelua leimatun identiteetin kautta toiseuden kokemuksiin. Tarkennan ensin kuitenkin toiseuden ja toisien suhdetta tutkimuksessani, koska olen käyttänyt artikkeleissani sekä toiseus- että toiset-käsitteitä. Mitä niillä tarkoitan? Mikä on niiden keskinäinen suhde?

Kuten identiteettiä käsittelevässä kappaleessa olen tuonut esille, ovat toiset mukana siinä prosessissa, jossa henkilö rakentaa omaa identiteettiään. Toiset ovat tutkimuksessani konkreettisia välineitä, jotka tarjoavat vertailukohdan oman itsen ymmärtämiselle ja antavat rakennusmateriaalia omalle identiteetille. Tutkimukseni toiset eivät välttämättä ole mikään erityinen kategoria, vaan toiset voivat esimerkiksi olla keitä tahansa muita ihmisiä, joihin omaa itseä identiteetin rakentamisprosessissa peilataan. Vaikka usein toisista halutaan erottautua ja rakentaa omaa yksilöllistä identiteettiä sillä tavoin, niin toisinaan toiset voivat toimia peilipintana myös päinvastoin. Henkilökohtaisen identiteetin rakentamisessa voidaan käyttää toisten samanlaisiakin piirteitä. Katri Komulainen (1998, 168) esittää mielenkiintoisesti käyttökelpoiseksi toiseksi myös mennyttä minää. Näin menneet tapahtumat ovat mukana identiteetin rakentumisessa; tämänhetkistä minää kuvataan myös suhteessa menneeseen minään. Toinen on siis laaja käsite, ja kukin itsestä kertoessaan hakee eri tilanteissa käyttökelpoisen toisen, johon itseä suhteutetaan.

Ymmärrän toiseuden viittaavaan yksilön kokemukseen erilaisuudesta, ulkopuolisuudesta ja ehkä myös eriarvoisuudesta. Näin toiseudessa keskeistä on kuuluminen tai pikemminkin eikuuluminen. Mikko Lehtosen ja Olli Löytyn (2003, 12) mukaan kuuluminen rakentuu kahdella tapaa. Yhtäältä kuulumista tuotetaan diskursiivisesti eli siinä, kuinka me ja muut esitetään. Ajattelen tätä tapahtuvan muun muassa yleisissä kulttuurisissa diskursseissa, jotka osin ohjaavat, mutta ainakin antavat materiaalia ymmärryksellemme ja tulkinnoillemme sekä tarjoavat raamit itsemme ja toisten keskinäisille suhteille. Toisaalta kuuluminen rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jolloin kuulumista osoitetaan esimerkiksi teoilla. Tällaisiksi teoiksi voisi tulkita esimerkiksi puheteot, jolloin myös se kuinka me ja muut esitetään, on aktiivisesti käytössä.

Toiseus käsitteenä sopii mielestäni hyvin tutkimukseeni, koska olen kiinnostunut marginaaliin asetettujen ihmisten oman itsen määrittämisestä ja heidän henkilökohtaisen identiteetin rakentumisesta. Toiseus on tutkimuksessani kokemuksellinen käsite ja se ilmaisee kertojan suhdetta toisiin ja niistä edeten myös laajempiin yhteisöihin ja yhteiskuntaan, jotka

viime kädessä koostuvat toisista. Toiseuskokemusten hahmottamiseksi olen tehnyt tulkintoja aineistostani, ja näin ollen voin pitää toiseutta eräällä tapaa myös analyttisenä työvälineenä. Toiseuden avulla tehdään erityisesti eroa itsen ja muiden välille. (Jokinen ym. 2004, 16.) Toisin sanoen toiseus tutkimuksessani on kertojan itsensä kokemusta kuvaava käsite silloin, kun hänen tilanteensa ja paikkansa yhteiskunnassa ohjaavat ja ehkä pakottavatkin kyseenalaistamaan leimattua identiteettiä. Toiseus on siis subjektiivinen käsite – toiseudessa oleva on kokeva subjekti. Se on seurausta siitä, että heidät nähdään objekteina ja toisiksi tekeminen on teko, jonka kohteena he ovat. Aineistoni kertojat, kirjoittajat ja haastateltavat, eivät itse kuitenkaan käytä toiseus -käsitettä, vaan se on minun tutkimukseen tuomani tulkinnallinen käsite.

Tuula Helne (2002) on tutkimuksessaan avannut toiseuden monimuotoisuutta ja erilaisia toiseuden lähestymistapoja lähinnä ranskankielisen kirjallisuuden avulla, ja hän liittyy tarkastelunsa syrjäytymisestä käytyyn keskusteluun. Syrjäytymiskeskustelu on omalta osaltaan piirtämässä toiseuden kuvaa. Syrjäytymis-sana kertoo, että sen osoittamat ihmiset ovat toisia. Tutkija kirjoittaa: ”On väitetty, että jo sana toinen on varsinkin yksikkömuodossa ranskan kielessä halventava.” (Emt., 117) Myös suomen kielen ”toiset” -sanassa voi tunnistaa viestiä erilaisuudesta, ei-hyväksyttävyydestä ja alempana olevasta. Vaikuttaa myös siltä, että toiseuden tilaan tai paikkaan joutuminen ei ole ihmisen itsensä kokonaan hallittavissa. Toiseuteen asettaminen liittyy kategorisointiin ja leimattuun identiteettiin tutkimuksessani. Vastapuhe on pyrkimys puhua itseä ulos toiseudesta ja tuoda itsestä yksilöllisempi kuva kuin mitä kategorisointi tarjoaa. Anneli Pohjola (2001) käyttää eräässä artikkelissaan käsitettä epähenkilö, joka kuvaa nuorille tarjottua paikkaa. Työtä vailla olevia nuoria määritellään suhteessa heidän työttömyyteensä; he ovat ilman keskeistä arvoa (työtä) vahvan työmoraalin yhteiskunnassa. Näin määrittelyvallan retoriikalla nuoret mielletään epähenkilöiksi; heidät tehdään toisiksi.

Toiseus ilmaisee kokemuksellista suhdetta esimerkiksi toisiin ihmisiin, ihmisryhmiin ja yhteiskuntaan. Se, mitä julkisessa diskurssissa oletetaan asioista (esimerkiksi marginaalisuudesta, erilaisuudesta, normaaliudesta jne.) pakottaa myös marginaalissa elävät ihmiset ottamaan kantaa ja kommentoimaan itseään ja omaa elämäänsä suhteessa näihin asioihin (Juhila 2004b; Virokannas 2004). Julkisessa puheessa vahvoina olevat teemat toimivat välineinä prosessissa, jossa ihminen suhteuttaa itseään ympärillä olevaan. Tällaisia teemoja ovat esimerkiksi työ, taloudellinen toimeentulo, terveys, kansalaisuus, rotu, ikä, sukupuoli, ihmissuhteet ja perhe. Vaikuttaa siltä, että ihmiset ottavat kertoessaan itsestään kantaa,

peilaavat itseään ja asettavat itsensä suhteeseen muun muassa näihin asioihin. Beckerin (1997, 17) mukaan poikkeaminen normaalista on ohjaamassa ihmistä kohti toiseuden kokemusta.

Tutkimukseni artikkelit toivat näkyväksi toiseuden kokemuksia. Näitä olivat esimerkiksi kokemukset ulkopuolisuudesta ja erilaisuudesta, joihin kietoutuivat sosiaalisten suhteiden puuttuminen, työelämästä ulkopuolella oleminen, taloudellisen ja muun toiminnan rajoittuminen, valintojen tekemisen ja osallistumisen mahdottomuus tai oikeanlaista hoitoa ja apua vaille jääminen. Toiseuden kokemuksiin liittyivät myös erilaiset kielteiset ennakkokäsitykset, kuten muun muassa kykenemättömyys huolehtia itsestä tai lapsistaan ja muuttumisen tai parantumisen mahdottomuus. Susanna Hyvärin (2001, 95-100) mukaan yksilön suhde yhteisöön asettuu kysymyksenalaiseksi yksinäisyydessä, eristäytymisessä, etäisyydessä toisiin ihmisiin sekä vierauden ja muukalaisuuden tunteen kokemisessa. Näissä kokemuksissa on mukana jännite toisten ihmisten ja yksilöllisen identiteetin välillä, jolloin suhteista eristäminen ja toisten ihmisten muodostamasta (tai kuvitellusta) yhteisöstä ulos joutuminen koskettaa identiteettiä. Sitä on ylläpidettävä ja rakennettava sivullisuuden tilassa. Hyvärin mukaan vierauden, sivullisuuden ja syrjinnän ymmärtämiseen pääsee kiinni ainoastaan kokemusten kautta. Tämä vahvistaa toisten ihmisten kokemusten kuulemisen merkittävyyttä.

Metafora-artikkelissa olen pyrkinyt löytämään ja saamaan jonkinlaisen kosketuksen toiseuden ja ulkopuolisuuden kokemuksiin. Apuna olen käyttänyt kertomusten metaforista kieltä. Kirjoitan artikkelissa:

...metaforat välittävät lukijalle hyvin konkreettisella tavalla kokemusta jostakin sivuun jäämisestä ja syrjässä elämisestä. Metaforien kautta välittyy kokemus ulkopuolisuudesta ja osallistumisen mahdottomuudesta. Ajatus lähtee siitä, että on jotakin jonka ulkopuolelle voi joutua. Onko tämä esimerkiksi ”normaali elämä”?

Liitän tässä toiseuskeskusteluun mukaan käsityksiä normaalista ja tavallisuudesta. Molemmissa aineistoissani on käytetty normaaliutta ja tavallisuutta niin konkreettisina termeinä kuin niihin liittyvinä asiasisältöinäkin silloin, kun haastateltava tai kertoja on tehnyt eroa itsen ja muiden välille. Olen tulkinut tämänkaltaisten ilmausten kuvaavan juuri toiseuden kokemuksia.

Toiseudessa erilaisuus ja poikkeavuus korostuvat, ja silloin piirtyvät myös kuvat tavallisuudesta ja normaaliudesta. Näin ollen normaaliuden tuottamiseen tarvitaan poikkeavuutta, mihin asiaan jatkossa vielä palaan. Myös erilaisuus ja poikkeavuus tuntuvat tarvitsevan jotakin, johon niitä voi suhteuttaa. Tämä on näkyvissä tutkimukseni aineistoissa, joissa käytetään käsiteitä normaali ja tavallisuus. Niin kirjoittajat kuin haastateltavatkin

peilaavat omaa itseään ja marginaalissa oloaan tavallisiin ihmisiin ja normaaliin elämään. Voiko olla jotain yhtenäistä normaaliutta, johon yleisesti viitataan? Tutkimukseni pohjalta voin väittää, että normaalille elämälle asetetaan varsin yhtenäisiä kriteerejä yleisessä kulttuurisessa puheessa. Aineistossa esiintyviä normaaliin elämään liittyviä asioita ovat muun muassa työ, itsensä elättäminen, perhe ja ihmissuhteet.

Mikko Lehtonen ja Olli Löytty (2003, 9) pohtivat normatiivisuutta suomalaisuuteen liittyen. Mikäli jonkun ryhmän, kirjoittajat puhuvat suomalaisuudesta, sisäiset erot eivät tule riittävästi esille, tämä mahdollistaa sen, että voidaan tuottaa vahva käsitys normaaliudesta. Vaikuttaa siltä, että normaalia tarkastellaan harvoin perusteellisesti ja että se jää usein hyvin epämääräiseksi. Ei niinkään määritellä, mikä on normaalia, sen sijaan poikkeavuutta katsotaan tarpeelliseksi määritellä. On ilmeisen tärkeää, että poikkeavuus voidaan osoittaa ja paikantaa, jotta sitä voidaan myös hallita. Erilaisuuden ja poikkeavuuden huolellinen määrittelemine tuo myös normaalisuudelle vakuuttavuutta. (Ks. Helne 2002, 94.) Kirjoitan kysymyksestä diagnosointi-artikkelissani:

... diagnoosit ovat tärkeitä myös terveeksi määrittyneen ihmisen kannalta. Voidaan sanoa, että diagnoosin avulla sairas tulee tarkoin määritellyksi ja terve vapautuu uhkasta. Jos terveyttä ja normaaliutta kuvataan rinnakkaisina, kuten joissakin käytöissäni olevissa kirjoituksissa, niin diagnoosin saamisen voi tulkita ohjaukseksi pois normaalista. Näin ajatellen diagnoosin saanut ihminen joutuu ulkopuolelle normaalin.

Elina Virokannas (2004) käsittelee tutkimuksessaan normaaliusteemaa huumehoito-yksikössä olleiden nuorten normaalille antamien merkitysten avulla. Tutkija arvioi nuorten kertomuksille olleen tyypillistä jäsentää omaa elämää ja päihteiden käyttöä melko selkeiden rajojen kautta. Tutkijan löytämät nuorten olotilaa ja toimintaa koskevat rajat erottivat toisistaan konventionaalisen normaalin ja sen ulkopuolella olon. Nuoret kertoivat tarinaansa erilaisista kertojanäkökuilmista. Silloin kun nuoret määrittyivät kertomuksissaan ulkopuolisiksi tai poikkeaviksi, he määrittyivät sitä suhteessa tavanomaiseen tai ”oikeanlaiseen” elämiseen. Oman itsensä suhteuttaminen normaaliin vaikutti olevan myös Virokannaksen tutkimuksen valossa keskeinen identiteetin rakentamistapa.

Tutkittavieni kertomuksista minulla ei ollut mahdollisuutta aina selkeästi löytää sitä, määritelläkö itseä ulkopuoliseksi, erilaiseksi tai poikkeavaksi vai tavalliseksi ja samanlaiseksi kuin muutkin ihmiset; kuten he, jotka elävät normaalia elämää. Yksittäistenkin kertomusten sisällä neuvoteltiin ja käytiin kamppailua joko kuulumisesta normaaliin tai normaalin ulkopuolelle asettumisesta. Jonkin asian suhteen tai jossain tilanteessa voidaan olla aivan tavallisia ja normaalia elämää eläviä, toisesta näkökulmasta taas ei. Yhtenäistä

ymmärrystä ei tämän suhteen rakentunut välttämättä edes yhden yksittäisen kertomuksen sisällä. Näin ollen ei ole oikeutettua väittää oman aineistoni valossa, että tutkittavani pitäisivät itseään normaalin ulkopuolella olevina. Mielestäni on merkittävää, että he, jotka usein määrittyvät yleisessä puheessa melko yksiselitteisesti marginaaliin, rakentavat itsestään huomattavasti monimuotoisempaa kuvaa suhteessa marginaaliin ja keskukseen. Lähtökohtaisesti pitäisikin yleisemmin puhua marginaaleista ja keskuksista monikossa (ks. Helne 2002; Jokinen ym. 2004). Raja normaaliin kuulumisen ja sen ulkopuolella olon välillä tuntuu kuitenkin olevan kielen tasolla usein mukana niin yksittäisten ihmisten kertomuksissa kuin yleisemmissäkin keskusteluissa. Erilaisuus, normaalista poikkeaminen tai ulkopuolelle jääminen antavat perusteet myös toiseksi tekemiselle.

5. Kokemuksen tutkimisen mahdollisuuksia

Olen ottanut toiseuden käyttöni kokemukselliseksi käsitteeksi. Tarkastelen toiseuden kokemuksia erityisesti suhteessa siihen, miten ihmiset rakentavat omaa identiteettiään kertomuksissaan. Tämän vuoksi en voi ohittaa aineistojen omakohtaisuuden tuomaa luonnetta. Minun on tutkijana otettava kantaa siihen, miten ymmärrän kokemukset tutkimusaineistona, millaisen kannan otan kerrottujen kokemusten tuomaan tietoon ja siihen, miten kokemuksia voi lähestyä.

Kiinnostus ihmisille merkittäviin kokemuksiin ja niiden tutkiminen juontavat juurensa käytännön sosiaalityön orientaatiostani, johon liittyvät vahvasti ihmisten kertomukset elämästään. Niiden tuottaman tiedon varassa työskenteleminen käytännössä paljolti tapahtuu. Ammattikäytäntöihin liittyvät dokumentit tai ammattilaisten näkemykset tuottavat ihmisten elämästä ja tapahtumista omat versionsa, jotka ovat osin yhtenäiset asiakkaan kertomuksen kanssa ja osin poikkeavat siitä. Viime kädessä tärkeää ja merkityksellistä ihmiselle itselleen on kuitenkin se, millainen kokemusmuisto asioista muodostuu. Kokemus jostain asiasta vaikuttaa elämään, myöhempisiin kokemuksiin ja valintoihin eli kokemuksilla on seurauksia ihmisen elämään. Kokemus tai muisto siitä kulkee ihmisen mukana. Hannele Forsberg (2002) kirjoittaa siitä, että yhtä tärkeää kuin keskustella auttamistyön tuloksista on kuunnella työn kohteena olevien ihmisten kokemuksia. Tällaisia merkittäviä kertomusten viestejä voivat olla kirjoittajan mukaan esimerkiksi kokemukset ulkopuolisuudesta ja toiseudesta.

Tarkoitukseni ei ole arvottaa yksiselitteisesti kokemustietoa paremmaksi tai oikeammaksi kuin ammattilaisen tuottama tieto. Carla Willig (2004, 7) esittää, etteivät kokemukset ole koskaan suoria heijastuksia ympäristön tapahtumista, vaan kokemukset rakentuvat historiallisesti, kulttuurisesti ja kielellisesti. Hän jatkaa, että sosiaaliseen konstruktionismiinkin nojautuen asioita voidaan kyllä tietää, mutta merkittävää on ymmärtää, että on olemassa eri tietoja pikemminkin kuin yksi oikea tieto. Näin voi ajatella olevan niin kokemustiedon kuin ammattilaisten tuoman tiedonkin suhteen. Mielestäni on tärkeää ottaa molemmat tiedot asiantuntijatietoina, ja huomioida niiden tuottamat näkökulmat niin käytännön työhön kytkeytyvisä tilanteissa kuin tutkimuksenkin teossa. Kiistää ei kai kuitenkaan voi, että ammattilaisten asiantuntijatiedolla on usein hallitseva ja ylivertainen asema, jolloin vallankäyttöön liittyvät mahdollisuudet ovat olemassa. Tämä huoli epätasa-arvon mahdollisuudesta on antanut minulle halun koettaa herkistyä kuulemaan heitä, joilla on vaara joutua tässä suhteessa alisteiseen asemaan.

Kokemuksen tutkiminen ei ole ongelmatonta. Olen usein kuullut kriittisiä kannanottoja ja kysymyksiä, kun olen kertonut olevani kiinnostunut kokemuksista. Minulta on tiedusteltu sitä, voiko kokemuksia ylipäätään tutkia. Minulta on myös pyydetty tarkennusta siihen, mitä silloin tutkitaan, kun sanotaan tutkittavan kokemusta. Kysymykset ovat aiheellisia ja pakottavat miettimään kokemuksen tutkimisen mahdollisuuksia. Kaikkiin kertomuksiin itsestä, elämän kulusta ja menneistä tapahtumista sisältyy aina kokemuksia, ja kertoessaan elämästään ihmiset kertovat kokemuksistaan. Kysymys voisikin olla: voiko haastatteluja tai muita kertomuksia ihmisen omasta elämästä tutkia ilman, että tutkisi jollakin tasolla kerrottuja kokemuksia? Kokemukset ovat olleet yhtenä kiinnostuksen kohteena niin kauan, kun on tutkittu ihmistä ja hänen kertomuksiaan. Muutosta on ehkä tapahtunut ajan myötä ainakin siinä, miten ymmärretään kokemuksen ja todellisuuden suhdetta. Kokemusten jäsentämiseen ovat vaikuttaneet esimerkiksi narratiivinen (Riessman 1993) lähestyminen eli kertomusten tarkasteleminen tarinallisen muodon avulla ja sosiaalisen konstruktionismin (Gergen & Gergen 1983) tuoma näkökulma kertomusten ja kokemusten rakentumisesta diskursseissa. Tarinoiden kertominen on ihmisille luonteenomaista ja jopa niin ominaista, että voidaan sanoa ihmisten kokevan itsensä ja elämänsä narratiivisin termein. Vaikuttaa myös siltä, että kokemukset pyritään järjestämään siten, että ne sopivat kokonaisuuteen ja tarjoavat eräällä tapaa rakennetun selityksen tapahtumille. (Burr 1995.) On merkittävää, että voimme tehdä elämän kulusta, tapahtumista ja toiminnasta ymmärrettäviä ja ehkä siten myös hallittavia.

Katri Komulainen (1998) korostaa, että vaikka kokemusten esille tuomisen avulla voitaisiin osoittaa alistavien käytäntöjen olemassaoloa, niin se ei vielä auta ymmärtämään kokemusten tuottamisen prosessia ja näin näkemään kokemusten taustalle. Omaan tutkimukseeni liittyen olen miettinyt tätä sillä tavoin, että kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta ei pitäisi ajatella ainoastaan luonnollisina reaktioina alistetusta asemasta. Kriittisessä tarkastelussa on tärkeää pohtia, mistä kokemukset leimatusta identiteetistä ja toiseudesta syntyvät. Tutkimukseni tuo esille sitä, kuinka leimatun identiteetin ja toiseuden kokemuksissa on mukana kulttuurista tietoa ja kielteisiin kategorioihin liitettäviä ennakkokäsityksiä. Komulaisen mukaan kertomus avaa tilan, joka perustuu aikaisempiin ilmaisuihin olematta niiden määräämä (emt., 166). Näin esimerkiksi tämän tutkimuksen aineistossa valmiiksi mielenterveysongelmaksi ja asuntolan asukkaiksi määrittäneet ihmiset luovat omassa kertomuksessaan itsestään osin myös toisenlaista kuvaa kuin ennako-oletukset heistä tarjoavat.

Miten tutkia kokemusta, on paljolti menetelmällinen kysymys. Materiaaleista ei ole pulaa, jos kaikkia omakohtaisia kertomuksia, niin haastatteluissa tuotettuja kuin kirjoitettujakin, lukee ja kuuntelee kokemuksina. Miten-kysymykseen liittyy mielestäni kysymys: mitä silloin

tutkitaan, kun sanotaan tutkittavan kokemuksesta? Itselleni ehkä ensimmäinen ymmärrys siitä, mitä kokemuksen tutkiminen voi olla, tuli Kenneth ja Mary Gergenin (1983, 269-271) tekstissään lainaamasta Ricoerin ajatuksesta, jonka olen tähän vapaasti suomentanut:

"Kokemukseni ei voi suoraan tulla sinun kokemukseksi...Kaikesta huolimatta, jotakin siirtyy minulta sinulle...Se jokin ei ole kokemus sinänsä, vaan sen merkitys."

Kirjoittajat korostavat merkityksen välittymistä kielen avulla ja erityisesti sitä, että merkitykset rakentuvat vastavuoroisesti ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa; merkityksiä luodaan yhdessä. Vaikkei kokemus sinänsä siirry toisen ihmisen kokemukseksi siten, että toinen voisi aivan varmasti sanoa tietävänsä, miltä sinusta tuntuu ja miten asian koet, niin kuitenkin jotain kokemuksesta välittyy kerronnassa, ja se on kokemuksen merkitys ihmiselle itselleen. Tässä mielessä tutkin nimenomaan kerrottuja kokemuksia, en kokemuksia sinänsä. Kerrotuista kokemuksista olen etsinyt ja tulkinnut merkityksiä, joita kokemukset kieleen tuottavat.

Kokemuksen tutkiminen on ollut feministisen tutkimussuuntauksen mielenkiinnon kohteena. Elina Oinas (2004) pohtii haastatteluaineiston yleistymistä ja käyttöä feministisessä tutkimuksessa 1980-luvulta alkaen. Oinas tuo esille, kuinka ajan myötä naisten kokemusmaailmaa pyrittiin nostamaan keskiöön ja miten haastattelu aineistonkeruumenetelmänä mahdollisti paneutumisen muun muassa naisten kokemuksiin. Keskustelussa on ollut laajasti ajatellen koko "oikeanlaisen" tieteellisen tiedon olemassaolon ja aiemmin neutraalina pidetyn, miehisen, tieteen kyseenalaistaminen. Tämä kriittinen lähestyminen ei kuitenkaan ole ollut vain feministisen tutkimuksen intresseissä, vaan myös muilla aloilla on haluttu purkaa tieteseen ja tietoon liittyviä itsestäänselvyyksiä. Esimerkiksi marginaalissa olevien ihmisten kokemuksia on tuotu tutkimuksella näkyviksi. (Granfelt 1998; Jokinen ym. 2004.) Sosiaalityön tutkimuksessa on ehkä erityisesti ajateltu, että sen yhtenä tehtävänä on osaltaan tuoda vaikeassa asemassa olevien ihmisten elämää ja kokemuksia näkyviin. Aina ei ole ollut kovinkaan tavallista antaa esimerkiksi pitkään sosiaalihuollon, päihde-, mielenterveys- tai vaikkapa kriminaalihuollon kentällä asiakkaina olevien ihmisten kertoa tarinaansa ja vieläpä ottaa tarinan sanoma vakavasti. Kertomuksissaan ihmisillä on yksi mahdollisuus tuoda itsestään esille erilaista kuvaa ja ymmärrystä kuin ehkä yleisessä keskustelussa on kuultavissa. Ihmisten kertomukset omista kokemuksistaan auttavat katsomaan asioita hieman erilaisessa valossa kuin on totuttu. Omakohtaiset kertomukset tarjoavat välineen haastaa ja kyseenalaistaa yleisiä uskomuksia, ajatuksia ja ymmärrystä marginaaleihin määritellyistä ihmisistä, ja ihmiset voivat käyttää kertomisen mahdollisuutta tilaisuutena kommentoida saamaansa kohtelua erilaisissa auttamistyön instituutioissa.

Kirsi Nousiainen (2004, 27) on tutkimuksessaan tuonut esille äitien kokemuksia tilanteissa, joissa he asuvat erillään lapsistaan. Tutkija painottaa kuitenkin, että kokemusten esille tuominen ei ole hänen ainoa pyrkimyksensä, vaan tärkeänä tavoitteena tutkimuksella on tuottaa ymmärrystä kyseessä olevasta asiasta, ja näin saada aikaan muutosta kulttuurisissa äitiyskertomuksissa. Tämänkaltaisen laajemman ymmärryksen aikaansaaminen vallitsevissa kulttuurisissa diskursseissa, edes hieman, on tämänkin tutkimuksen tavoitteena. Kokemusten kuuntelemista ja niiden esiin tuomista olen pitänyt merkittävänä erityisesti siksi, että on tärkeää nähdä, miten paljon ihmisten omassa kerronnassa ovat mukana kulttuurisissa olevat puhettavat ja yleisessä keskustelussa mukana olevat arvot, asenteet sekä ”oikeanlaisen” elämän raamit. Samoin kokemusten kuuntelijana ja tulkitsijana on ymmärrettävää, että esimerkiksi ammattiauttaja tai tutkija on myös kiinni omissa arviointi- ja arvotuskehikoissaan.

Kokemuksen tutkimisen rajat liittyvät joiltain osin eettisyyteen. Kokemuksen tutkiminen ei ole eettisesti ongelmatonta. Yhtäältä kysymys on muiden puolesta puhumisesta ja toisaalta toisen kokemusten tulkitsemisesta sekä ymmärtämisen yrityksestä. Riitta Granfelt (2004; 1998) on tutkimuksissaan pohtinut ymmärtämisen rajoja. Ajatus muiden puolesta puhumisesta tai äänen antamisesta herättää paljon vahvoja ja ristiriitaisia tunteita. Kuvitelma siitä, että voisi jollain tasolla toimia hyväntekijänä tuomalla heikossa asemassa olevien tai marginaaliin määriteltyjen ihmisten ääntä kuuluville, vaatii kriittistä tarkastelua. Itse asiassa äänen antajana toimiminen voi johtaa aivan päinvastaisiin seurauksiin. Kun tutkitaan sellaisia ryhmiä, joihin ei itse kuulu, on oltava tarkka tutkimuksen etiikasta ja tutkimuksen teon motiiveista. Nämä seikat on otettava vieläkin erityisemmin huomioon silloin, kun tutkija itse voi lukeutua etuoikeutettujen ryhmään, ja tutkittavat kuuluvat tavalla tai toisella alistettuun, syrjäytettyjen ryhmään. Tutkijana olen koettanut olla tietoinen tästä asetelmasta ja pyrkinyt pitämään sitä mielessäni tulkinnoissa ja raportoinneissa.

Olen lähtökohtaisesti valinnut tutkimukseni kohteeksi sellaisia ihmisiä, jotka on määritelty heikossa asemassa oleviksi tai syrjäytyneiksi. Tällöin voidaan kriittisesti ajatellen sanoa, että koska olen valinnut nuo kohderyhmät tutkimukseeni, olen jo itsekkin mukana tuottamassa tai ainakin vahvistamassa marginaalin määrittäjiä. Tämän en kuitenkaan toivo olevan tutkimuksen tulos, vaan ajatuksenani on pikemminkin heidän kokemuksiaan tutkimalla tehdä näkyväksi ja kyseenalaistaa itsestään selvyiksi tai ennakkokäsityksiä, joita marginaalissa eläviin ihmisiin liitetään. bell hooks (1989, 42-48) varoittaa siitä, millaisia riskejä voi sisältyä tämänkaltaiseen tutkimukseen. Hän korostaa sitä, että kun kirjoittaa johonkin toiseen ryhmään kuuluvien kokemuksista, on mietittävä, pitääkö kirjoitus yllä ja vahvistaako se ehkä toisten jo alisteista asemaa. Haluan jatkaa tämän miettimistä Michelle Finen (1998) näkökannan

pohjalta. Hän pohtii sitä, kuinka tutkijat suhtautuvat tutkimuskohteisiinsa, jotka edustavat niitä joitain muita ja ehkä alisteisessa asemassa olevia. Heidän kuulemisensa tuo moniäänistä tietoa tutkijalle, jos tutkija on valmis luopumaan asemastaan tietäjänä ja kuvitelmastaan olla äänen antajana erilaisuudelle.

Vivien Burr (2005) on pohtinut kokemusten ja tutkittavien äänen esille tuomisen mahdollisuuksia kielen tutkimuksen keinoin sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä. Hän kirjoittaa tämän yhtälön olevan ongelmallinen, mutta että laadullisessa tutkimuksessa on tärkeää pohtia kysymystä ja pyrkiä löytämään ratkaisua sille. Tilannetta ei kuitenkaan ratkaise vielä se, että tarjotaan tutkittaville mahdollisuus puhua vapaasti ja käyttää omia käsitteitään kokemustensa kuvaamisessa. Kertomukset rakentuvat siitä huolimatta määrättyihin tarkoituksiin ja tilanteisiin. Lisäksi kokemusten kerronnassa ovat mukana yleisessä puheessa vallitsevat diskurssit. Burr kysyykin, missä mielessä voidaan edes ajatella kertomuksissa ylipäättään olevan tutkittavien omaa ääntä – puhumattakaan sitten siitä, mitä tutkijan raportoinnissa voidaan sanoa tutkittavien kokemuksista. Viime kädessä kokemusten kuulemisessa kysymys on aina tulkinnoista, jolloin kertomusten kuulemisessa ja raportoinnissa on kysymys tutkijan äänestä.

Vaikka omassa tutkimuksellisessa lähestymisessäni pyrin ymmärtämiseen, niin kokemuksia miettiessäni jään aina pohtimaan ymmärtämisen mahdottomuutta, mutta myös erityisesti sitä, onko minulla oikeutta kuvitella ymmärtäväni. Olen miettinyt, onko minulla tutkijana oikeutta tunkeutua toisen ihmisen kokemuksiin ja kuvitella vielä ymmärtäväni niitä. Naistutkimuksessa ymmärtämisen mahdollisuus on edes jonkin verran selitettävissä sillä, että usein naiset haastattelevat naisia. Haastatteluihin pohjautuvissa tutkimuksissa on luettavissa samaistumisen tunne, sisaruus- ja me-henki sekä jaetut kokemukset. (Oinas 2004.) Tämän tutkimuksen aineistoista kirjoituskielipamateriaali on suurelta osin naisten kirjoittamaa, ja joiltain osin elämän kulkuun liittyvissä episodeissa voin saman sukupuolen edustajana tunnistaa samaistumisen mahdollisuutta. En kuitenkaan lukenut kertomuksia erityisesti naisten kuvauksina, eikä tutkimukseni keskiössä ole tarkastella teemojani naisnäkökulmasta. Asuntolan miesten haastatteluista löydän hyvin vähän kosketuspintaa oman elämäni kanssa. Näin ollen minun on täytynyt turvautua kovin väljään ymmärtämisen kehikkoon, ihmisenä olemiseen, saadakseni edes jotain peilauspintaa omalle ymmärrykselleni (ks. Järventie 1993). Pyrkimys ymmärtää on tavoitteeni ja näkökulmani kokemuksen tutkimiseen. Samalla koetan hyväksyä sen, että siihen todellisuuteen, jossa tutkittavani – kirjoituskielipa osallistuneet kirjoittajat ja asuntolassa asuvat miehet – elävät, minulla ei ole pääsyä. (Nousiainen 2004.)

Irmeli Järventie (1993, 177-179) esittää itsemurhia koskevassa tutkimuksessaan kahta keinoa lähestyä tutkittavien maailmaa. Kun on kysymys erityisen herkästä tutkimusaiheesta, tutkijan on oltava hyvin sensitiivinen niin aineistonkeruutilanteessa kuin tulkintoja tehdessäkin. Järventie ehdottaa mahdollisuutena ”kosketuksen periaatetta” ja ”rajan periaatetta”. Kosketuksen periaate liittyy sosiaaliseen yhteyteen ja sen saavuttaminen on Järventien mukaan edellytys sille, että tutkija kykenee käyttämään omaa itseään työkaluna erityisellä tavalla. Puheen kuunteleminen mahdollistaa Järventien mukaan intensiivisemmän ja läheisemmän tutkijan ja tutkittavan välisen suhteen kuin tekstin lukeminen. Rajan periaate liittyy erillisyyden säilyttämiseen oman ja toisen (tutkittavan) välillä. Rajan on säilyttävä, jotta tutkija erottaa oman maailmansa ja tutkittavan maailman toisistaan. Ymmärrän tämän myös siten, että tutkijan tulee olla tietoinen omista lähtökohdistaan, tutkimusasetelmasta sekä omien tulkintojensa taustoista. Nämä tavoitteet luovat juuri sitä jännitettä kokemusten tutkimiselle, jonka kanssa useimmat kokemusten tutkimisesta kiinnostuneet tutkijat joutuvat tasapainottelemaan. Järventie esittää, että mikäli kosketusta ei saavuteta, jää tutkijan ainoaksi mahdollisuudeksi oman ihminen – maailma -suhteensa käyttäminen ymmärryksensä perustana. Kuten edellä toin esille, en voi väittää päässeeni kovin lähelle tutkittavieni maailmaa, joten jouduin turvautumaan analyysia tehdessäni osin juuri tuohon ihmisenä olemisen tulkintakehykseen. Uskon kuitenkin, että itse suorittamani haastattelut toivat tutkimukseeni sellaista ulottuvuutta, jota en olisi saavuttanut pelkkiä litteroituja tekstejä lukemalla. Kirjoituskilpamateriaalia analysoidessani minulla ei ollut käytössäni kyseessä olevien ihmisten kasvokkaisia haastattelutilanteita. Olen kuitenkin kirjoituksia lukiessani siirtänyt kokemuksiani mielen-terveystyöstä näihin kertomuksiin. Omalta osaltaan lukuisat tapaamiset ja kasvokkaiset haastattelutilanteet, joissa käytännön työssä olen ollut mukana, ovat toimineet resursseinani.

Riitta Granfelt (2004) on tutkimuksissaan ottanut hyvin vakavasti toisten ihmisten kokemusten tulkinnan ja niistä kirjoittamisen. Itselleni on antanut paljon ajattelemisen aihetta hänen tapansa pysähtyä kuuntelemaan kokemusta kertojalle tilaa antaen ja hänen sanojaan kunnioittaen. Erityisesti olen pitänyt tutkimukseni teolle tärkeänä sitä, miten Granfelt pohtii tutkijan tapaa tulkita kokemuksia ja kirjoittaa niistä. Tutkijan on oltava erityisen tarkka ja itsekriittinen astuessaan tai kuvitellessaan astuvansa lähelle tutkittavaansa. Granfelt ei väitä, että kokemusten tutkiminen opettaisi jotain tai tarjoaisi uusia malleja toimintaan ja kehittämiseen. Sen sijaan hän pitää kokemusten tutkimisen tehtävänä tuoda hiljaisten ryhmien kertomaa todellisuutta osaksi yhteiskuntapoliittista keskustelua. Jos tämä tavoite täyttyy tämänkaltaisten tutkimusten avulla, niin silloin tutkimuksilla on merkitystä.

6. Irti kahlehtivista kategorioista

Tutkimukseni kiinnittyy sosiaalityön tutkimukseen. Itselleni käytännön työssä toimiminen tarjoaa lähtökohdan tutkimuksen tekemiselle, mutta käytäntö kulkee myös koko ajan tutkimuksen teon rinnalla minussa ja tavassani jäsentää asioita. Toiveenani on, että tutkimus voisi antaa käytännön sosiaalityössä ja muilla auttamistyön kentillä toimiville ajattelun ja keskustelun aihetta. Erityisesti toivon tutkimukseni muistuttavan siitä, että kategorisoinnilla on seurauksia ja niitä on tärkeää pysähtyä miettimään. Lisäksi näen tärkeänä kiinnittää huomiota yleisiin kulttuurisiin itsestäänselvyyksiin, jotka ovat vaikuttamassa käsityksiimme ihmisistä ja asioista. Tutkimukseni tarkoituksena on tuoda esille vaikeassa asemassa olevien ihmisten kokemuksia, mutta ei niin, että pyrkisin toimimaan suoraan äänen antajana toisille ihmisille, vaan siten, että tutkittavani tuovat minulle tietoa tutkimusaineistoksi (Granfelt 1998; Laitinen 2004). Tavoitteeni on saada kerrotut kokemukset kuuluviin ja näkyviin ja viedä niiden sanomaa eteenpäin. Aineistosta tehdyt tulkinnat ovat kuitenkin minun ja niihin nojautuen olen tämän tutkimusraportin kirjoittanut. Kysymyksessä on siis pikemminkin minun ääneni. Tämä ei tarkoita sitä, että tutkittavien ääni olisi kokonaan kadonnut tutkimuksessa. Puhtaasti heidän äänekseen en voi kirjoittamaani tekstiä kuitenkaan väittää.

Ymmärrys siitä, että kieli rakentuu vuorovaikutuksellisesti ja kontekstisidonnaisesti, antaa mahdollisuuden katsoa kulttuurisen puheen ja totuttujen, vakiintuneiden ilmaisujen taakse (Gergen 1997). Monet ilmaisut ja kulttuuriset diskurssit sekä niihin liittyvät ajatukset ovat erilaisissa vuorovaikutustilanteissa usein mukana rutiininomaisesti, jolloin niiden käyttöä ja seurauksia ei juuri kyseenalaisteta. Tämä on kuultavissa niin yleisissä keskusteluissa kuin yksityisemmissäkin kohtaamisissa. Erityisesti olen pyrkinyt tarkastelemaan kategorioita ja niiden mukana oloa leimatun identiteetin kokemuksissa, jotka tässä tutkimuksessa liitän toiseuteen. Konstruktivistinen tarkastelu antaa mahdollisuuden paljastaa sen, että luokittelut eivät ole väistämättömiä ja ehdottoman aukottomia. (Helne 2002, 24, 27-28.) Koska luokittelulla on todellisia vaikutuksia ihmisten elämään, on tärkeää, että auttamistyön ammattilaiset ovat tietoisia ja tunnistavat kategorisoinnin merkitykset. Sosiaalityöhön liittyy aina kategorisointia. Erityisen haavoittavaksi luokittelun kohteina olevia ihmisiä ajatellen sen tekee kuitenkin se, että sosiaalityön kontekstissa kategoriat ja niihin sijoitettuihin ihmisiin liitettävät ominaisuudet ovat usein negatiivisia. Ne siis määrittävät ihmisiä puutteiden tai vajavuuksien suunnasta ja perustuvat ongelmiin. (Juhila ym. 2003, 13-19.) Tämän kaltaisia

vakiintuneita, rutiininomaisia ja ehdottomia totuuksia haluan olla purkamassa tällä tutkimuksella. On tärkeää pitää mielessä, että auttamistyön ammattilaiset ovat avainasemassa luomassa mahdollisuuksia toisenlaiselle ja kyseenalaistavalle ajattelulle.

Nykyisin kaikilla auttamistyön kentillä työn keskeisenä lähtökohtana pyritään pitämään asiakaslähtöisyyttä. Varmaankin jokaisen sektorin toimintaperiaatteissa, työtavoissa tai käytäntöjä kuvaavissa teksteissä lähes vannotaan asiakaslähtöisyyden nimeen. Todennäköisesti usein perusajatuksena onkin, että asiakaslähtöisyyden toteutuminen edellyttää asiakkaan asiantuntijuuden aitoa kuulemista ja hänen ottamistaan mukaan yhteistyökumppaniksi. Tämänkaltainen toive voi olla tulkittavissa myös tämän tutkimuksen kertomuksissa. Kertomuksissa on paljon esillä asiakkaan ja työntekijän kohtaamistilanteiden vuorovaikutus. Ihmisenä kuulluksi ja kohdelluksi tuleminen saavat kertomuksissa erityisiä positiivisia merkityksiä. Käytännön työn kannalta kategorisointiin liittyvä tärkeä kysymys onkin yhtäältä se, että onko ”sosiaalihuollon asiakas” tai ”psykkisesti sairas” -leimalla ja sen tuomilla ennakkokäsityksillä vaikutusta siihen, kuinka ihmistä kohdellaan eri auttamistyön paikoissa. Toisaalta meidän ammattilaisten on tärkeää miettiä, millaista kuvaa olemme rakentamassa asiakkaistamme. Tutkimukseni pohjalta näyttää siltä, että myös ammattilaiset saattavat osaltaan olla mukana leimatun identiteetin rakentumisessa ja toiseksi tekemisessä, jos kategorioihin yleisesti liitettäviä ominaisuuksia ja ehkä vakiintuneitakin ennakkokäsityksiä ei riittävästi kyseenalaisteta.

Vaikuttaa siltä, että syrjäytymiskeskustelut ovat osaltaan rakentamassa leimattua identiteettiä ja tekemässä sekä ylläpitämässä toiseutta. Syrjäytymisestä käytyjä keskusteluja on aiheellista kyseenalaistaa. Kun puhutaan syrjäytyneistä, painopiste on ihmisten ominaisuuksissa ja piirteissä, jolloin voidaan ajatella, että syrjäytyneet ovat tietynlaisia, olemukseltaan tietyn tyyppisiä ja että he käyttäytyvät määrättyllä ja usein ei-toivottavalla tavalla. Näin vastuu ja syy ovat yksinomaan yksilöissä, syrjäytyneissä itsessään. Tilannetta voidaan hoitaa kohdistamalla toimenpiteet ja vaatimukset pelkästään syrjäytyneisiin (esimerkiksi aktivoiminen), jolloin unohdetaan syrjäytymistä tuottava yhteiskunta ja sen mekanismit. Anneli Pohjolan (2001, 202) mukaan syrjäytymiskeskustelut kokonaisuudessaan ruokkii ongelmapuhetta, leimaavaa ajattelua ja kohderyhmään liittyvää yleistämistä. Syrjäytyminen käsitteenä on epämääräinen ja se ylläpitää epäluottamuksen varaan rakentuvia ajattelumalleja. Ehkä käsitettä on helppo juuri epämääräisyydessään käyttää. Kaikki tuntuvat tietävän, keitä syrjäytyneet ovat. Keskustelut syrjäytyneistä tai syrjäytymisuhan alla olevista ihmisistä ovat usein mukana jokapäiväisissä keskusteluissa; esimerkiksi tiedotusvälineissä ollaan huolissaan koulutuksen puutteesta ja työelämästä sivuun tippuneista nuorista,

pitkääikaistyöttömistä, päihdeongelmaisista, mielenterveysongelmaisista, kielitaidottomista maahanmuuttajista jne. Kuten tähän poimituista syrjäytymiskeskustelun kohteista näkyy, joukko on hyvin heterogeeninen. Mikä heitä siis yhdistää? Sekö, että heidän mielletään jäävän sivuun jostakin, johon pitäisi kyetä liittymään, jotta voisi saavuttaa ”normaalin”? Tuula Helne (2002, 82) esittää normaaliuden kriteereiksi työn, tietyn kulutustason ja tietynlaisen sosiaalisen verkoston. Näiden puute tai uhka niiden saavuttamattomuudesta asettavat tietyt ihmiset ja ihmisryhmät syrjäytyneiden kategoriaan.

Riitta Granfelt (1998) on pohtinut tutkimuksessaan ymmärtämisen vaikeutta, mutta myös sen oikeutta. Kaikesta huolimatta hän toteaa: ”Suhtaudun kuitenkin optimistisesti myös mahdollisuuksiin oppia ymmärtämään jotakin asioista, joita tutkija ei itse ole kokenut.” Sosiaalityössä ollaan tekemisissä ihmisten kanssa, joiden kokemukset, mutta luonnollisesti myös elämänhistoria, sosiaalis-taloudellinen tilanne ja monet muut taustalla olevat asiat poikkeavat monin tavoin työntekijän lähtökohdista. Tämä kuilu ei voi olla este työskentelemiselle. Richard Sennett (2004) kirjoittaa samoista kysymyksistä. Molemmille osapuolille tilaa ja tasavertaisuutta antaa keskinäisessä suhteessa se, että voi hyväksyä, ettei toista voi ymmärtää läpikotaisin. Apua tarvitsevien ihmisten, toisista ihmisistä ja instituutioista riippuvaisten ihmisten vakavasti ottaminen, heidän oman asiantuntijuutensa ymmärtäminen ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, ovat tärkeitä kaikessa auttamistyössä. Nämä eivät ole yksinkertaisia vaatimuksia, mutta pyrkimys niiden täyttämiseksi on välttämätöntä, mikäli tavoitteena on kohdella asiakkaita eri auttamistyön järjestelmissä kokonaisina ihmisinä. Silloin työssä on tärkeää ja välttämätöntäkin herkistyä kuuntelemaan, kuulemaan ja pyrkiä ymmärtämään heitä, joille apua tarjotaan.

Lähteet

Aikio, Annukka (toim.) & Vornanen, Rauni (uusinut) (1998) Uusi sivistyssanakirja. Keuruu: Otava.

Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (1998) Identity as an Achievement and as a Tool. Teoksessa Charles Antaki & Sue Widdicombe (toim.) Identities in Talk. London: Sage, 1-14.

Anttonen, Anneli (2000) Iris Marion Youngin ajatuksia feminismistä, eron politiikasta ja ruumiillisuudesta. Teoksessa Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström (toim.) Feministejä – Aikamme ajattelijoita. Tampere: Vastapaino, 319-343.

Aro, Jari (1999) Sosiologia ja kielenkäyttö. Retoriikka, narratiivi, metafora. Acta Universitatis Tamperensis 654. Tampere: Tampereen yliopisto.

Bakhtin, M.M. (1981/1975) Discourse in the Novel. Teoksessa Michael Holquist (toim.) The Dialogic Imagination. Four Essays by M.M. Bakhtin. Austin: University of Texas Press, 259-422.

Becker, Gay (1997) Disrupted Lives. How People Create Meaning in a Chaotic World. Berkeley: University of California Press.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (2002/1966) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Helsinki: Gaudeamus.

Brechin, Ann & Siddell, Moyra (2000) Ways of knowing. Teoksessa Roger Gomm & Celia Davies (toim.) Using Evidence in Health and Social Care. Cornwall: Sage Ltd, 20-23.

Brown, Richard Harvey (1992) Poetics, Politics, and Truth: An Invitation to Rhetorical Analysis. Teoksessa Richard Harvey Brown (toim.) Writing the Social Text, Poetics and Politics in Social Science Discourse. New York: Aldine de Gruyter, 3-8.

Burr, Vivian (1995) An Introduction to Social Constructionism. London: Routledge.

- Burr, Vivian (1997) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Burr, Vivian (2005) *Society and Communities in Social Constructionism and Discourse Analysis*. Esitelmä *Texts, Interaction and Communities: Qualitative Approaches to Society and Social Action* -seminaarissa. Tampereen yliopisto 25.-26.5.2005.
- Böök, Marja Leena (2001) *Vanhemmuus ja vanhemmuuden diskurssit työttömyystilanteessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Coffey, Amanda & Atkinson, Paul (1996) *Making Sense of Qualitative Data: Complementary Research Strategies*. Thousand Oaks, California: Sage Publication.
- Denzin K. Norman & Lincoln Yvonna S. (1998) Introduction. *Entering the Field of Qualitative Research*. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) *The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*. California: Sage, 1-34.
- Edwards, Derek (1998) *The Relevant Thing about Her: Social Identity Categories in Use*. Teoksessa Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (toim.) *Identities in Talk*. London: SAGE Publications, 15-33.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Fine, Michelle (1998) *Working the Hyphens. Reinventing Self and Other in Qualitative Research*. Teoksessa Norman K. Denzing & Yvonna S. Lincoln (toim.) *The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*. California: Sage, 130-155.
- Forsberg, Hannele (2002) *Asianosaiset ja marginaalia koskeva kerronta*. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 107-110.
- Frank, Arthur W. (1997) *The Wounded Storyteller. Body, Illnes, and Ethics*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Gans, Herbert J. (1995) *The war against the poor: the underclass and antipoverty policy*. New York: Basic Books.

Gee, James Paul (1991) A Linguistic Approach to Narrative. *Journal of Narrative and Life History* 1(1), 15-39.

Gergen J. Kenneth (1997) Sosiaalisen konstruktionismin liike modernissa psykologiassa. *Psykologia* 32:6, 13-24.

Gergen, Kenneth J. (1999) *An Invitation to Social Construction*. London: Sage.

Gergen, Kenneth J. & Gergen Mary M. (1983) Narratives of the Self. Teoksessa Theodore R. Sarbin & Karl E. Scheibe (toim.) *Studies in Social Identity*. New York: Praeger, 254-273.

Goffman, Erving (1986/1963) *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York: A Touchstone Book. Published by Simon & Schuster Inc.

Gordon, Tuula, Holland, Janet & Lahelma, Elina (2000) *Making Spaces: Citizenship and difference in schools*. Houndmills: Macmillan.

Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: SKS.

Granfelt, Riitta (2004) Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä. *Janus* 12 (2), 134-154.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2001) Introduction: Trying Times, Troubled Selves. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (toim.) *Institutional Selves. Troubled Identities in a Postmodern World*. New York: Oxford University Press, 1-20.

Hall, Stuart (2002/1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Hall, Stuart (2003) Kulttuuri, paikka ja identiteetti. Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino, 85-128.

Harvilahti, Lauri & Kalliokoski, Jyrki & Nikanne, Urpo & Onikki, Tiina (1992) *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: Tampereen Pikakopio Oy.

Hassi-Nuorluoto, Laura (2000) Vailla asuntoa 1999. Uudelleen jakoa, sivilisointia ja riskienhallintaa kasvukeskuksissa. Stakes Aiheita 10/2000. Helsinki: Stakes.

Hautamäki, Tiina (2002) Tuberkuloosin ja aidsin kulttuuriset merkitykset. Tampere: Tampereen yliopistopaino. Juvenes Print Oy.

Heiskanen, Tarja (1997) Sinulle. Teoksessa Tarja Heiskanen (toim.) Kun siivet kantavat. Suomen Mielenterveysseura SMS. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 11-13.

Helne, Tuula (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Stakes tutkimuksia n:o 123. Helsinki: Stakes.

hooks, bell (1989) Talking back. Thinking feminist, thinking black. Boston, MA: South End Press.

Huttunen Laura 2002. Kotona, maanpaossa, matkalla; Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa. Helsinki: SKS.

Hyväri, Susanna (2001) Vallattomuudesta vastuuseen. – Kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 3/2001. Vammala: Tietosanoma Oy.

Hyvärinen, Matti (1994) Viimeiset taistot. Tampere: Vastapaino.

Hyvärinen, Matti (1998) Lukemisen neljä käännettä. Teoksessa Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkkonen (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 311-336.

Hänninen, Sakari (1998) Johdanto. Teoksessa Sakari Hänninen (toim.) Missä on tässä? Saarijärvi: SoPhi, 5-15.

Hänninen, Vilma (1999) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Acta Universitatis Tamperensis 696. Vammala: Tampereen yliopisto.

Hänninen, Vilma & Valkonen, Jukka (1998) Tarinat, sairaudet ja kuntoutuminen. Teoksessa Vilma Hänninen ja Jukka Valkonen (toim.) Kunnon tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 59, Helsinki: Kuntoutussäätiö, 3-20.

Jokinen, Arja (2004) Asuntola kulttuurisella kartastolla. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Gaudeamus Kirja, 74-97.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1996) Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 510. Vammala: Tampereen yliopisto.

Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (1999) From Crime to Resource. Constructing Narratives in a Social Work Encounter. Teoksessa Synnöve Karvinen, Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.) Reconstructing Social Work Research. Finnish Methodological Adaptations. Jyväskylä: SoPhi, 208-241.

Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Gaudeamus Kirja, 9-19.

Juhila, Kirsi (1999) Tutkijan positiot. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 201-232.

Juhila, Kirsi (2004a) Talking Back to Stigmatized Identities. Negotiation of Culturally Dominant Categorizations in Interviews with Shelter Residents. Qualitative Social Work. 3(3): 259-275.

Juhila, Kirsi (2004b) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Gaudeamus Kirja, 20-32.

Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja & Hall, Christopher & Parton, Nigel (2003) Introduction. Beyond a Universal Client. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Nigel Parton & Tarja Pösö (toim.) Constructing Clienthood in Social Work and Human Services. Interaction, Identities and Practices. London: Jessica Kingsley Publishers, 11-24.

Järventie, Irmeli (1993) Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin. Stakes tutkimuksia n:o 34. Helsinki: Stakes.

Kauppila, Marja (2002) ”Siin ois oikein sänky”. Maunon asiakkuuspolku yömajassa. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos.

Kitzinger, Celia (1989) The Regulation of Lesbian Identities: Liberal Humanism as an Ideology of Social Control. Teoksessa John Shotter & Kenneth J. Gergen (toim.) Texts of Identity. London: Sage, 82-98.

Komulainen, Katri (1998) Naisten naissuhteet. Kerrottu ja puhuteltu sukupuoli itsenäistymiskertomuksissa. Teoksessa Matti Hyvärinen & Eeva Peltonen & Anni Vilkkonen (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 152-185.

Krone, Kathleen J. & Morgan, Jayne M. (2000) Emotion metaphors in management: The Chinese Experience. Teoksessa Stephen Fineman (toim.) Emotion in Organizations. London: Sage, 83-100.

Kurri, Katja (2005) The Invisible Moral Order. Agency, Accountability and Responsibility in Therapy Talk. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 260. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.

Kurvinen, Arja (1999) Tilinteon aika. Tutkimus pankista työnsä menettävien naisten identiteetin uudelleen arvioinneista. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Kärkkäinen, Sirkka-Liisa (2000) Women, social exclusion and homelessness in Finland. National Report. European Observatory on Homelessness. Stakes Themes 8/2000. Helsinki: Stakes.

Lahti, Pirkko (1997) Saatesanoiksi. Teoksessa Tarja Heiskanen (toim.) Kun siivet kantavat. Suomen Mielenterveysseura SMS. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 8-10.

Lakoff, George & Johnson, Mark (1980) Metaphors We Live By. Chicago: The University of Chicago Press.

Laitinen, Merja (2004) *Häväistyt ruumiit, rikotut mielet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä.* Tampere: Vastapaino.

Lehtonen, Mikko (1996) *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstin tutkimuksen lähtökohtia.* Tampere: Vastapaino.

Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (2003) *Miksi erilaisuus?* Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) *Erilaisuus.* Tampere: Vastapaino, 7-17.

Lillrank, Annika (1998) *Living One Day at a Time. Parental Dilemmas of Managing the Experience and the Care of Childhood Cancer.* Stakes Research Report 89. Helsinki: Stakes.

Loseke, Donileen R. (2001) *Lived Realities and Formula Stories of "Battered Women".* Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (toim.) *Institutional Selves. Troubled Identities in a Postmodern World.* New York: Oxford University Press, 107-126.

Lupton, Deborah (2000) *Medicine as Culture: Illness, disease and the body in western societies.* London: Sage.

Mead, George H. (1952) *Mind, Self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist.* Chicago: The University of Chicago Press.

Metteri, Anna, Lehtinen, Tuula & Saarnio, Merja (2000) *Kitkasta kuulemiseen – kohti kansalaisen luottamusta. Omaehtoisen kehityksen julkaisuja Sarja A, uudistuva yhteiskunta nro 3.* Helsinki: Kansalaisareena ry.

Miller, Jody & Glassner, Barry (1997) *The 'Inside' and the 'Outside'. Finding Realities in Interviews.* Teoksessa David Silverman (toim.) *Qualitative Research theory, method and practice.* London: Sage, 99-112.

Mishler, Elliot G. (1986) *Research Interviewing. Context and Narrative.* Massachusetts: Harvard University Press.

Morgan, Steve (2000) *Three prisoner's stories. Talking back through autobiography.* Teoksessa Janet Batsleer & Beth Humphries (toim.) *Welfare, Exclusion and Political Agency.* London & New York: Routledge, 190-212.

Nousiainen, Kirsi (2004) Lapsistaan erillään asuvat äidit. Äitiysidentiteetin rakentamisen tiloja. Jyväskylä: SoPhi.

Oinas, Elina (2004) Haastattelu: kokemuksia, kohtaamisia, kerrontaa. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Jyväskylä: Osuuskunta Vastapaino, 209-227.

Onikki, Tiina (1992) Paljon pystyssä. Teoksessa Lauri Hirvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki (toim.) Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: Tampereen Pikakopio Oy, 33-56.

Ortony, Andrew (1993) Metaphor, Language, and Thought. Teoksessa Andrew Ortony (toim.) Metaphor and Thought. New York: Cambridge University Press, 1-16.

Parton, Nigel & O'Byrne, Patrick (2000) Constructive Social Work. Towards a New Practice. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Press LTD.

Pohjola, Anneli (1998) Asiakkuuden ja ammattityön suhde. Teoksessa Anneli Pohjola & Liisa Hokkanen (toim.) Projektit paikallisena jatkuvuutena. Hyvinvointipalveluprojekti osaraportti 7. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 186-198.

Pohjola, Anneli (2001) Nuorten myyttinen ongelmallisuus. Teoksessa Minna Suutari (toim.) Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 187-204.

Pösö, Tarja (2002) Käsitteet, paha ja tutkijan rajat. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön jäljillä. Keuruu: PS-Kustannus, 108-126.

Pösö, Tarja (2004) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Stakes tutkimuksia n:o 133. Helsinki: Stakes.

Raitakari, Suvi (2004) Nuorten tukiasuminen – paikka elämänhallinnan ja marginaalin rajalla. Omakolo-projektin taustaolettamukset, käytännöt ja asiakkuus. Nuorten ystävät Ry: Multiprint Oy.

Riessman, Catherine Kohler (1993) Narrative analysis. *Qualitative Research Methods*, Volume 30. California: Sage.

Ronkainen, Suvi (1999) Ajan ja paikan merkitsemät. *Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Tampere: Gaudeamus.

Saarenheimo, Marja (1997) Jos etsit kadonnutta aikaa. *Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Tampere: Vastapaino.

Sacks, Harvey (1992) *Lectures on Conversation*. Toimittanut Gail Jefferson, vol. 1. Oxford: Basil Blackwell.

Sennett (2004) *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Tampere: Vastapaino.

Silverman, David (2000) *Doing Qualitative Research. A Practical Handbook*. London: Sage.

Sontag, Susan (1991) *Sairaus vertauskuvana. Aids ja sen vertauskuvat*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Strömpl, Judit (2002) *The K. School. Residential Management of Troublesome Girls in Transition-time Estonia*. Tartu: Tartu University Press.

Ukkonen, Taina (2000) *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisen prosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 797. Helsinki: SKS.

Valokivi, Heli (2002) *Toimiva asiakkuus. Kriminaalihuollon palveluohjauskokeilu naisasiakkaiden kertomana*. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 164-187.

Valokivi, Heli (2004) *Lainrikkijan ääni auttamisjärjestelmässä*. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Tampere: Gaudeamus, 115-133.

Vanhala, Anni (2005) *Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten Asuntolasta*. *Acta Universitatis Tamperensis* 1075. Tampere: Tampereen yliopisto.

Vilkko, Anni (1997) Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 663. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Virokannas, Elina (2004) Normaalin rajan molemmilla puolilla. Tutkimus huumehoitoyksikön nuorten identiteetin rakentumisesta. Stakes tutkimuksia n:o 144. Helsinki: Stakes.

Wahlström, Jarl (2000) Miten olla erilainen aikuinen? Liittoutumisen dilemma nuorten kanssa tehtävässä työssä. Teoksessa Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino, 221-243.

Widdicombe, Sue & Wooffitt, Robin (1995) The Language of Youth Subcultures. Social Identity in Action. London: Harvester Wheatsheaf.

Willig, Carla (2004 uusittu painos; alkuperäinen 2001) Introducing qualitative research in psychology. Adventures in theory and method. Norfolk: Open University Press.

HAASTATTELURUNKO MIESTEN ASUNTOLAN HAASTATTELUISSA

Narratiivisen haastattelun idea: Aineiston keruussa käytän narratiivisen haastattelun ideaa. Pyrin kartoittamaan haastateltavien kiinnittymistä heille merkityksellisiin henkilöihin, paikkoihin ja asioihin. Suuntaan keskustelua menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaan. Keskeistä on edetä haastattelussa yleisten käsitteiden varassa siten, ettei tarjoa tutkijan valmiita käsitteitä keskustelun pohjaksi. Tällä tavoin haastateltava voi mahdollisimman paljon tuoda keskusteluun omia käsityksiään asioista. Syntyneet tarinat ovat haastattelujen molempien osapuolien yhdessä rakentamia.

Liikkeelle lähtö avoimella kysymyksellä:

Miten olet tähän paikkaan tullut?

- mahdollisia lisäkysymyksiä: koska tulit, mistä, miksi, oletko ollut täällä ennen?
- mitä tapahtui konkreettisesti, kun tulit, kuka otti sinut vastaan, mitä tapahtui?

Kerro elämästäsi

- missä paikoissa olet elänyt, mitä tehnyt?
- ketkä ihmiset ovat olleet / ovat sinulle tärkeitä?
- elämän hyvät vaiheet, ikävät vaiheet
- mistä olet saanut tukea silloin, kun olet sitä tarvinnut?
- oletko ollut tekemisissä hoitopaikkojen kanssa, hakenut apua toisilta ihmisiltä, joistakin paikoista, millaisia kokemuksia niistä?
- onko elämässäsi ollut käännekohtia, mitä, missä?
- lähimenneisyydestä: missä liikut, ketä tapaat, mitä teet?
- mitä raha merkitsee, onko sillä ollut aikaisemmin erilainen merkitys?

Millaista täällä on?

- missä asut, millainen päivä on, miten vietät aikaa?
- liikutko jossain muualla kuin täällä?
- miltä tuntuu olla täällä?
- millaisia ihmisiä täällä on? keitä täällä asuu? mitä kertoisit muista täällä asuvista ihmisistä? entä henkilökunnasta?
- mitä odotuksia sinulla on tälle paikalle? onko vastannut odotuksia?
- mikä täällä on hyvää, mikä huonoa, mikä kaipaisi muutosta?
- miltä tämän talon säännöt tuntuvat? tuntuuko, että niitä noudatetaan?
- mitä tämä talo merkitsee sinulle?
- missä olisit nyt, jos et olisi täällä?
- mikä on suurin ero siinä, että on täällä verrattuna siihen, että olisit jossain muualla? verrattuna ennen tänne tuloon?

Mitä tämän jälkeen?

- mitä haluat tehdä, missä haluaisit asua, keitä kuuluu lähipiiriisi tämän jälkeen?
- kuvitelma elämästäsi vuoden päästä, mitä haluat, mitä pelkää, mitä toivot, mitä uskot ja odotat tapahtuvan?
- mitkä asiat ovat tärkeitä?
- millaista apua odotat täältä, voisitko tulla tänne uudelleen, minne muualle voisit mennä tarvittaessa?

- onko asioita, jotka ovat muuttuneet viimeaikoina tai joiden odottaisit muuttuvan?
- onko konkreettisia suunnitelmia, minne olet menossa, koska, missä suunnitelmia on tehty, kuka on tehnyt?

Yleistä keskustelua

- tarvitaanko tällaisia paikkoja?
- onko tällaiselle paikalle vaihtoehtoja?
- jos ei olisi tällaisia paikkoja, mitä sitten?
- mitä ajattelet asunnotilanteesta tällä paikkakunnalla?
- asunnottomuus, keitä se koskee?
- miten asia voitaisiin ratkaista? ketkä päättää asioista?
- mitä ajattelet näistä ihmisistä täällä? millaista apua he tarvitsevat?
- onko sukupuolella merkitystä siihen miten heidän elämänsä kulkee?

